

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

1

JAANUAR

2000

[Arvo Valtoni romaan fosforiidisõja aegadest

[Viivi Luige libreto PILLI HÄÄL

[jätkub mõttevahetus 90-ndate kirjandusest

[Jean-Paul Sartre, tindine karvakerake

[Epp Annus rahvusliku mütoloogia kiigelaual

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

1

2000

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 2000

„Looming“ ilmub Eesti riigi toetusel.

2000. aastal on ajakirja rahaliselt abistanud:

Kultuurkapital

Perioodika AS

Rahvuskultuuri Fond

Kirjanike Liit

ISSN 0134 — 4536

Kirjanik on nagu väike kohalik jumal. Ta hoiab niitepidi peos oma tegelasi ja juuksekarv ei lange nende peast kirjaniku tahteta. Tema loodud maailmas on nimelt need asjad, mida talle tuleb pähe kirjeldada. Kõige toimuva mõte pannakse paika kirjaniku virges või pooluimases peas.

Lugejad, kes kirjaniku teose pihku võtavad, on prohvetid, kes oma suva järgi kirjakohti seletavad. Või siis inglid, kes jumala tahet ellu viivad, vahel sellele vastu hakkavad ja seega ilukujaks saatanaks või sirmi taga tegutsevaks kriitikuks saavad. Nad nimetavad end vahel kaasloojaks, lugedes sünnib nende sagivas ajuolluses ideid ning nad on varmad kirjaniku tekstile juurde luuletama. Aga kui nad vähegi lähtuvad oma kujutlustes kirjaniku loodud tekstist, siis nad temast ei pääse, iga moonutise tagant kumab alglooja pingesse paindunud näoilme.

Üks selliseid väikejumalaid Eestimaal oli isand Olte, enesekesknene mees.

Teisi jumalaid nimetas ta oma armastatud kolleegideks, aga iga teost luues tundis end sõltumatuna, kuigi oli juba nelikümmend aastat ammutanud võõraid mõtteid ja nägemusi, nimetades nende kokkupanu iseenda ainuomaseks loominguks.

Nagu jumal muistegi oli Olte üsna määratlematu asjamees. Ikka leidis tal muud tegemist, polnud mahti ennast määratleda. Selline olevatki jumalate saatus.

Vahel piiras Olte end keele, rahva ja isamaaga, aga vahel sirutas oma jumalikud käed üle kogu ilmamaa ning õiendas sirgeks nendegi asju, kellest ta midagi suuremat ei teadnud. Nojah, või ta eestlastestki palju teadis, iga eraldi vaadeldud inimene on vaikiv ja salalik maailm.

Kodusedki liikusid ringi mõistatusena. Aga loomingus, oma suursugustes väljamõeldistes, vaat seal oli ta kõikvõimas niiditõmbaja, saatuste määraja, juhuste kokkupanija.

Et olla jumal, tuli tal kõigepealt uskuda, et ta seda on. Kõikenägev silm ja kõikekorraldav käsi olid tema tööriistad. Alati ei tarvitsenud ta seda tunnistada, see selgus kõrvalistest seikadest.

Jumal-olemisega kaasnes vastutus, seda, jah, küll. Tema teadis, tema tegi.

Kes aga oli see, kelle ees ta vastutas? Kas väiksema maailma sees oli tõesti peidus üks teine, palju suurem maailm? Kas hõljus Oltegi kohal keegi, kellele ta õhtuhämaruses aruandeid esitas? Kas oli ajalugu üks suur kivivare, mille rahnudesse raiutakse kui just mitte igavest tõde, siis vähemasti pikaajalist arvamust? Kas oli elu igapäevane kulg midagi sellist, kus ka Oltel oli oma kindel voolusäng, nii et kui ta oleks väsinud selles voolamisest, oleks tema

alustatud hoovus moondunud teiseks ja sängide haralisusse siginenud ettearvamatu muster?

Kõik muutub lihtsamaks, kui leiutatakse väide.

Olte oli kohaliku tähtsusega väikejumal, mõnele puuslik, mõnele udukogu. Ja tema kõrval hingasid teised jumalad, nende omavaheline suhe oli määratud maiselt ja üldse mitte taevaselt.

Otelgi oli oma püha hiis, mida ei rüüstatud.

Ega tal ei oleks olnud tarvis jumal olla, kui ta poleks aeg-ajalt võtnud enesele voli kujutada maailma asju nii või teisiti, neist midagi arvata või koguni arvustada.

Selleks, et asju hinnata, tuleb ikka end keskpaika seada. Ja pisut ülemale. Kui keegi kerkib maiste mõistete kohale, asetab need mõistete riulil paremale või vasemale, siis on tema hoolas tegevus ju jumalik.

Miks arvatakse, et jumalad ei kahtle? Küllap ikka kahtlevad, aga neil on vahest kohustus oma kahtlusi mitte välja näidata.

Nad on nagu arstid, kes otsustavad ohete ja õhetuse põhjal, mis haigusega on tegemist.

Või nagu õpetajad, kes kuulutavad puulehed rohelisteks ja merevee siniseks.

Keegi ei valeta rohkem kui otsustaja, ometi on see inimsoole kõige tarvilikum amet.

Maailm kubiseb asjadest, mis vajavad otsustamist, iga üksik jumalake suudab vaid mõnega neist toime tulla, ülejäänud jätab teistele jumalatele. Ja selleks peab ta neid teisi kas või natukenegi uskuma.

Kellesse usuvad mitmed, see on juba ilmselgesti jumalate sarnane.

Kes uskus Oltesse?

Kui ta end kuulutas, siis vahest mõni ikka uskus.

Tallinna avalikel üritustel käis naisterahvas, kes nimetas ennast prohvet Priskillaks. Temal näis olevat oma jumal, aga ei tuntud ühtegi, kes Priskillat oleks uskunud. Siiski. Ta esitas oma kandidatuuri Riigikogu valimistele ning sai viisteist häält. Järelikult leidis vähemasti neliteist peale tema enda, kes teda kas või nalja pärast uskusid.

Miski siin veidras maailmas pole päris lootusetu.

Igatahes tundus Oltele, et olla jumal on õnnestavam asi kui olla jumala prohvet.

Sest üks ole tal ju oma püha hiis, mida ei rüüstata.

Kus see asub, seda ei teatud ja kelle asi see ongi. Mõni oleks ehk lootnud sealt leida midagi vägevat ja eriskummalist, siis aga pettunud ja pahaseks saanud, hardusest ei jälgegi.

Mis jumal ta oleks, kui igaüks teaks ta jalanumbrit ja salamõtteid, mis vilksatavad vaid korraks?!

Ja ometi uskus Olte ka ise mõnikord, et ta on siia maailma lähetatud selleks, et oma mõtteid ja nägemusi avalikuks teha.

Leidus, jah, neidki, kes temaga mõnikord üsna lähedalt kokku puutusid, oli see siis kas või pettekujutus inimkõrbe armsas sinas.

Ühel sügisesel päeval — aastanumbriks loeti 1986 — astus Tallinnas Kirjanike Liidu uksest sisse ümmarguse näoga jässakas mees. Parajasti ametis olev Olte vaatas teda kahtlustavalt: kas tuleb jälle mõni enneaegu vanaks saanud noor autor oma värse näitama?

Kõik ju kirjutasid värse ja Kirjanike Liit oli loodud selleks, et ülearused värsikirjutajad eemale tõrjuda.

Võõras tutvustas ennast insenerina — Enn oli ta nimi — ning ütles veendunult, et viimane aeg on Eestimaal midagi ette võtta, Kirjanike Liit kui rahvusliku südametunnistuse asupaik peaks kiiresti sekkuma.

Palju oli neid asju, mida tulnuks vaevatud Eestimaal juba üleile korda ajada. Seepärast Olte kahtlused ei hajunud, vaid pigem suurenesid.

Ja siis kõneles see Ennu-nimeline mees asjatundlikult fosforiidi kaevandamise ohust. Kui asi käiku läheb, valgub Eestimaale veel mitu tuhat kolonisti koos laste ja vanaemadega. Nii ta otsesõnu ütleski.

Vapper mees oli, ei häbenenud pruukida lihtsaid sõnu.

Kõik, mis maailmas sünnib, sünnib paljude asjaolude kokkulangemisel. Nii liiklusõnnetused kui ka üldrahvalikud mässud, nii suured võidud kui ka tibatillukesed kaotused.

Just Olte oli mõni aasta tagasi kirjutanud paraja pikkusega luuletsükli teemal, millest näiteks lühikest artiklit poleks nõukogulikus ajakirjanduses mingil juhul avaldatud. Luuletsükkel — Olte vahest enim ühiskondlikke püüdlusi väljendav katsetus tema muidu üldinimlike udukogude keskel — käsitles looduse saastamise ja loodusvarade raiskamise teemat ning kõneles muuhulgas üsnagi otseselt isamaad kummitavast fosforiidi-ohust. Nagu luules ikka, kirjutas ta minavormis, kuid minategelane polnud mitte kirjanik Olte, vaid üks fosforiidi kaevandamist ettevalmistanud asjamees, kes oma kuritegu eesti rahva vastu hiljem mõistma hakkas ning oli tekkinud hingevaevade pärast valmis minema vabasarma.

Kirjastuse toimetaja Jaak oli luuletustest välja rookinud kõik, mis kaudseltki meenutas fosforiidiprobleemi, kõnelemata uue koloniseerimislaine ohust. See oli Olte kõige enam rapitud kirjatöö. Luuletuste kõrval, mis jäid rappimata seetõttu, et neid lihtsalt ei avaldatud. Kärbitud tiibadega, lennuvõimetud luuletused ilmusid eraldi koguna eesti kirjanduse hallivõitu luuletaevasse ning nendes avaldus end jumalikuks loojaks arvanud kirjaniku sandisti lehkav kokkuleplu. Heatahtlikud kohvikukriitikud mõistatasid, mis maavaraga seal võiks olla tegemist, ega ometi uraaniga. Nii et tsensuur tekitas nagu enamasti ikka vastupidise võimenduse.

Niisiis oli probleem Oltele tuttav, aines uuritud, tunded läbi trööbatud ja tulemuses parasjagu pettunud. Luuleraamatu ilmumisest oli kolm-neli aastat möödas. Nüüd oli võimalus uuesti tuld võtta ning asjaga mittekirjanduslikult tegelda — vahest lootuses sellega toonast äpardumist siluda.

Olte tegi Ennu ees tähtsa näo pähe ning ütles, et on asjaga kursis.

Vaikne ja jässakas insener oli visa mees, ta kordas väsimatult, et on aeg

midagi ette võtta. Suurel Venemaal mitu ökoloogiasõda käimas, mida meie veel ootame!

Oltele Venemaad matkida ei meeldinud, nii et sellega Enn ei lõiganud.

Novembris oli tulemas Kirjanike Liidu aastakoosolek. Tavaliselt kiruti seal ideoloogilisi järelevalvajaid, sõnavabaduse puudumist ja kitsaid kirjas-tamisolusid.

Aeg oli küps, et teemade ringi laiendada.

Tookord, luuletsükli kallal nokitsemise ajal, oli Olte tutvunud mitmesu-guste teatmeteostega keskkonnahoiu ja maavarade kohta, ta oli kunagi üli-kooli lõpetamise järel lühikest aega töötanud teaduslaboris, kus muude kee-miliste ainete kõrval uuriti ka fosfaate, ometi ei arvanud ta end asjatundjaks. Seepärast helistas ta Arvole, kes oli lõpetanud rauakooli, noorpõlves mõnda aega Maardus töötanud, kirjutanud ka ühe raamatu fosforiidikaevandamise ainetel ning tundis asja kindlasti paremini kui Olte.

Arvo oli kohe nõus Ennuga trehvama ning Olte andis sealsamas telefoni-toru inseneri kätte, et mehed täpsemini kokku lepiksid.

Enn lahkus Olte juurest rahulelevana, ta oli südant kergendanud ning läitnud eneses lootusesädeme.

Arvo esitas aastakoosolekul tavatu, seekord mitte ülemusi ja järelevalvet kiruva, vaid hoopis maavarade arutust raiskamisest ja loodushoiu vajadusest kõneleva ettekande. Näis, et enamik kirjanikke mõistis: tegemist oli rohke-maga kui vaid looduse saastamisega, väljaütlemata sõnade taga oli nimelt rahvusliku saastamise oht, ning aplodeeris proosamehele tuliselt.

Olte rääkis kaks päeva enne aastakoosolekut sel ajal sekretäriametit pidanud Lennartile, mis jutuga tõenäoliselt võidakse üles astuda. Tulevane suurpoliitik taipas kohe teema aktuaalsust, ja kuigi ta asja sisuliselt üsna vähe tundis, tuhnis mees kaks ööd-päeva teatmeteostes ning tegi koosoleku-päeval kaasettekande diktüoneemakiltkivi kui keskkonnasaastaja kahju-likkusest — fosforiidilademe kaevandamisel lahtises karjääris tuli see maavara nimelt üles tuhnida ja puistata aherainesse radioaktiivset kiirgust levitama.

Ka Lennart sai kolleegidelt kena aplausi, sellega tunnustati tema õppimis-võimet.

Aastakoosolek võttis vastu otsuse jõudumööda takistada Eestimaa elu-olu järjekordset halvendamist.

Arvo kõnet ja Kirjanike Liidu üldkoosoleku otsust refereeriti kultuurilehes — ilmselt ei pidanud järelevalvemehed kirjanikest udutajate arvamusi nii-öelda kõrvalistel teemadel oluliseks. See oli esimene avalik teade fosforiidi kaevandamise ohtudest. Seni oli lahinguid peetud vaid kabinetiseinte vahel, ja kuna peaaegu kõik selles riigis oli salastatud, siis niisugune asi ammu-gi. Ajalehtedes tohtis olla vaid positiivseid sõnumeid oodatavatest töövõitudest, kaotustest ei sõnagi.

Ka kabinetivõitlustes peeti Eesti poole peal muu tülina kõrval küllap vaikselt silmas elukeskkonna halvenemise ja uute kolonisatsioonikollete tekke võimalust, kuid see oli siiski ametkondade vägikaikavedu, millest laiem avalikkus ei tohtinud teadagi.

Nüüd oli tehtud algust avaliku diskussiooniga ja niisugune asi võis teadagi kasvada rahvaliidumiseks. Kui olukord oli ka midu selleks küps.

Luule oli jälle ratsutamas käinud, aga seda tuli saladuses hoida.

Saladuse avamine olnuks ohtlik. Mitte Luulele, vaid kentauridele.

See, et Tallinna hipodroomi ühes hoolikalt peidetud tallis on üles kasvatatud mütoloogiast teadaolevad kentaurid, kõlaks veel tänagi erutavalt.

Inimeste meeled pole ju antiikajast saadik kuigivõrd paranenud. Niipea kui üht elusat kentauri nähakse, hakatakse teda kividega loopima. Ja ainuüksi põhjusel, et inimeste teada ei saa, ei või, ei tohi inimhobuseid lihtsalt olemas olla.

Tollal, kaheksakümnendate teisel poolel, kui Luule ratsutamas käis, poleks nimelt ideoloogiatöötajad ja nende ustavad teenrid Riiklikust Julgeolekust lubanud kentauridel tegelikkuseks saada, tänapäeval aga rakendataks nad kapitalismi vankri ette ja loomakeste nõrgad sapsud ei peaks vastu.

Nii et ka kentauridele endile on kasulikum, kui neid üldsuse meelest olemas pole. Nii ei lähe nende pealt teenitav raha haisema.

Jumalad muidugi teavad neist mõndagi, aga ka nemad ei peaks kõike välja lobisema. Kas või põhjusel, et salapäraga looritatud asjad näevad iseenesest kaunimad välja.

Luule on nüüd ammuilma uuel töökohal ning erafirma üritab temast välja imeda kõik mahlad ja kogu jõu. Ta istub menutoimetuses ja mõtleb välja uudseid filoloogilisi rõvedusi, sest see on ainus asi, mis veel kirjanduses läheb. Rahvuslusel, aatelisusel, missioonitundel, sõnumil rahva jaoks ja muudel sarnastel oskussõnadel on ammuilma laibalõhn man.

Luulel pole praegu, aastatuhande lõpul, enam aega ratsutamas käia. Ta silmanurkades on kanavarbad ja kaelal reetlikud kibrad.

Aga ta on endiselt kirjanik Olte pühitsetud abikaasa.

Kuna jumalatel on vaateväljaga peaaegu samad probleemid mis lihtsurelikel, siis on teadmised tänapäeva kentauridest puudulikud.

Mälestused nendest mehistest ja õrna hingega loomadest võivad aga veel kaua elada ja täita romantilisi südameid.

Luulel oli oma lemmikkentaur. Joosepus oli selle nimi. Naisterahvas ratsutas ka teistega, kuid Joosepusega tundis ta hingelist lähedust.

Nad ohkasid teineteise poole ja sosistasid õrnusi. Luule ei varjanud seda Olte eest. Kirjanik naeratas suuremeelselt. Hobuse hinge olemasolus polnud teadlased veel kokkuleppele jõudnud, nende keha aga ei võinud tema kaunile naisele kuidagi sobida.

Too istus kaksiratsi looma seljas, just seal, kus looma turi läks üle inimese kehaks, istus ilma sadulata, keha kuumamas läbi õhukeste ratsapükste.

Igatahes uskus Olte, et ta ei pea olema abikaasa usaldusalune seesugustes asjades.

Nad olid alati teineteist armastanud. See tunne poleks saanud nii kaua püsida, kui seda poleks aeg-ajalt kõrvaliste ärgitajatega turgutatud. See oli üks kentauride võimalik elumõte.

Luule oli keeruline naine. Ta ütles:

„Mu hing on haige.“

Sel juhul võttis Olte poosi sisse ning vastas:

„Ma kuulan sind.“

Luule suudles teda paljanevale pealaele ning asus patja tikkima.

„Miks sa ei räägi?“ küsis kirjanik.

„Tikkimine rahustab närve,“ vastas Luule.

Priit oli tollal kolmeteistkümneaastane.

Ta läks otse läbi Tallinna, et jõuda Lasnamäele.

Linn kasvas kohutava kiirusega. Veel mõni aeg samamoodi — ja sisserändajaid täis suured elamukastid ongi Narva all väljas.

Priidul oli tegemist, et majaehituskombinaadi hooga sammu pidada.

Tollal rajati kiirtee jaoks paekivvi suurt pilu. Mõnigi valveta laps oli järsakust alla kukkunud.

Priit ei kavatsenud seda teha. Ka temal oli tookord veel plaanimajandus. Ainult et ta muutis oma plaane, nagu ise tahtis.

Ta sammus uute, veel pooleliolevate majade viimase rindeni, mis näis valmistuvat uputama end Pirita jõkke. Poiss hingas sisse betoonplokkide lõhna ning ta pea hakkas ringi käima.

Siis viskas ta mitu akent sisse. Käsi polnud kuigi täpne nimetatud lõhnade sissehingamise tõttu.

Nii protesteeris nooruke Priit vene tegelikkuse vastu. Kedagi polnud teda takistamas. Oli õhtuselt hämar ja majad valveta.

Hommikul tulevad ehitajad ja nendel on ükskama, mitu akent on sisse visatud. Ainult töödejuhataja kirub mahlakate vene sõnadega. Ka temale on tegelikult ükskama, aga ta peab kellelegi korralduse andma, et pandaks uued aknad.

Sel moel kahjustas tuntud kirjaniku Olte õepoeg nõukogude majandust, ta rohkem aimas kui teadis seda.

Vene majandus oli väga suur, aga varisemise äärel.

Varsti sündis laul „Peatage Lasnamäe“ ja kõik need, kes ise aknaid sisse ei loopinud, laulsid seda kirglikult.

Sest Lasnamäe oli juba suurem kui Tallinn, ta lämmatas jõudsasti Hansa vanu kudesid. See oligi kudede haigus, Tallinnal seisis surm suu juures.

Antslas ja Vändras ei hoolitud Tallinna tervisest kuigivõrd. Pealinn oli ise neid kahte ja veel paljusid teisi lämmatanud nii enne kui ka pärast kirjeldatavaid sündmusi.

Kes oleks pidanud tulema appi Tallinnale, päästma Hansalinna? Vahel kiilus Priit end sinna ahelasse ja saagis mõne lüli läbi.

Ehkki teadis, et tema püüdlustest ei piisa kuigi kauaks. Vene sõimu saatel pannakse ette uued aknad, lollide ja laiskade paradiisis pole tööpuudust karta.

Olte ema elas veel. Ta oli kaheksakümmend viis aastat vana, jalad ei kandnud enam ja mälu oli tuhmunud.

Olte käis läbi rutu iga päev ema vaatamas, keetis teed, praadis silku, tegi mõned võileivad ja viis toidu voodi kõrvale lauakesele.

Praetud silk oli ema lemmikroog. Kui Olte järgmisel päeval tuli, olid võileivad puutumata, silkudest aga järel vaid rootsud.

Vahel tundis ta poja ära, vahel mitte.

„Kas sul villased sokid on jalas?“ küsis ema.

„Ema, ei ole veel talv,“ selgitas Olte.

„Villane sokk on kõige parem külmetuse vastu,“ jäi ema kindlaks.

Ühel päeval tõi Olte ema voodi ette lauale väikese sini-must-valge lipu.

Neid värve ei tohtinud veel näidata. Alles eelmisel kuul oli noormees vangi mõistetud lipu kirikutorni ülestõmbamise eest. Mitte sellepärast, et kirik oli riigist lahutatud.

Needsamad punategelased, kes noormeest lipu pärast mõnitasid, seisisid kolm aastat hiljem Pika Hermannii all, häälitseisid isamaalises vaimus ja pühkisid silmist võltsivõitu pisaraid.

Muide too noormees, Raivo oli ta nimi, istus sel lipuheiskamise päeval, 24. veebruaril 1989, endiselt Patarei vanglas. Kellelgi ei tulnud pähe teda pidulikule toimingule tuua, kas või eksponaadiks.

Siiski, ühele asjamehele vist meenus midagi, sest ta ütles karistatu kohta põlgusega:

„See on ju poolearuline!“

Kogu nõukogude värk oli poolearuline, vähesed istusid just aru selle iseärasuse pärast.

Olte tõi lipu ema lauakesele selleks, et vanainimese südant rõõmustada.

Järgmisel päeval ei leidnud ta lippu sealt, kuhu selle asetanud oli, ega mitte kusagilt mujaltki ema korteris.

Ka õde käis ema ülepäeviti vaatamas, kuid ta ütles, et pole lippu näinud.

Üheksakorruselistes majades oli prussakaid, vahest tassisid need lipu kuhugi seinaprakku?

Juhan Imelik oli kunagi noore Olte enda juurde teaduslaborisse tööle võtnud ja nende vahel olid säilinud viisakalt tõgavad suhted pärast seda, kui Olte oli oma lühikese teadlasekarjääri lõpetanud ja kirjandusse siirdus.

Võimalik, et Olte oli loomult hoopis poliitik ja ühiskonna asjade korraldaja. Totalitaarses ühiskonnas pakkusid vabad kunstid selleks rohkem asendusvõimalusi kui mis tahes teine eriala. Kõige vähem poliitikat Eestimaal tegid vahest niinimetatud elukutselised poliitikud.

Juhan Imelik aga oli kogu elu uurinud väikesi musti oobolusi ning neid sedavõrd oma tööpanuse tõttu armastama hakanud, et ei näinud Eestimaa

tulevikku kuidagi ette ilma fosforiitide kaevandamise ja töötlemiseta.

Mis sellest, et Eestimaad polnud tegelikult olemas, et nii toodang kui ka sellega kaasnev lagastamine kuulusid Nõukogude Liidule. Mis sellest, et nendest oobolustest ei osatud selles riigis midagi mõistlikku toota, et sellest valmistatud fosforiidijahu taimed ei omastanud, see ainult risustas põldu. Mis sellest, et kaevandamine songib üles suure osa okupeeritud kodumaast, rikub ära põhjavee ja saastab õhku. Mis sellest, et ükski eestlane peale mõne pooleldi ümberrahvustunud ülemuse nagunii projekteeritavasse kaevandusse tööle ei lähe ja väikesel maal on jälle üks mööda suurt imperiumi ringiloksuv juurteta migrantide kogukond lisaks.

Kui teadlane vaatab väga pingsalt läbi oma suurekstegeva klaasi väikest musta oobolust, siis jäävad ülalloetletud asjaolud tema vaateväljast paratamatult kõrvale.

Kui Kirjanike Liidus oli sel teemal kõnesid peetud, kui neid oli kultuuri-lehes areldi refereeritud, kui tasahaaval hakkasid hoogu võtma avalikud väitlused, kus Olte ise sageli eeskõnelejana esines, sattus ta ükskord vastamisi oma kunagise ülemuse ja kamraadiga.

Hallikasvalgete majade ülematel oli oma privilegeeritud tüdimuses pigem ükskõik, millist kohta siin maa peal või maa all songiti, kuid neid igatahes ärritas, kui kõiksugused võimust kaugel seisvad tegelased julgesid häält teha. Isetegevus on professionaalidele ikka pinnuks silmas ka siis, kui toolid nende istumise all ei näi põrmugi kõikuvat.

Kuna nad ise ei viitsinud, see tähendab ei saanud mahti süveneda fosforiidiprobleemi — nagu ka mis tahes teise tegeliku valuteemasse —, siis saatsid nad õiendajate vastu asjasse pühendatud seltsimehed, kes kasinate teadmiste levitamise eest palka said, nende hulgas ka Juhan Imeliku, tema just kõigepealt.

Üldiselt tuimas ja uimases ühiskonnas, kus käegalöömine oli lootusetuse ainus mõõt, hakkas elu nendel aastatel huvitavaks muutuma, kui väitlevad pooled said üksteisele midagi kirglikult tõestada. Eriti kui sõnataidurite enamik hästi teadis, et vaidluse taga on hoopis miski muu kui see, millest käib jutt.

Juhan Imelik ütles ühe vaidluskogunemise eel Oltele:

„Fosforiidi uurimisest sa ei hoolinud, nüüd nõuad, et ka keegi teine seda enam ei uuriks.“

„Uuri nii palju, kui kulub,“ lubas Olte, „aga ära tee kahju oma sugurahvale.“

Avalikult niisuguseid sõnu ei räägitud. Räägiti pee-kaks-o-viie sisalduvusest, happeliste muldade parendamisest, jõgikondade reostamisest ja nõnda edasi.

Nagu ikka vaidlustes, mõtlesid pooled erinevalt ning said vastaste argumentidest vaid tükati aru. Seda enam, et tavaliselt tuli ümbernurgajuttu rääkida. Nagu sellega viiekümne aasta jooksul ka harjunud oldi.

Oltele tähendasid need vaidluskoosolekud ägedat eluvormi, aina tormamist ühelt ürituselt teisele, nii kirjanduse kui ka armukeste unarussejätmist.

„Ma ei taha ilma armastuseta,“ ütles Kristiina.

„Kas sa isamaad armastad?“ küsis Olte.

„Mis mul temast... muidugi armastan, aga...“

„Siis sul on ju armastus.“

„Ma ei maga ju isamaaga,“ tegi Kristiina katse loogiline olla.

Kõike, mis hingele ja ihule hea, pead sa aina kerjama. Niisugune mõte oli ühtelugu seiklejat vaevanud.

„Kristiina, sa oled ju kunstnik, vaba ja iseseisev naine... Kas ma olen sulle vastumeelne?“

„Mis Luule selle peale ütleks?“

„Ta käib ratsutamas.“

Naiste tähelepanust hellitatud Olte ei saanud aru, miks Kristiina, kelle seiklustest kõneldi lugusid, teda tõrjub.

Kord Kuku klubis oli Olte kuulnud kõrvallauast niisuguse lause:

„Mina magan iga mehega, mul on selline põhimõte.“

Ütlejaks oli Kristiina, keda Olte tollal vaevalt tundis. Muidugi oli ta mõistnud, et see on laiamine, tagurpidi enesereklaam, ometi hakkas Olte sellest õhtust alates Kristiinat tähele panema.

Kuigi ta võis mõnel peatumise hetkel järele mõelda, kas ta ikka kuulub kategooria alla „iga mees“ või peab ennast eriliseks, kas ei muutu ta end sellise reklaamlausega tutvustavat daami jahtides pisut nagu odavaks ja kas tema eeldustega mees ei peaks murdma vaid kindluste värvaid. Selliste naistega lävimine oli samas vahest ausam kui puhaste hingekeste määrimine. Sellise mõttega asetas ta end paraku määrijate ja mitte õnnistajate kilda. Eks ta seda pidi olemagi, kui ta meeli ühtelugu köitis mõni kergemeelne olevus. Ta kinnitas enesele, et armastab siiralt oma Luulet ning just sellepärast ei tohi astuda tõsisematesse suhetesse. Ja kui ta küsinuks endalt, milleks talle ikkagi neid mittetõsiseid tarvis on, siis osanuks ta vaid õlgu kehitada või pomiseda: loodusseadus! Või ta päriselt sedagi uskus, et loodus käsib tal iga tiiba ripsutava linnukese järele silgata.

Küllap nad olid Kristiinaga just paar parajaid ja siin nad nüüd pirtsutasid.

Ilmselt ei kõlvanud seikleja Olte isegi nende hulka, keda teine oli igameheks nimetanud.

Või oli kunstipreili hoopis sisepiduritega poolpühak, kes selle asjaolu varjamiseks meie paturohkes maailmas enese kohta kuulujutte levitas?

Seekord jäi kindlus igatahes vallutamata. Visa Olte tüdines enne ära. Nii talle enesele vähemasti näis. Mingi pooluduse lubaduse oli naisterahvas siiski jutu sisse poetanud, sellega võis taganev seelikukütt ennast rahustada.

Peale kõige muu oli Oltel kiire, ta pidi ruttama järjekordsele koosolekule, et seal tuimteaduritega rinda pista fosforiidi asjus, ta pidas ennast võitleva kultuurirahva hulgas siiski üheks paremaks asjatundjaks.

Kristiinat tuli vallutada muudest tegevustest vabal ajal, mitte romantika-vaesel keskpäeval, mitte kiiruga, jooksul hetkeks peatudes.

Ilmselt oli too kunstineiu hoopis rohkem väärt, kui Olte esimese mulje ja kuulduste põhjal oli arvanud.

Luule sõbranna Irma ütles:

„Ma ei saa aru, mida nad mõtlevad.“

„Kes?“ küsis Luule.

„Need, kes suure Venemaa vastu võitlevad.“

„Vahest arvavad, et saavad jagu,“ pillas Luule muretult.

Irma vaatas teda ehmunult, otsekui oleks tema ja mitte Venemaa kallale kipitud.

„Küll sina võid sõnu tuulde loopida. Kas meie mehi veel vähe Siberis on kõdunenud?!“

Irma polnud meest ega lapsi. Ta lähenes neljakümnele.

Luule ei teadnud täpselt, kuid aias, et Irma oli juba kümme aastat vaikselt armastanud tema Oltet, sel põhjusel talle sõbrannaks pugenud ja nende peret igal võimalusel ümmardanud.

Luule naeris.

„Millise mehe pärast sa praegu just mures oled?“

Et kahtlusi hajutada, oli Irma aeg-ajalt rääkinud sõbrannale, nagu oleks ta sellesse või teisesse mehesse armunud.

Tal oli hea fantaasia, kõik ta lood olid romantilised, ta jutustas neid nii värvikalt ja hoogsalt, et jäi ka ise uskuma, et kõik on tegelikult juhtunud.

Ega päris tühja koha peale ei fantaseeri, aga piisab ühest soojast pilgust või pooltõgavast lausest, et sellele uhket pealisehitist rajada.

Just kaunilt vanamoodsa romantilisuse pärast kahtlustas Luule sageli, et Irma mõtleb oma lugusid välja, aga sõbranna oli küllalt ettevõtlik ja osav, et mõnda oma lemmikut Luulele tutvustada, või siis vähemasti mõnest, keda Luule ka isiklikult tundis, vägagi usutavalt jutustada.

Ja huvitav, Luule pani tähele, et pärast sõbranna pajatusi vaatas ka tema toda meest huviga, nägi teda uudse nurga alt, otsekui oleks üks kahekümneenda sajandi asjalik olevus tõepoolest võimeline muinaslugusid tegelikkuseks muutma. Vähe sellest, Luulel tärkas mõnigi kord soov kõnealune mees-terahvas sõbrannalt üle lüüa — vahest selleks, et tema romantilisust proovile panna.

Luulele oli tõtt-öelda alati meeldinud sõbrannadelt poisse üle lüüa, mis ei tähendanud, et ta oleks suhetes nendega liiga kaugele läinud.

Sest kui mees oli Luulesse armunud või kui ta seda ka läbinähtavalt mängis, oli see ikkagi palsam hingele.

Luule mõtles vahel: tal oleks nagu kõik olemas, kena kodu, kuulus mees, suhteline heaolu, nagu see nõukogude tegelikkuses võimalik, ometi püsib südame ümber mingi isevärki kõledus, mis viib teda tihti ahastuse piirile ning paneb aeg-ajalt korduvaid närvihaigusi põdema.

Oma väljamõeldud armastajatesse suhtus Irma ise täie tõsidusega, eriti siis, kui nende käitumine ja ka armusüüdmused olid jutustamisel kindla ja usutava kaju võtnud.

Lausa sedavõrd, et ta oli valmis nende eest sõbrannaga võitlema. Nimelt nende väljamõeldiste eest, vahest kompensatsiooniks, sest Olte südame

kaotamisega oli ta ammu ja üsnagi rahulikult leppinud. Mis parata, Luule oli temast märksa ilusam ja särtsakam.

Nende kusagil tõesti elavate-tegutsevate meeste pärast võis ta Luule meelest muudugi muret tunda, sest oli ta ju loomuldasa ülearugi alalhoidlik. Ja kui see oli tegelikult mure Olte pärast, siis sai seda igatahes kõikidele võitlevatele eesti meestele üle kanda.

Neid kahte naist sidus isemoodi sõprus. Näis, et mõlemad vajasid teineteist. Luule küllap ka seepärast, et Irma tõi oma luulelugudega kätte mitmeid mõttelisi võimalusi ning aitas rahuldada tema iha mitmekesisuse järele. Irma — teadagi miks.

Olte oli teda võtnud talle omase tormakusega kümmekond aastat tagasi. Irma polnud neiuna eales arvanud, et temast võiks saada kellegi armuke.

Ometi nii juhtus ja Oltest paremat meest polnud olemas.

Kui mees jahtus ja nende vahekorrad harvadeks vaibusid ning lõpuks hoopis katkesid, armastas Irma meest just sama soojalt ja sügavasti edasi, kui ta seda nende kõrgajal oli teinud.

Ja kui Olte ellu tuli Luule — mis oli hoopis teist värvi ja eredam saatuse-lugu vahepealsetega võrreldes —, siis kummaline küll, ei tundnud Irma armukadedust, vaid võttis noore kaunitari vastu kui millegi, mis endastmõistetavalt kuulub armastatud Olte juurde ja mis on teda igati väärt. Veelgi kummalisem, ta imetles Luulet ning tabas end kiivalt soovimas seda, et kõik peaksid mehe valikut suurepäraseks. Luule väärtus tõstis nagu temagi väärtust, kes ta oli pikki kuid köitnud hiilgava tuisupea meeli ning jäi elu lõpuni — nagu ta uskus — tolle pühendunud sõbrannaks.

Ta oli teiste abieluloo nagu kõrvalt kaasa teinud, selle Oltele iseloomuliku käreda alguse ning hilisemad tõusud ja mõõnad. Olte äge elu Luulele ilmselt eriti ei sobinud ning ta oli üsna kiiresti kaotanud midagi oma esialgsest särast. Ei, teda ei saanud nimetada kuhtunuks, ikka ja jälle oli ta kõigi pilke püüdev suurilmadaam, tema tagasilangusi nägid vaid kodused — ja vahest kõige enam majasõber Irma, sest Oltel oma kunstnikuegoismis polnud mahtigi tähele panna teisi inimesi enda kõrval. Tema jaoks pidi Luule olema ja oligi ikka sama kahekümneaastane iludus, kes oli Olte pahviks lõõnud, kui ta teda esimest korda ühel kirjandusüritusel nägi.

Niisiis võis Irma end vapraks ja ustavaks pidada, ometi oli ta elus pelglik, kartis võitlust ja Siberit.

Kui ta need sõnad oli sõbrannale lausunud, ei mõelnud ta tõepoolest vaid uljaspead Oltet, vaid ka kõiki teisi, kes tema meelest peaga vastu müüri jooksid.

Irma ise oli imikuna küüditatud, veel mõistmatus eas tagasi pääsenud, kuid kõle hirm oli tema sisse pesitsema jäänud. Igatahes polnud ta suurelt Hirmumaalt kaasa toonud ei lapsepõlve rõõme ega avara maastiku ilu. Siber oli tema jaoks vaid sõna, millesse olid koondatud kõikvõimalikud õudused.

Tema vanemate luud olid kusagil sealses mullas, isal vangilaagri ühishauas, emal lagedas stepis ammu pehastunud puurišti all.

Oltel ju vahel süda valutas, aga võitlus on kord julm värk. Asi oli geoloogides.

Fosforiidisõjas oli põhiliseks vaenlaseks muidugi kogu nõukogude režiim koos oma kahe ministriumiga, kellest üks korraldas kaevandamist, see tähendab — lagastas maad, ja teine nõudis kaevandamist keemiatööstuse plaaniliste tonnide jaoks, see tähendab — juhtis meie elukeskkonna saastamist.

Aga inimesele on tarvis kedagi lähemalt, kelle peale viha valada.

Isegi oma marionett, Ministrite Nõukogu esimees Saulus jäi liiga kättesaamatuks. Legendaarseks oli muutunud tema lause, et fosforiidiprobleemiga tegelgu Julgeolek. Seda oli ta õelnud mitmel korral inimestele, kes käisid tema juures kurtmas ning osariigi kubeneri fosforiidivastases võitluses oma leeri meelitamas. Ilmselt pidas võimumees oma ütlust vaimukaks, kuna ta seda kordas.

Tegelikult oli tal ju õigus: oli alanud võitlus režiimi vastu, fosforiit oli vaid ajend, mingil määral isegi otsitud objekt. Režiimi vastu võitlejate ohjeldamine oli muidugi julgeolekumeeste pärusmaa. Hoopis enam kui nende endi organiseeritud niinimetatud vastupanugrupid ja põrandaalused ajalehekeseid tiraažiga nelikümmend üheksa eksemplari. Neid organiseerisid kaua aega kehtinud kõva korra pehmenemise tõttu igavlevad karistajad selleks, et näidata oma vajalikkust kõikekorraldavale Kompartele ja manipuleeritavale rahvale. Muidu oli oht, et teatav osa privileegeeritud ja oma jõhkrate võimu nautivaid tegelasi võidakse kui priileivasööjad vallandada ja muudele parasiteerivatele kohtadele paigutada, kus polnud enam samal määral seda mõnu, mis tuleb suurte inimhulkade hirmu all hoidmisest.

Kuid vaenlase kuju polnud tarvis luua mitte üksnes võimulolijatel, vaid ka võimu vastu võitlejatel. Selleks oli loomulikult võim ise, kuid nii vägevalt ei juletud isegi mõelda, tarvis oli kedagi endi hulgast, midagi käegakatsutavat. Mida laiemad hulgad võtsid osa fosforiidikaevandamise vastu peetavast võitlusest, seda konkreetssem pidi too vaenlase kuju olema. Vähemasti esialgu, enne kui võitlejad väge nii täis läksid, et julgesid kõlavamaid loosungeid välja hõigata.

Nii said vaenlasteks geoloogid, kes fosforiidimaardlaid uurisid.

Polnud tulu argumendist, et oobolus oli Okasroosikesena maa sees uinunud ligi viissada miljonit aastat ning mitte nemad kui elukutselised puurijad polnud need printsid, kes ta siin, väga palju hiljem tekkinud Eestimaa territooriumil ellu äratasid. Pigem sobis selleks kõrge valitsus kauges Moskvas, kes tellis töö ja väitis end palka maksvat.

Oli juhtumeid, kus inimesed käisid geoloogide ekspeditsioonipaikades vägivallaga ähvardamas ja poisikesed pildusid geoloogiavalitsuse aknad puruks.

Priit seda igatahes ei teinud. Jäägu nood tegelased nimetuks, ehkki käesoleva kirjutise valitseja võiks neile ka mõne suvalise nime kinkida.

Olte tundis geoloogide veel oma õpingute ajast. Just geoloogid olid tulnud tema juurde murega: mida võtta ette, et kavandatavasse fosforiidikaevandusse läheksid tööle eestlased?

See oli kaheksakümne esimesel aastal, varsti pärast kuulsaks saanud neljakümne kirja, millele ka Olte alla kirjutas, kuigi oli pidanud seda kirjatükki üleliia truualamlikuks. Ta oli nimelt Jussile lubanud, et kirjutab alla, ning lubadust tuli täita. Oli ju nii, et neljakümnest allkirja andjast vähemalt kümme püüdsid teksti parandada, kas täiendada või pigem veelgi pehmedada, seda ei saanud teha lõputult. Redigeerijate hulgas oli ka selliseid nagu Lennart, hilisem suurpoliitik, kes kaks tundi jagas näpunäiteid, tegi oma käega parandusi ja lõpuks ise alla ei kirjutanud.

Nii oli Olte oma ulja iseloomu ja küllap ka pealiskaudsuse tõttu kirjale alla kirjutanud, ja just sellisel kujul, nagu agarad lihviad selle lõpuks olid muutmisele mittekuuluvana tema ette toonud. Niisiis sai kiri Olte meelest üsna nigelake, kuid see levis rahva hulgas ootamatult hästi. Eks olnud see üks režiimivastase võitluse avalööke ning küllap olid kirja sisu ja väheke hambutu stiil just kahekümnenda sajandi kaheksakümnendate alguse eesti inimese julguse mõõt.

Kaheksakümnendate lõpupoole aga oli julgus aegapidi hoogu võtnud ja fosforiidisõja vallandanud.

Võib-olla just mainitud kirjale allakirjutamise tõsiasi tõi geoloogid nimelt Olte juurde. Ka teadsid nad, et ta on väheseid kunstirahva hulgas, kes asja pisut ka eriala poolest tunneb. Nende kohtumiste, jutuajamiste ja geoloogide tööpaikade külastamise tulemusena sündis Oltel mitmes mõttes äpardunud luulekogu, kust kõik oluline sai kirjastuse poolt välja kärbitud, nii et see mõni aasta enne fosforiidisõja algust ilmunud raamatuke vaevalt võis käimas olevat sõda kuidagipidi mõjutada.

Nood vaprad geoloogid polnud loomulikult lootnudki, et mingi jõud, ammu siis ilukirjanduslik teos, suudaks kaevandamisplaane väärata. Ka nende mure oli ennekõike rahvuslik: mida teha, et ei tekiks uut kolonistide keskust.

Olte oli võinud siis vaid käsi laiutada. Ükski jõud ei sundinud eestlast vabatahtlikult tööle minema uude loodavasse kaevandusse. Geoloogid olid piisavalt realistid, et seda mõista. Nad olid tulnud Olte juurde selleks, et asi ära rääkida ning jagamise läbi oma koormat kergendada.

Ja Olte oli vastanud niinimetatud sotsiaalsele tellimusele oma vahendiga — kirjutanud luuletsükli südamevalu käes vaevlevast geoloogist.

Nüüd aga rünnati neidsamu geolooge ja tehti nad mõnegi agara poolt vaata et ainsaks patuoinaks, küllap just sellepärast, et õiendaja arglik julgus kõrgemale ei küündinud. Osalt oli ka Olte selles süüdi, kuivõrd mõistis, et kujunenud olukorras ei suuda ta geolooge kaitsta, inimestele oli vaenlast vaja, las kannatavad õige asja nimel ära. Saavad hakkama, kui neil on piisavalt huumorimeelt. Kuigi on teada, kuidas see meel kahaneb, kui nooled aiva sinu poole lendavad.

Õli valas tulle asjaolu, et geoloogide üks juhtkujusid käis ilmselt partei käsul mööda koosolekuid ning püüdis väitlustel kaitsta kaevanduste rajamise vajalikkust.

Kui oled kõrges ametis ja saad head palka, küllap siis laulad just seda viisikest, mille Suur Komponist sulle ette on kirjutanud.

Olte oli nendel väitlustel väheseid tuliseid fosforiidiründajaid, kes teadis,

et geoloogid pole milleski süüdi. Või on süüdi veelgi vähem kui aatomituuma ahelreaktsiooni avastajad vesinikupommide valmistamises. Teisalt ei saanud seda võitluses — mis ju ikka ja alati on kellegi suhtes ebaõiglane — üldhumanistlikult rõhutada, sest nii oleks vastutus lausa ära hajunud. Ei saanud ju ainusüüdlaseks kuulutada mõnd keemiatööstuse suurjuhti või komparteid *in corpore*.

Ühel päeval võttis Olte siiski oma arutute askelduste vahelt aega, ostis pudeli ja sõitis tuttavate geoloogide juurde.

Ta oli kartnud, et nood on rohkem masendunud, kui nad tegelikult olid.

„Õiget asja ajate. Meie tahtsime just sama, kuigi pidime puurima...“

„Vahel lähete ikka liiale kah...“

„Lollust jahvatatakse mõlemalt poolelt...“

„Pange see fosforiidijama seisma jah, meie hakkame siis õhku puurima...“

„Evald topib ilmaasjata oma nina, ega ta nii must mees ole...“

„Kui partei käsib, istud palja tagumikuga siili selga...“

Need olid mõned laused, mis sellest natuke vindisest õhtupoolikust Oltele meelde jäid.

Erilist vennastumist siiski ei tekkinud.

Priidu koolis puhusid uued tuuled. Kui hästi kuulatasid.

Kõik rääkisid nüüd poliitikast. Asjast, mis varem kedagi ei huvitanud.

Emad unustasid mõni päev perele sööki valmistada ja isad ei vaadanud telekast enam kõiki spordisaateid, poliitika oli huvitavam.

Ka koolis pandi sel teemal kilde.

Vahel käis klassivõitlus keset klassi.

„Sinu vanal aetakse varsti silmus varbasse...“

„Seda veel vaadatakse, kes kellele ajab...“

„Läksin paksude majast mööda, tundsin, kuidas seinad värisevad...“

„Mis sa, pelmeen, tuututad...“

Õppekavadesse ja õpetajate juttu — ei tea, kumba enne — ilmusid uued toonid. Õpikute ajalookäsitlust hakati häbenema. Vene keelt enam ei õpitud, kuigi halbu hindeid laoti edasi.

Mõni nohik hakkas vabatahtlikult inglise keelt tuupima. Selle keele oskusega laiati.

Kirjandustundidesse ilmusid uued nimed, ilma et nendest õpikutes oleks veel märkigi olnud.

Üks selline nimi oli onu Olte.

Priidu isa oli kord oma naisevenna kohta öelnud, et sellele pole viina tarvis, ajab niigi segast. Tema ei saavat Olte luuletustest mõhkagi aru.

Priit küll sai, mis seal saada oli.

Kui tursk juhtis traktorit või prügimäe sees koobastes elasid haritud

vaimud, siis oli see päris lõbus, kõik muinasjutud olid samasugust jura täis, Priidu isa polnud kordagi öelnud, et ta ei saa Punamütsikese-loost aru, sest kuidas võis hunt inimhäälel vestelda.

Kirjandust ja igasuguseid muid kunste ei tulnudki tõsiselt võtta, lihtsalt lahe värk, ainult täiskasvanud tahtsid, et oleks nagu elus.

Eks mäng oligi nagu elu.

Nemad seitsmendas tsees moodustasid juba valitsust, Priit sai sõjaministri portfelli, sest tal oli täpne käsi Lasnamäe aknaid sihtima. Pakuti küll kaitseministri nimetust, aga see oli vaid rahvusvaheliselt levinud pettus.

Majaehituskombinaadi hoog oli kuuldavasti Pirita jõe kallastele ta-kerdunud. Küllap oli seesuguses vaibumises ka Priidu osa. Teenete eest tuligi ta ministriks valida.

Mis puutus laulusse „Peatage Lasnamäe“, siis oli ju teada, et kunst jääb ikka elust natuke maha, sest Priit ja kompanii olid Lasnamäe juba peaaegu peatanud.

•

Tiit oli Oltet alati jõudumööda kaitsnud, kui tema sigatsevatest välja-astumistest kõnekoosolekutel suure maja koridorides kõneldi.

Tiidule meeldisid Olte luuletused. Need polnud hoopiski nii ägedad ja poliitilised kui tema kõned Kirjanike Liidu koosolekutel. Tiidul oli tunne, et need jäävad eesti kirjandusse, käigu mis tahes tuuled üle selle rahva ajaloo.

Tiit arvas teadvat, et paljud kõrged kirjandusisandid, kellele ta omakäeliselt autasusid ja teeneliste nimetusi jaganud, kaovad peagi inimeste meeltest, kuigi kolletavad kirjandusloo lehekülgedel edasi. Need tähtkirjanikud unustatakse veel enne nende ajalikku otsa ning lahkunud ei tule hauast üles end õigustama, õiendama jõhkraid ütlemisi nende meelsuse ja meetodi kohta.

Muidugi otsisid kohvikukiibitsejad ja vaimus korraõonestajad ka Olte ridade vahelt venevastaseid ütlemisi ja ärapanemisi, aga neid ridu sai siiski vaadelda kunsti kandva ainesena, mis ei pea tingimata poliitikast määritud olema. Seda nii urgitsejate kui ka võimuladviku poole pealt vaadatuna. Ainuke tema luulekogudest, mis nii-öelda otseselt päevaellu sekkus, oli too keskkonnakaitseline, aga tänu hoolikale läbitoimetamisele sai seegi nii segane, et kõik nägi ehtsa luule moodi välja.

Kui mõni valvas hakkas tõlgendama Olte kirjakohti vastalisena — mõni värsirida olevat lausa käibes —, siis jäi Tiit ikka rahulikuks ning ütles, et ei maksa sinna panna asju, mida seal ei pruugi olla. Kui Tiit tahtis näha selle kirjaniku teoseid poliitiliselt süütutena, siis ta nii ka nägi. Jäägu kunst pealegi sinna oma elevandiluuist torni, kuhu teda kirjutud on.

Poolehoid on üks imelik asi. Too Olte oli Tiidule piisavalt meelehärmi valmistanud, kui ta koosolekutel laia suuga järelevalvajaid põhjas, tema sõnavõttudest pudenes vastikuid väljendusi ka Tiidu aadressil.

Tiit teadis juba ammu, et ta sai palka ja parteilisi privileege ka selle eest, et julged koerad ta peale haukusid.

Teelikult on võimu juures olijal oma suuremeelsus. Kes on hingelt väike, ärgu võimu juurde tükki. Endal paha ja teistel paha. Nii on see mis tahes režiimi puhul, enne, nüüd ja tulevikus.

Kui Tiit oli Oltet kord või paar juba kaitsnud — olgu või oma suuremeelsuse näitamiseks —, siis oli ta justkui sellesse kultuuritegelasse investeerinud. Aga oma investeeringut pead alati väärtuslikuks — nii et kaitsed jälle.

Ajad muutusid nüüd kiiresti ja Tiit oli küllalt nutikas taipama, et tema ja temataoliste aeg hakkab ümber saama. Aga oma osa tuli tal lõpuni mängida. Kui ta oli aastaid maitsnud oma ameti eeliseid, siis ei kõlvanud kohe muutuste algjärgus kõrvale tõmbuda või koguni uusi lippe hakata lehvitama.

Lippudest polnud veel sugugi selge, millised lehvima jäävad.

Eks see olenes paljudest asjaoludest. Kas vene koloss jääb jalgadele või mitte, kas Ameerika, kes oma võidurelvastumisega Venemaa võhmale võttis, on ka diplomaatias ja rahvusvahelises poliitikas sama osav ja tahteline või hakkab ta oma suure vastasega kauplema ning mõjusfääre ümber jagama.

Muidugi oli Tiit ettenägeliku inimesena ringi vaadanud. Mitu direktorikohta paistis. Kui läheb varanduste ja jõudude ümberjagamiseks, ega siis Tiidu-taoline informeeritud ja võimekas sell ilma jää.

Väga suurt tükki ta ei ihaldanudki. Suur tükk ajavat eesti vanasõna järgi suu lõhki. Ajalugu on nagu kinniseotud silmadega peru hobune, üial ei või teada, mida ta leiutab.

Platsi tulevad uued mehed, aga ega nad vanu mütsiga ei löö. Võimu- ja majanduse asjatundjate kogemusi läheb neilegi tarvis. Kui osavalt manööverdada, võib vana uuest uuemaks osutada.

Mitmed Tiidu kaaslased Valgest majast on oma manöövreid juba alustanud.

Tema ise vaatab veel pealt.

Mitte arguse või loiduse pärast, vaid sellepärast, et südametunnistuse riismed kribivad hinge. Talle piisaks sellest, kui ta saaks oma elu rahulikult lõpuni elatud. Küllalt juba rabelnud. Ega võimuladvikusse tõusmine nõukogudegi tingimustes hõlbus olnud, õige ideoloogiaga mölast üksi ei piisanud, ka seal pidi õiges kohas jala kaasvõitlejale taha panema.

Kui aga uues olukorras nende pihta lajatamiseks läheb, siis on ehk Tiidule ka Oltest tuge — küllap ta peaks mäletama, kuidas tema kohalt mõnigi julgeolekulik pilv on hajutatud.

Ent — palju seda Oltet pole ka toidetud, ikka on ta metsa poole vaadanud. Uue korra meheks saab ta küll kindlasti.

Tiit muidugi nii loll pole, et ta teise tänulikkuse peale loodaks. See pole eales toiminud, aga noh, kui just väga kuradiks peaks minema...

Keegi pidi kastanid tulest välja tooma.

Olte teadis nagu teisedki, millised on riskid, aga mees tegi, mis on mehe kohus.

Nii oli see olnud ka neljakümne kirjaga. Kahju, et seda ei saanud võtta kui puhast eksperimenti; iseloomu, ausust, julgust näitavat katsekivi. Mitmed kirjanikud, kellele teksti allakirjutamiseks pakuti, kõhklesid. Vahest igauks isemoodi ja erineval põhjusel, kuid kirjutasi siiski alla, sest tundsid, et pidid.

Venestamise laine oli ületanud talutavuse piiri. Kes veel pidi kaitsma emakeelt kui mitte kirjanik?

Keskmi inimest iseloomustas ju argus ja mugavus, piseeliste maitsmise himu selles totalitaarses ühiskonnas, kõrvalehoidmine kõigest, mille kohal võis hõljuda veelgi süngemate aegade mälestus. Isegi mängurid ei saanud nendest omadustest endas jagu.

Kui Ellen oli juba tõstnud pastaka, et alla kirjutada, otsustas ta siiski enne mehe käest nõu küsida. Viibis siis mitu pikka minutit suure kirjaniku töötoas ning ütles naastes põrmugi häbenemata, et ei, meie Jaaniga tahame välismaal käia, meie ei kirjuta.

Ka kõik need, kes olid juba alla kirjutanud, himustasid end teistsuguses õhustikus tuulutada, kuid olid valmis sellest mingiks ajaks loobuma, sest teadsid, et käesolev protestiakt on olulisem kui enda lehvitamine väliseestlaste kahtlustusterohkes aupaistes või väliskollegide igavavõitu seltskonnas.

Lennartist oli juba juttu. Vaimukus ja doseeritud häbematus, millega ta poliitilises tipus olles aeg-ajalt tuimavõitu rahvusvahelisi poliitikuide epateeris, olid ka toona vahendiks, millega kommunistlikule ladvikule oma originaalset mõtlemist ja sõltumatut meelt demonstreerida. Ja siiski oli ta Olte meelest kavaldejana üleliia ettevaatlik.

Kõik nad olid ju suured jutumehed ja ainutargad, aga ühed olid siiski missioonitundelised ja tolle aja mõistes ehk sinisilmsed, kui ise ka uskumata, et seesugusest aktsioonist võib abi olla, torkasid käe tulle. Ja tulevik näitas, et just nendel oli õigus: kõik need pisiettevõtmised koos, mille ühisnimetuseks oli rahva vähehaaval vaibuv, kuid siiski veel miilav vastupanu, murendasid lõpuks igavesena ja vägevana näiva hirmuvalitsuse. Hiljem olid muidugi tipus ja nähtaval sageli just need, kes tookord nahka hoidsid, teised aga, kes kartust ületades oma kohust täitsid, jäid endistele positsioonidele. Noh, olid lihtsalt edasi kirjanikud, ei tükkinud valitsejateks, suurärimeesteks ega diplomaatideks.

Või Ain, keda nooremad kolleegid olid ikka pidanud vaimseks eeskujuks, mõned isegi pihiisaks arvanud — temas oli siiski nii palju mehisust, et saatis teistele hoiatuskirja: mis te, hullud, teete, ega vene väe vastu saa, ei tasu end ohvriks tuua. Kirja mõte oli umbes niisugune ja see üllatas ja isegi pahandas mitmeid, kes oma ettevõtmisse täie tõsidusega suhtusid.

Või too teine Jaan, kes ise loo käima lükkas, ka alla kirjutas, kuid pärast tema suhtes rakendatud pisirepressioone siiski avaliku kahetsusega esines ja üsna rumala artikli avaldas: umbes nii, et aga teie seal Ameerikas lintšite

neegreid. Polnud siis ime, et paljud kaaslased Tartus pärast seda temaga tükk aega lävida ei tahtnud... Hiljem jagas ta eesti rahvale euroõpetusi. Neid tuli väljast nagunii kapaga, omi väärprohvelteid polnud nagu tarvis... Muidugi oli ta isemoodi humanist ja ta targutustes oli palju õiget, kuid luuletajalikud kõikumised olid võitluse aegadel kolleegide arvates häirivad.

Olte meelest oli see kiri, nagu öeldud, nigel, truualamlik ja olusid arvestav. Hando ei kirjutanud alla just sellel põhjusel, sest tema loomus ei suutnud niisugustes asjades kompromissile minna.

Olte kirjutas. Ta ei saanud endale lubada samasugust uhket jäikust nagu Hando. Mitte seltskonna võimalike arvamuste pärast, vaid nimelt tegelikkuse tajust: ühiskond sellel ajahetkel ilmselt enam ei talunud. Ja siin oli tal vist õigus: seda näitas kirja levik tuhandetes ja tuhandetes eksemplarides.

Sellest alates oli Oltel tegemist julgeolekumeestega. Teda kutsuti vestlustele ja jälitati rohkem kui enne, mil töökohtadel oli temaga alatasa tegelnud paar nühkest.

Keskkomitee mees Tiit oli teda hoiatanud tole niinimetatud ideoloogilise diversiooni osakonna eest, kuid ka julgustanud: eks needki sellid tee oma palgatööd, elu igav, peavad vaenlasi välja mõtlema. Oli näha, et ka tema, kommunistlikku võimutippu tõusnu, jälestas seda asutust.

Mõni aasta hiljem, pisut enne fosforiidisõja algust, punuti Olte ja tema sõprade ümber juba üsna tõsiselt võrku ning osa neist taheti ilmselt raudkardinate taha toimetada. Kuid ajad olid muutunud ja Julgeoleku enesegi sisemiselt kõikumine võtnud. Võimalik, et paljudele seal heiaastusid juba uued mängumaad, näiteks hilisemate vene uusrikaste staatus.

Tookord kutsuti ülekuulamistele isegi alaealisi ja sõprade armukesti. Süsteem töötab näilise ägedusega, kuid paljastas ometi oma tegelikku informeerimatust: ainult lihtsameelsetele võisid nende siit-sealt kokku korjatud riiped näida kõiketeadmisenäna.

Paljud eesti mehed olid Venemaa vangilaagritest läbi käinud. Olte teadis kogu seda folkloori oma sugulaste ja tuttavate kaudu. Vangisattumise võimalus teda ei meelitanud, aga üleliia ei hirmutanud ka.

Esialgul ahvardati siiski rohkem prääniku äravõtmisega kui piitsuga.

Rahva üldine meeleolu ja otsekohesed mõtteavaldused esinemistel või ajakirjanduses välismaal näisid oma mõju avaldavat ka võimuritele. Vahest fikseerisid nende seismograafid juba kolossi peatset varisemist või ahvatles teadjamaid tõepoolest libakapitalistiks saamise perspektiiv.

Olte polnud juhitüüp ega ka sündinud võitleja või nonkonformist. Enda meelest tegi ta vaid seda, mis on mehe ja normaalse rahvuslase kohus.

Nii ka alanud fosforiidisõjas.

Oli siiski mõnus tunda, kui palju on Eestimaal temaga ühtmoodi mõtlejaid ja tema arusaamade toetajaid. Olte nimetas end samutimõtlejaks, mitte teisitimõtlejaks, kuigi ideoloogilise lausloba taustal ta seda muidugi oli. Ta jagas Arvo mõtetera, et teisitimõtleja on inimene, kes mõtleb teisiti kui need, kes üldse ei mõtle.

Sõda alustatakse näiliselt vaenlase vastu, kuid tegelikud vaenlased selguvad alles sõja käigus. Vähemalt vaimsete relvadega peetavates võitlustes on nõnda.

Irma-taoline sõbranna polnud muidugi vaenlane. Talle ütles Olte üleõla: värise pealegi, saad sooja.

Juhan Imelikuga tuli vaeva näha ning elevandiluust tornis olev teadlane maa peale tuua. Juhan oli eestiaegse kõrge ametniku poeg, pool suguseltsi oli tal vene vangilaagrites hävitatud, ta mõtles sisimas kindlasti sama rahvuslikult kui Olte, kuid mingi teadurite meeles vahel tekkiv väärustus lükkas ta nüüd vastasleeri, nii et Olte ragistas temaga väitluskoosolekutel vaielda. Kummatigi oli Juhan täis tuubitud soliidseid teadmisi fosforiidi kohta, Olte teadis just tänu kunagi Juhani käe all töötatud aastatele asjast üht-teist, ometi ründas ta teadlast talle omase ägedusega ning ilmselt nendel koosolekutel valitseva õhkkonna tõttu tuli enamasti ka moraalselt võitjaks.

Olte oli küllap üks lihtsakoeline utopist. Talle polnud vaenlasi vaja, ta ei otsinud ega tekitanud neid.

Vaenlasi tal muidugi oli, nii isiklike kui ühiskondlike, kuid tema läks läbi elu nagu nuga läbi või, ta ei teinud vastalisi märkama.

Ta oli miskipärast kindel, et Eestimaal ei leidu inimest, kes võõrast režiimi saaks tõsimeeli heaks pidada ja toetada. Ka hüvede nautijad ning suurt masinavärki kuidagiviisi-käigus-hoidjad päriselt mitte.

Moskvaski polnud Olte meelest õigeid vastaseid. Režiim toimis mingist tühijooksu inertsist.

Kui ta oli kohtunud suure pealinna tavaliste inimestega, oli ta tajunud kas käegalöömist või varjatud irooniat kõige kehtiva suhtes.

Mõistagi oli iroonia ennekõike enesekaitsevahend, selle taha sai peita eeliste häbenematut nautimist.

Sageli oli Oltel tunne, et ta on ikka veel alaealine ja jääbki selleks. Ikka leidub keegi, kes teab seda või teist asja temast hoopis-hoopis paremini, tema ise aga tegutseb küll uljalt, kuid umbropsu. Nii tema orbiiti juhuslikult sattuvate daamidega kui ka ühiskondlike liikumistega.

Ta vaataks endale roosa imestusega otsa, kui keegi ütleks, et just tema on mingi väga olulise ja tähtsa asja käima lükanud.

Oma ägedaid sõnavõtte kõnekoosolekutel pidas ta endastmõistetavateks.

Leidub, näe, üks nohisev haritlane, kes ei tee märkamagi ähvardavat jõudu. Küllap selline oligi vaimne vastupanu, mida maailmakirjanduses küllalt kujutatud.

Elult tuli võtta, mis annab. Vastavalt olukorrale. Selline oli Marko põhimõte.

Olukordade loomine oli teinekord tülikas ja isegi ohtlik. Sellega tegelgu tainapead, kes usuvad, et neil on mitu nahka seljas.

Marko asi oli olukordi ära tunda ning ka lollide saavutusi tähele panna ja ära kasutada.

Nende kodus oli alati räägitud rahast. Raamatud, filmid, inimsuhted, kõik oli mõõdetav sellega, kui palju need sisse tõid või kulutasid.

Näidendit tasus kirjutada, sest see oli kõige tulusam, kui oli täpse teadmisega tehtud ja sa suutsid selle üleliidulisse ringlusse lükata.

Sporti tasus teha, sest see oli tervisele kasulik, sai ringi sõita, ja kui õnnestus järelevalvemehi tüssata, siis sai ka natuke moni tasku ajada.

Armukestele ja saunaõhtutele tuli peale maksta. Raha oli võim ja armukese pidamine oli üks võimu väljendusi.

Mõni suurparteilane vaatas kadedusega, kuidas Marko-taoline eikeegi ajas raha kokku iga asjaga, mille ette võttis.

Ta tundis igasuguseid tainapäid oma isa kaudu, kes tõlkis raamatuid, sest see oli tulus. Üks tainapeadest oli Olte, kes tükkis tribüünidele riigivastast juttu rääkima. Niisugune mees võib mõne raamatu pealt ka natuke teenida, aga suurt raha ei pane ta eales tasku. Mängib aatelist.

Ta läks siiski ühel päeval just Olte juurde, sinatas teda hoobilt, kui küsis:

„Mis sa arvad, kas mul tasuks Kirjanike Liitu astuda?“

Vanake vaatas teda kui ilmutist.

„Ma olen Lempsi poeg, kas sa mind ära ei tunne? Oled ju meie pool käinud.“

„Mida sa kirjutanud oled, Lempsi poeg Marko?“ küsis Olte.

„Kaks näidendit ja ühe novelli.“

Marko pani käsikirjad lauale.

Olte naeratas piinlikult, kohendas prille ja tähendas:

„Kirjanike Liitu astumiseks peab olema avaldatud kaks raamatut.“

„Kus see kirjas on?“

„Selline on tava.“

„Nii et sinna pääsevad vaid truualamlikud, kes kirjutavad võimudele nii meelepärast, et nende kirjatükid trükki pääsevad?“

„Ka see on oskus,“ lausus Olte. „Oskus pääseda trükki, ilma et vale-taksid.“

Eelmine põlvkond näis olevat täis õpetamisindu. Hoidku endale!

„Mul läheb üks näidend kohe Draamateatris lavastamisele. Teise lasen vene keelde tõlkida ja saadan suurele orbiidile. Ega siinse publiku pealt ei joonistagi midagi,“ teatas Marko.

„Lavastamine on muidugi sama hea kui avaldamine. Kui näidendid on laval ja nendel on edu, siis räägime Kirjanike Liitu astumisest edasi,“ ülbitses vanake, kes oli ise sinna kunagi suurte raskustega pääsenud.

„Ega mul teie liitu vaja ole. Elab ilma kah ära. Niisama läksin mööda, mõtlesin, et uurin olusid,“ lõpetas Marko sõbramehelikult.

Oli ju niisugune aeg, et kirjanike värk oli hetkel hinnas. Valitsus maksis mehikesi kinni, et need liiga valjusti ei piiksuks.

Mitmed nendest, nagu ka see Olte-taoline tohmusk, piiksusid sellest hoolimata ja nendega ei juhtunud midagi.

Ka riigivastase jutu rääkimine oli üks elunautimise vorme ja sellele võis natuke peale maksta, näiteks saamata jäänud honoraride näol.

Mõni manööverdas osavasti kahe heinakuhja vahel, ise söönud ja nahk terve.

Bruno lonkis mööda Harju tänavat.

Kirjanike maja uksest tuli välja Marko, nägu punane peas.

„Kas käisid luulet konsulteerimas?“

„Ah sina, Bruno! Mis sa Tallinnas teed?“

Marko oli siiski täiesti adekvaatne. Mäletas, kus linnas ise oli ja kus Brunot sattus kohtama.

„Tulin tuulutama. Tartust sai siiber.“

„Boheemlase asi,“ leidis Marko.

„Lähme, istume, võtame midagi vedelamat,“ pani üliõpilane ette.

Selge, et arve pidi tasutama rahamehe kotist.

Kuigi Markol oli nii plekki kui pappi, oli ta võrdlemisi kitsi sell. See oli semudele teada, Bruno oli teinud ettepaneku rohkem eksperimendi mõttes.

Kuid Marko lõi kohe mesti. Ju temalgi oli tarvis hinge lappida. Ei tea, mis tal seal suleväänajate palees juhtus?

Läksid Peekri baari, seal oli pime ja kohvilõhnane. Sissepääs maksis, iga idu ei tulnud kakerdama.

Bruno tahtis õlut, aga selle jaoks oli koht liiga peenike, Marko tellis mingid keerulise nimega kokteilid.

„Ajastu hakkab jumet võtma,“ arvas Bruno.

„Oled prohvetiks hakanud või?“ uudishimutses Marko.

„Mitmesuguseid saginaid on hakanud tekkima,“ selgitas üliõpilane.

„Mida sa mõtled?“

„Kas või see fosforiidivärk.“

„Rohkem tainapeade lõbu,“ arvas Marko.

„Ära ütle. Siin saab veel madinat. Peame Tartus kah väikese lahingu maha, mis tudengid me muidu oleme...“

„Komsomoliüritus?“ tahtis vilistlane teada. Vahest oli tal kahju, et ülikool pooleli jäi ning sealsed pullid tehakse nüüd ilma temata?

„Peaaegu. Selle sildi all on ennegi tarvilikke asju aetud. Juurakad ja ajaloolased löid mesti. Ühtedelt idee, teistelt selle väänamine.“

„Juurakad on ju nahad. Lollimaid ma ülikoolist ei mäleta. Ainult keha-kultuurilased võisid neid üle trumbata, aga nendel oli vähemalt muskel peas.“

„Ajad muutuvad, mees. Pane seda tähele,“ oli noorem mees õpetlik.

„Muidugi panen. Igal oma huvid. Peale kõige muu on juurakad nuhid.“

„Küllap see haigus välja ravitakse. Tekkib tugev diagnostika ja ilmuvad välismaised ravimid.“

„Kus see tekkib?“

„Ühiskonnas, noh. Nii-öelda õiged eesti mehed hakkavad ennast sirgu ajama.“

„Ah niisugused elukad on jälle platsis?“ tegi rahamees end imestama.

„Ma mõtlesin, et need jäid sõtta või muutusid soolasambaks.“

„Ära jura. Miski ei kao jäljetult.“

Poisid imesid läbi kõrre kokteili ja silmitsesid keskaegseid võlve. Tagumisest ruumist kandus esimesse vänget suitsuvingu, mis läbi võõraste kopsude käinud.

„Mida te seal siis plaanitsete?“ küsis Marko igavledes, et jutujärge kuidagi viisi üleval hoida.

„Kutsume mõne vanakese esinema, paraadi ajaks teeme loosungid. Kas sarkide jaoks rublasid eraldad?“

Marko vaatas Brunole imestunult otsa.

„Mina või? Kas ma tõesti näen nii loll välja?“

Oltele helistati Keskkomiteest. Tiit ise oli toru otsas. Sõbralik Olte vastu nagu alati. Ei tea, millega ta sellise heatahtlikkuse oli ära teeninud? Oli ta ju tribüünilt aiva ülemusi sarjanud ja mõnitanud. Ühel kongressil oli otse öelnud, et teie, ministrid, tulete ja lähete, aga meie, kirjanikud, jääme.

Päris huvitav oleks teada, miks Tiit temasse nii hästi suhtus. Oli äkki kõva kirjandusehindaja ning leidis Olte igavikuväärilise olevat?

Tiit ütles torust:

„Tahaksin sinuga kokku saada. Aga mitte formaalselt. Kas su auto on Võidu väljakul? Ma kõnnin sinna, sõidame kuhugi.“

Olte ei teadnud sedagi, mis ajast Tiit teda sinatab.

Huvitav, mida ta tahtis, et külje alla ujus? Kas aimas tõesti, et uued ajad on saabumas, ning kindlustas tagalat? Sel juhul polnud Olte küll õige valik. Sest tema ei kipu ka olude muutudes võimu ligi, nii et Tiidu-taoliste tegelaste kaitsmisel temast vaevalt asja oleks.

Nad said Võidu väljakul kella all kokku. Oltel oli seal palju kohtumisi olnud, aga siis oli ikka tegemist olnud õrnema sooga.

Tiit sõitis ju alati ringi Keskkomitee musta „Volgaga“. Aga oli teada, et autojuhid annavad aru Julgeolekule. Paljudel ametiautodel olevat koguni magnetofonid sees ja igal õhtul viidavat lindistused kontrolli. Nii et kuigi formaalselt olid Keskkomitee tegelased Julgeolekule ülemad, jälgiti neid endid kõige tihedamalt. See traditsioon oli veel Isakese ajast pärit.

Seepärast pidi jutt, mida Tiit tahtis Oltega rääkida, tõepoolest konfidentsiaalne olema. Olte autos tõenäoliselt pealtkuulamise aparatuuri polnud. Kuigi ta teadis, et tema telefoni kuulatakse pealt. Ühel korral oli ta mingi tehnilise rikke tõttu pealtkuulajaga koguni vestlusesse sattunud.

„Kui sul midagi vastu ei ole, sõidame kuhugi grüünesse, seal saab end rahulikult välja sirutada. Kas sul on tunnike vaba aega?“

Tiit kasutas meelsasti kadaklikke väljendeid või päris saksakeelseid sõnu, see oli tema väike demonstratsioon ja oma vabameelsuse näitamine.

Olte vaatas kella. Järgmise kõnekoosolekuni oli tal aega üle paari tunni.

Näis, et nomenklatuurimehed on hästi kursis konspiratsioonireeglitega. Ka Oltet oli üks endine meelsusvang õpetanud, et praegusi pealtkuulamisvõimalusi arvestades on vaba loodus ainus kindel koht kõnelemiseks, ja ka siis peab olema piisav vaateväli.

Autos ütles Tiit sissejuhatuseks:

„Mul pole vist juhust olnud öelda, et mulle su luuletused meeldivad. Ma

ütlen veelgi rohkem: need kirjanikud, kes täna on kõrge au sees ja mitmesuguste tiitlitega pärjatud, vajuvad unustuse hõlma veel enne, kui nad ise siit ilmast lahkuda jõuavad, aga sinu luuletusi loetakse ja imetletakse veel viiekümne ja isegi saja aasta pärast.“

Ei Olte ega Tiit saa seda järele kontrollida, nende vanus oli just sealmaal, et viiskümmend oleks veel teoreetiliselt piiril, kuid mitte enam.

Olte pani tähele, et ta naeratab meelitatult. Harva, kui Eestimaal kirjani-kule niisuguseid sõnu lausutakse. Ja vist hoopis haruldane, et neid lausub kõrge punavõimur üldtuntud teisitimõtlejale.

Nad sõitsid Rannamõisa ringile, parkisid auto väikesele metsalagendikule ja lonkisid mere kõrgele kaldale, istusid suurele kivile.

Olte muigas enese üle. Nii nagu Võidu väljaku kella all kohtumine, oli ka Rannamõisa ring üks tema lemmikpaiku, kuhu ta oma uute naistuttavatega väljasõite tegi. Kuramaažis keskkomiteelasega pidi niisiis olema midagi sarnast tema kõrvalhüpetega.

Tiit ütles:

„Ma olen sind mitmel korral esitanud teenelise kirjaniku tiitlile, aga iga kord on komisjon selle tagasi lükanud. Muidugi oled sa ka ise teinud kõik, et komisjon su vastu oleks.“

Olte raputas murelikult pead ning lausus aeglaselt:

„Kahju küll, et ma nüüd jään ilma riiklikest matustest.“

Tiit vaatas talle tähelepanelikult otsa ja naeratas:

„Irooniline nagu alati.“

„Tead, Tiit,“ läks nüüd ka Olte familiaarseks, „ma olen tõepoolest uhke selle üle, et ma olen väheseid selle tasemega kirjanikke, keda pole veel määratud tiitlitega.“

Nüüd oli keskkomiteelane siiralt imestunud, kuid sai kiiresti tagasi oma tavalise pisut küünilise tooni, kui ütles „nojahhi“ pikalt venitades:

„Nojah. Ma pean tähendama, et sinu kolleegid ei mõtle sinu moodi. Nad on õige õhevil, kui neile medaleid jagatakse.“

„Igaühele ei pruugi imalad präänikud maitseda,“ vastas seepeale Olte.

Tiidu praegused sõnad olid mõnevõrra vastuolus varem autos öelduga: et väga pärjatud kirjanikud on harva igavikulised.

Oli ilmne, et mitte selle jutu pärast polnud Tiit teda loodusesse meelitanud.

„Arvatavasti sa aimad,“ jätkas Tiit, „et ma olen mitmel korral hajutanud pilvi su pea kohalt, kui sinu peale on järjekordselt Julgeolekusse või Keskkomiteesse kaevatud või sa ise oled avalikus kohas suu üleliia täis võtnud...“

Olte ei osanud tõepoolest tänulik olla. Küllap see nii oligi, nagu võimumees kõneles, aga mida siis temalt nüüd tänutäheks soovitakse?

„Praegu on jälle see hetk, kus mõnigi mees seal majast tahaks sulle kammi turja lüüa. Kinni panna vahest küll mitte, sest see ärataks liigset tähelepanu, aga mingeid sanktsioone nad seal igatahes hauvad. Ole, palun, natuke ettevaatlikum, kui sa nendel fosforiidikoosolekutel esined.“

„Ma räägin asjast nii, nagu see on!“ hüüdles Olte sõjakalt, otsekui peaks nüüdsama ikka ja jälle tõrjuma Eestimaalt kõiki vaenlasi, kes seda saastada tahavad.

„Hea küll,“ lõi võimur käega, „kui sa just ise usud ega võta arvesse, et teatavasti on kõik asjad siin maailmas suhtelised ja iga võit võib osutada kaotuseks.“

Nii et ka filosoferida oli tarvis siin kõrgel merekaldal.

„See tõdemus kehtib meie mõlema arvamuse kohta,“ lausus Olte külmalt.

„Aga tegelikult on mul sulle päris konkreetne hoiatus. Sind kutsutakse üliõpilaste korraldatavale fosforiidivastasele koosolekule. Nagu noorus ikka, on nad tormakad ja järelemõtlematud, aga sina oled täismees ja sul on aru peas. Pole mõtet end nende jamaga siduda.“

Tiit pidas pikema pausi.

„Mina sind ei agiteeri, aga kui sinusse ikka heatahtlikult suhtunud inimene, ma lihtsalt palun, ära mine... „

Kuidas Olte saaks minemata jätta, kui teda peaks kutsutama?!

Tiit jätkas:

„Mul on täpne informatsioon, et sind võetakse rongilt maha, või kui peaksid sõitma oma autoga, arreteeritakse sind ülikooli ees kõigi nähes ning hoitakse vähemalt ööpäev soolaputkas.“

Nii oli tehtud mitme dissidendiga, kuid tuntud kirjanikega seni mitte. Kas tõesti hakkab Julgeolek laiendama oma tegevusvälja nüüd, kui kogu maa on käärimas ja mitmed neist meestest juba ise ringi vaatavad, kus tulusat äri ajama hakata?

Tiit nägi Olte ilmet, et too ei võta hoiatust kuigi tõsiselt või on tõesti hulljulge, nii et viiskümmend aastat hirmuvalitsust pole talle sugugi ettevaatust õpetanud.

Tiit tõsis kivilt püsti. Tema ilmet paistis, et ta on asjata kulutanud üle tunni oma tööpäevast. Grüünes sirutamiseks oli saanud ebameeldiva maitsega vestlus.

Aga ta ei tahtnud alla jääda ning ütles lõpetuseks:

„Et sinuga seda ei juhtuks, leian ma ise vahendid, kuidas sind koduarestis hoida...“

Mida see veel pidi tähendama? Nõukogude inimesel oli kalduvusi selliseks haiguseks, et võisid ka oma kõige lähedasemaid kahtlustama hakata. Olte ei kavatsenud seesugustele provokatsioonidele alluda. Ta teadis, keda usaldas ja armastas...

Nad sõitsid tagasi linna.

Olte sammus mööda Pärnu maanteed. Tema kõrval pidurdas auto, selle uks läks lahti ja sõidu pealt tõugati välja nääpsuke poiss. Auto lisis järsult kiirust.

Poisike, aastat kaheksa-üheksa vana, jäi sõiduteele lamama.

Olte oli esimene, kes poisikese juurde jõudis.

Ta kummardus lapse kohale.

Poisikese silmad kahvatus näos olid pärani, ta hingas raskelt.

Kõrval karjus keegi naine:

„Ma panin auto numbri tähele, kirjutage see kohe üles!...“

„Kas said haiget?“ küsis Olte.

Poisike raputas pead.

„Kas saad üles tõusta?“

Poisike noogutas.

Olte toetas teda. Poisike lonkas.

Oli tarvis, et arst ta läbi vaataks.

Olte kiikas kella. Ta pidi jõudma järjekordsele vaidluskoosolekule. Kuid selle asemel peatas ta rohelise silmaga takso, võttis poisi sülle ning istus autosse.

Traumapunktis vaatas suurt kasvu kirurg poisikese läbi. Olid vaid kriimustused. Kuid laps oli kõhn ja väga kahvatu.

Olte kõndis arsti ukse taga edasi-tagasi, kuni lapsele plaastreid peale pandi, ning põrmustas mõttes fosforiidikaevandamise pooldajaid.

Õde torkas pea ukse vahelt välja ning viipas Oltet.

Arst küsis:

„Miks te oma last näljas hoiate?“

Olte ei mõistnud selle peale midagi kosta.

„Kas temaga on kõik korras?“ küsis ta.

„Ei. Ta vajab tähelepanu. Regulaarselt korralikku toitu ja hoolitsust. Muud tõsist traumat ei ole.“

Olte noogutas. Ta silmitses vaikivat last. Selle näost vaatas tõepoolest vastu hingeline trauma.

Olte tänas arsti, võttis lapse käekõrvale ning läks õue.

„Kus sa elad?“ küsis Olte.

Poisike raputas pead.

„Kas sa rääkida oskad?“

Poisike noogutas.

„Vene kielt,“ sosistas ta hirmunult.

Olte läks üle vene keelele.

„Kus su ema ja isa elavad?“

„Nad sõitsid ära.“

„Kuhu?“

„Ei tea.“

„Millal?“

„Ammu.“

„Ja kus sina elad?“

„Pööningul.“

„Millisel pööningul?“

„Suure maja pööningul.“

„Kus?“

Poisike osutas ebamäärases suunas.

„Kas Lasnamäel?“

„Vist jah.“

Olte vaatas poissi, kes vastas tõrksalt, kuid samas klammerdus tema käe külge.

Millised on need sotsiaalasutused, mis lastega tegelevad? Miilitsa lastetoad vist, vastas kirjanik endale.

„Mis auto see oli?“

„Varastatud.“

„Kes seal sõitsid?“

„Pätid.“

„Miks nad su autost välja tõukasid?“

Poisike ei vastanud.

Haigla ette tuli takso ning jäi vabaks.

Olte istus poisikesega sisse.

Vaevumärgatavalt surus poisike end suure mehe vastu.

Olte oli kimbatuses. Kuhu käskida sõita?

Nad sõitsid tema koju. Olte enda auto jäi Võidu väljakule parklasse.

Õnneks oli Luule kodus.

„Luule, kallid, võtame ta enda juurde,“ sosistas ta naisele.

Luule vaatas imestunud seda tema meheks peetavat imelooma, kes iialgi ei märganud teisi inimesi, kes, heatahtlik naeratus huultel, sõitis lähedastest üle nagu roomiktank. Mis talle nüüd pähe oli löönud? Kas mõni tema enda hätta jäänud vallaslaps?

Kord oli Luule soovinud kasulast võtta, siis oli Olte vastu olnud, öelnud, et proovime veel.

Luule vaatas poisikest. See surus end tema mehemüraka vastu. Oligi ehk tema poeg, keda ta vahel salaja vaatamas käib ning nüüd asjaolude sunnil enda juurde tahab võtta?

Luule mehe kohta käis ju igasuguseid jutte.

Olte seisis naise ees nagu kohmakas ja koerust teinud suur poiss, pilgutas abitult silmi ja ütles:

„Toida teda, aga alguses mitte liiga palju korraga. Ta saab eesti keelest aru, aga vastab sulle vene keeles, üks ole. Ma pean seal koosolekul ikkagi ära käima, mis sellest, et jõuan alles lõpuks.“

Kas kokkulepe ei peaks olema kolmepoolne? Nagu ikka, ei küsinud Olte naise arvamust.

Luule sirutas käe poisikese poole, see ei tahtnud Olte käest lahti lasta.

„Tule, poja,“ ütles Luule normaalsel häälel, ilma sussutamiseta. „Las onu käib korraks oma koosolekul ära, ta tuleb kohe tagasi.“

Tavaliselt tuli ta poole öö ajal. Tal oli vaja Kuku klubis pikalt arutada, kuidas näiteks Kultuurinõukogu paremini käima saada.

Ehk tuleb nüüd lapse pärast varem?

Nad istusid Varblase kohvikus, mitte ligaste laudade taga, vaid müüritisel, ning ootasid, et tuleks mõni, kellel on õnnestunud natuke raha hankida.

Koos oli mõnus ka niisama istuda, aga ninaaisisega parem.

Oli tekkinud uus nägu, hüüti Atsiks.

Nemad kedagi ära ei ajanud. Kas jäi pidama, see sõltus paljudest asjadest.

Ats kippus endastmõistetavaid asju välja ütleva. Ju tal sügeles.

Kõik said kiiresti kätte üldise kõnepruugi, Ats miskipärast mitte. Tahtis ehk originaalne olla. Mõnikord pani kui raadiost.

„Persse kogu see meeskoor,“ oli üks tema sagedasi väljendusi.

Meeskoori all mõtles ta inimkonda, laulu all vist kõike muud.

Nad teadsid väga hästi, et inimkond ei koosne tegelikult ainult mentidest ja trügijatest.

Nemad ei võidelnud miilitsaga, miilits nendega küll. Selle asemel, et tõsiste asjadega tegelda.

Meeskoor kääris. Vähemalt siin, Eestimaal. See oleks võinud mentide tähelepanu hõivata, aga neile meeldis rohkem poisikestega võidelda, see oli ohutu ja torkas hästi silma.

Muidugi olid ka nemad, Varblase vennaskond, kus ligi pooled olid tüdrukud, osa seltskondlikust käärimisest. Vähemasti nii paistis asi mõne suurmendi vaatepunktist.

Punk on lahe, aga vanadel olid täpsemad loosungid, seega miilitsariigile ohtlikumad.

Mendid tundsid kogu Varblase seltskonda nägupidi. Võtsid aeg-ajalt mõne kinni, hoidsid öö soolaputkas, hommikul andsid saabast.

Nemad vastu ei hakanud, see oli nende kõige kõvem relv.

Kes kõnet pidas, see saadeti suguhaiguste haiglasse sundravile, seal sai kaks nädalat kinni hoida.

Mingit suguhaigust ei leitud, aga uurimine võttis aega.

Eriti meeldis mentidele tüdrukuid ravile saata.

Mõni pruukis asjata suud, see ajas mendid marru. Nende endi lindi peal oli ainult paar lauset, kirja ning artikuleeritud hääldamisega oli riigiametnikel raskusi. Mentide laused sobisid igaks elujuhtumiks. Sobisid väga hästi ka siis, kui üldse ei sobinud. Vahel said ise kah aru, et nende laused kõike ei kata.

Mõni tuli Varblasse raamatuga, luges tihedat teksti. Mentidele oli kah hea osundada, viimistletud lausetega jutt vihastas neid eriti.

Ei saa ütelda, et punkarid ja mendid ei moodustanud sümbioosi. Neil oli omavahel palju tegemist. Klassik ütles, et tee tegemist ja siis tuleb armastus. Noh kui just mitte armastus, siis vihkamine ikka. Tublid tunded mõlemad.

Ühel päeval Ats üllatas. Ütles, et läheb koos teadlastega Maardu karjääri radioaktiivsust mõõtma.

Seal mingid kihid suitsesid ja ajasid kiirgust välja.

Atsi oli sinna hädasti vaja. Sai meeskoori repertuaaris rolli.

Aula sumises. Pidigi sumisema. Komsomoliüritus oli tuurid sisse võtnud.

Kui senised seda laadi üritused olid tihtigi mässumeelsed, siis tänane töotas tulla ekstra.

Bruno võttis sisse koha eelviimases reas, tema ettepoole ei tükkinud. Selline tagasihoidmine ei johtunud mitte argusest. Talle olid öökimiseni vastumeelsed kõik need endaliputajad ja tribüünile tikkuvad tühisõnalased.

Eks seegi siin oli meelsuste paraad ja julguse arglik näitamine, aga ilmselt põhjendatud.

Fosforiit kääris juba tükimat aega ning üliõpilased olid sellest võrdlemisi kõrvale jäänud. See hakkas hinge kriipima. Mässulised traditsioonid tahtsid ülalhooldmist.

Parteijurakad tegid jämedat häält, aga hääledki allusid ajastule: kaheksakümnendate teisel poolel kõlas nende hääl juba rohkem kiunumise moods. See oli vesi noorte ninatarkade veskile. Said oma tugevust üle mõõta ja vanakestele vastu hakata.

Eks nendegi seas oli rohkesti mitut sorti limukaid, kes püüdsid käärimist kanaliseerida ning möödapääsmatut komsomoli lipukestega ehtida. Seda öeldi ainukeseks võimaluseks, et asi ülepea toimuda saaks.

Tagumiste ridade meestel olid viled suul, et eriti tobedaid sõnavõtte välja vilistada ja ägedaid samasuguse vilega taevani toetada.

Tulevased riigitegelased sebisid vahekäikudes ja esimeste ridade ees. Praegu olid nad veel tudengid ega julgenud oma unistustes tõeliste kõrgusteni lennata. Mõnelegi oli kõige tähtsam see, et pulli saaks, üks pärast paista. Tagantjärele võib nüüd öelda, nii vähemalt tundub, et ka riiki juhtides oli neil pullitegemine mõnigi kord esiplaanil. Aga tarkus tuleb tasapidi, soovid sa seda või mitte, ja nüüd neljakümnele lähenevad pullitegijad on tõsise näo ette manamise talutaval tasemel selgeks saanud.

Fosforiidikoosolekul aga vehkisid veel isakesed, nende seas mitu kirjanikku.

Tallinna omad jäid tulemata, küllap varitsesid neid teada-tuntud ohud teel või takistas enese otsustamatus. Nende asemel ilmus kohale Tartu mees Hando ja võis loota, et ta ütleb asjade kohta oma lapsesuuga midagi kehtivat ja isamaalist.

Kirjanikud ja muud kunstnikud, kuidas neid vahel ka ei kirutud ja rahva väheses teenimises ei süüdistatud, julgesid siiski rohkem kui teised enamasti. Ju siis ei saanud ka punavõim ilma nendeta läbi või oli just tema neile teatava nimbuse koos okaskrooniga pähe vajutanud. Ja nemad, vennikesed, vingerdasid kahe võimaluse vahel, kasutasid vaikselt eelisseisundit ja maiseid hüvesid ning kandsid oma julguse ja tarkuse piires rahvale ka sõnumit, see tähendab ütlesid kuidagiviisi, kas või ridade vahel välja seda, mida kõik niigi teadsid, aga ei tohtinud ütelda.

Kunstirahvast otsesemalt kuulutasid vaid niinimetatud teisitimõtledjad ehk dissidendid, nagu see oskussõna Venemaalt koos oma usulise pärandiga meie maale oli saabunud.

Agas nende juttu ei juletud isegi kuulata, igale oli kallis oma töökohake, kus sai aega surnuks lüüa, ning leivatükike, mis perele ja endalegi eluks vajalik. Sest viimased aastakümned olid igapähele sisendanud, et parem kui sa ei kuule, ei näe, ei ütle, ei mõtle, siis saad alati vastata jälitusmeeste küsimustele: ei tea, pole näinud, pole kuulnud — ja sa ei valeta. Mis tähtsust

sellel oli, kas valetasid või mitte, kui valetamine oli üleüldine norm ja seesama küsija ainult valedest koos seisiski — ometi oli mugavam mitte valetada kas või ainuüksi seepärast, et nii oli vähem keerutamist ja mõttepingutust, kas su vastused ikka omavahel kokku sobivad. Sest idamaisest tarkusest, et elu ongi vastuoluline ja teineteist välistavad asjad mõlemad alati olemas, ei pidanud põidlaväänajad suuremat lugu.

Aeg sätib olusid ja kaheksakümnendate aastate lõpu Eestimaale ning Tartu ülikooli aulale oli sõnavahune võitlus fosforiidimaardlate ümber just paras määr. Keegi ei teadnud kindlalt, kuid aimata võis: kui aja hooratta suur pööraja soovib, siis saab sellest võitlusest sammuke, mis juhatab sisse järgmise ja vahest mõnevõrra tulisema sammu.

Bruno ei olnud lihtsalt äraootaja, aga kui talle tundus, et tema lõualõksutamises miski siin maailmas ei muutu, siis ilmaasjata ei kippunud ta oma sõnavõttudega esile.

Ta istus eelviimases reas. Kui leitakse, et just tema peaks ettepoole kolima, eks ta siis teeb seda.

Vellosid oli kõikjal. Nii võimu kõrgustes kui ka põranda all. Kõige paksem kiht hulpis muidugi seal vahel, aga neist teati vähem.

Olte kolleeg, vist juba mõnda aega surematu Mati, oli püstitanud hüpooteesi, et igas asutuses on mõni Vello, kes tõmbab niite. Või kui just ei tõmba, siis temast oleneb mõndagi. Ka juhul, kui ta pole palgalehel või tema liignime ei teata.

Hiljem tulid Vellode asemele Reinud. Ajalugu kulges. Seesugused asendumised olid paratamatud. Tiitude aeg oli veel ees, Martide oma veelgi kaugemal. Silmapiiril nad juba paistsid, aga ainult mõni üksik.

Niisiis ikkagi — Vello!

Ta oli kaks aastat nõukogude vangilaagris viibinud. Põrandaaluse ajalehe eest, mida anti välja täpselt neli numbrit, igaüht üheksa eksemplari.

Vangipanijad arvasid vaevalt, et teisitimõtlejate samutimõtete levitamine murendab kord režiimi alustoed, kuid proovitud pruuk oli selline, et mis tahes vastuhakukatse tuleb lämmatada eos.

Erilisi maailmauudiseid Vello ajalehes, mille nimetus oli „Erinumber“, leida ei olnud, rohkem oma seltskonna asjad: keda Julgeolekusse kutsutud, kuidas üle kuulatud, millega ähvardatud.

Tegelikult olid põranda all hoopis Julgeolek ja tema juht ning õpetaja Kommunistliku Partei Keskkomitee. Mis tahes konspiratsiooni rikkumine nende salategude puhul oli põrandaaluste reeglite järgi karistatav. Esinegu seesugune rikkumine või üheksas eksemplaris. Ühestki piisas.

Ülekuulamistel hoiatati väljakutsutut alati, et kellelegi ei tohi sealsest kõnelusest rääkida. Nuhiks värbamise vastu oli hea vahend see, kui kinnitasid, et ei mina suuda midagi endale hoida, esimese nurga peal lobisen välja.

Vello tegi laagrikooli läbi kiirendatud korras. Ta kohtas seal mitmesugust huvitavat rahvast.

Partei lõuapoolikud ainult rääkisid internatsionalismist, tõelised internatsionalistid olid dissidendid. Sellepärast neid marurahvuslasteks sõimatigi. Veel hulk aega hiljem, kui erilist põhjust enam polnud.

Kui Vello ilmus fosforiidi-dispuudile, vaatasid tema poole kõõrdi nii fosforiidikaevandamise vastased kui ka pooldajad. Vaid Olte tuli diagonaalsi üle terve saali Vellole vastu, tervitas teda kättpidi ning juhatas enda kõrvale istuma.

See oli demonstratsioon, asi oli Vellole kohe selge, kuid siiski väga toetav.

Tema ilmumine koosolekule pingestas õhkkonda, kirjaniku käitumine aetas pingemooned paremini paigale.

Nad olid paar korda kohtunud kinnisepoolses seltskonnas, kus peeti vastastikku ettekandeid, joodi mõõdukalt kohvi ning vahel ka veini. Ühel sellisel koosviibimisel — need olid mõistagi pooleldi konspiratiivsed, julgeolekumehed tundsid nende vastu huvi ja püüdsid oma nuhke kohale saata — pidas Vello ettekande teemal, kuidas käituda ülekuulamisel.

See oli äraproovitud laagriteadus, kuid sellest oli vähe kasu Olte-taoliste intelligentidele, kes ei julgenud või ei soovinud avalikult võimuga konfronteeruda. Selle teaduse iva oli lihtne nagu kõik olulised tarkused: ei ühtki liigset lauset, sest igast sõnast võib vastane teavet ammutada. Kõigepealt teed täpselt kindlaks, millises süüasjas sind üle kuulatakse, lased seda süüasja piiritleda kuni paragrahvide nimetamiseni ning seejärel annad ühesilbilisi vastuseid: jah, ei, ei tea, pole kohtunud, ei tunne, pole näinud — ja seda kõike vaid käsitletava süüasja kohta, kõikidele kõrvale kiskuvatele küsimustele vastad: ei puuduta vaadeldavat süüasja.

Ülekuulajad esitavad hämmavaid küsimusi sellekski, et su valvsust uinutada ning muude hulgas ootamatult välja tulla asjaga, mis neid tegelikult huvitab. Kogenematu inimene ja lobisemishimuline intelligent iseäranis võib minna õnge. Niinimetatud ideoloogilistes asjades — seal on neil koguni omaette ideoloogilise diversiooni osakond — sageli õiget süüasja polegi, see püütakse vestluste käigus kokku klopsida.

Asjatundliku ülekuulatava käitumine — nagu Vello seltskonda instrueeris — vihastavat ülekuulajaid hirmsasti, aga sellest ei tule hoolida, sest pead teadma nende ette astudes, et tegemist on vaenlasega, kes sinu peale ei halasta, kui ta sulle kusagilt ligi pääseb. Täpne ja napp sõnastus, mis tahes targutustest või vastasistuja emotsionaalse mõjutamise püüetest hoidumine on parim enesekaitse: vähemalt sinu enda ütluste põhjal ei saa sulle midagi külge kleepida.

Ehkki väliselt ja juriidiliselt peaks selline käitumine olema täiesti korrektne, tähistab see selget konfrontatsiooni ülekuulajatega. Keskmine haritlane ei saa sellega hakkama, sest tal on lootusetu tarve lobiseda. Ta tahab põhjendada, filosoferib, püüab ülekuulajat kui mõistlikku inimest natuke kasvatada või kritiseerib tões ja õiguses kogu nende survemasinat, kuigi teab, et see on täiesti mõttetu. Sest temal on veendumus, et mees peab tõe kuulutama ka juhul, kui teab, et see on kurtidele kõrvadele. Haritlane püüab

rääkida tervest mõistusest lähtuvalt, ehkki teab, et tema vastas seisab monst- rum, kes mõnikord on suuteline teise haritlast peegeldama elu sellelgi näitelaval. Eriti halb on juhtum, kui haritlasel on sünnipärane vastumeelsus valetamise vastu. Rääkida aga õigust ametnikele, kelle kogu süsteem on ainult valedele üles ehitatud, ongi kõige suurem vale, isegi kuritegu. Aga kõnelev haritlane on nii enesekeskne, et ei hooli oma sellekohasest teadmisest, talle on tähtis, et tema enda süda oleks räägituga rahul.

Nii räägib ta asjadest suhteliselt ausalt, oma maailmavaate kohaselt ning teeb kahju endale ja teistele. Ainus kindel vale, mille pruukimisel isegi harit- lane on järjekindel, on see, et ta ei tunnista end mingil juhul kehtiva korra vastaseks, vaid püüab ennast — aga tavaliselt ka neid, kelle kohta küsitakse — näidata parimal juhul selle korra heatahtlike parandajatena.

Ülekuulajale sellest piisab, et niisugust haritlast ja tema sõpru-tuttavaid vastaliseks kuulutada, nõnda ta omakäeliselt protokollki kirjutab ning käsib haritlasel alla kirjutada. Sellest haritlane siiski enamasti keeldub, kui ta pole just mõne vana või kaudse patu ülesvõtmise ähvardusega vastu seinu surutud. Mõni teeb täiendusi või vastulauseid oma intelligentlikult kobava käekirjaga, mõni kirjutab kogu salmi ise, kuid ülekuulaja surve tõttu paneb sinna ikka natuke ka seda, mida temalt oodatakse.

Me kõik oleme ju nii kenad inimesed ja tahame teistele vastu tulla.

Nõnda oli Vello seltskonnale oma ettekandes kõnelnud, seejuures värve ehk pigem mahendanud kui teravdanud. Seega oli ka tema käitunud harit- lasena — tulnud seltskonnale pisut vastu, olnud natuke kenam inimene selle nimel, et siis ehk mõjub soodsamalt, kuigi meelde oleks paremini jäänud küllap jõulisem variant.

Tema ettekanne oli siiski väga hästi vastu võetud, oli palju küsimusi esi- tatud ning ülekuulamiskogemustega inimesed võtsid omaks, et nad on tõe- poolest liiga palju rääkinud, kui neid vestlustele on kutsutud, et nad on jah kõiki tuttavaid, kelle kohta on küsitud, püüdnud näidata nõukogudesõbra- likena ja süütutena, et nad ongi üritanud ühtlasi ka ülekuulajat natuke kasvatada ning nautinud omaenda vaimset üleolekut.

Aga Vello arusaamade kohaselt oli just see asi, mida ei tohtinud teha. Tarkus tuleb tasapisi.

Igatahes oli Oltel julgust või sisemist suurust — haritlase oma? —, et oma tutvust kinniistunud dissidendiga avalikkuse ees välja näidata.

Olte kohtas Kristiinat juhuslikult Harju tänaval.

Õigemini kiirustas ta jälle kuhugi, hõlmad laiali, ning keegi hakkas tal hõlma kinni.

Oma heameeleks tundis ta peatajas ära Kristiina.

„Kas sul auto on?“ küsis naine.

„Muidugi on,“ vastas Olte imestades.

„Kus?“

„Siin, Võidu väljakul.“

„Vabaduse platsis,“ parandas Kristiina, otsekui oleks ta endisaegne inimene.

Väljak polnud oma vana nime veel tagasi saanud. Veel varem oli see olnud Peetri plats ja enne seda vist Heinaturg.

Olte vaatas naist huviga: ka seikleval priiuserüütli on oma põhimõtted.

„Siis sa oled just see mees, keda mulle vaja,“ teatas Kristiina toonil, nagu osutaks ta tuntud kirjanikule teenet.

Olte lendas järjekordsele koosolekule, aga Kristiina kutsele ei saanud ta vastamata jätta.

Miks ta igast peibutajast tuld võtab, ka seda küsimust polnud tal mahti enesele esitada, kõnelemata sellele vastamisest.

Nad istusid autosse ja sõitsid postkontori juurde. Pakkide osakonnas oli pikk ja aeglane järjekord, kuid Kristiina manööverdas ennast kiiresti esimeseks — kellelegi härrale võluvalt sosistades, et tollel teisel härral, kes teda abistab, on kole kiire.

Olte aitas välismaalt tulnud suure paki autosse viia ning Kristiina põles uudishimust, ta oleks tahtnud seda kohe auto tagaistmel lahti harutama hakata.

Oma väikeses korteris Kalamaja kandis ei õnnestunud Kristiinal ometi kohe paki kallale asuda.

Olte oli küll mõelnud suuremeelset mängida, abistamise eest saadud plusspunktid tallele panna ning üritada järgmisel kohtumisel.

Kunagi oli tuttav daam öelnud, et õige eesti naine ei anna esimesel õhtul ja õige eesti mees ei võta teisel õhtul, alles kolmandal kohtumisel saavad nad Jumalale meelepäraselt ühte.

Olte polnud küll märganud, et niisugune reegel oleks praktikas eriti toimunud. Võimalik, et selles mingi psühholoogiline iva leiduski, kuid reeglid ei käi kõigi kohta, Olte oli ennast alati erandlikuks pidanud ja iga juhtum looduses on ainukordne.

Talle meeldisid naised, kes otsustasid kohe, kas ei või jah. Pikk jahipidamine kippus vinduma, asi jäigi sageli pooleli, sest muud asjad tulid vahele.

Seekord tahtis Olte reeglile vastavalt käituda ning oma juba alanud koosolekule kapata, kuid enne lahkumist embas ta Kristiinat ning suudles.

Nii-öelda järgmise korra ettevalmistuseks.

Kuid Kristiina hakkas äkki hingeldama, unustas oma paki, liibus mehe vastu, kallutas pea taha ning näis, nagu oleks ta valmis kohe siinsamas esikus anduma.

Olte ei saanud seda puhangut katkestada, ta oli mees, tal oli otsekui kohustus kogu naissoo ja iga selle esindaja vastu.

Ja siiski oli Kristiina seal kulunud sohva peal võrdlemisi igav armastaja.

Või oli viga Oltes, kelle seiklused kippusid tekitama vaid vaheaegu tema lõpututele koosolekutele.

Ka seda analüüsida polnud tal mahti.

Ta ei püüdnudki jätta romantilise õhkaja muljet. Kuigi ta polnud tüübilt *macho*, oli ta pigem murelik ja hoolas selles, et olla naisele — eriti kui nad

on esimest korda koos — toimetulev mees, kes muuhulgas tunneb ka teooriat, viib nõuetekohaselt läbi nii eel- kui järelmängu.

Agas üks formalism oli ilmselt läbinähtav ja tuntav, Kristiina igavus ja rahuldatus olid küllap peegeldus mehe kire pinnalisusest.

See tähendas aga, et Olte peab tulema tagasi ning tõestama, et ta pole sugugi nii kehv mees ja neil on kahekesi hea olla.

Moskva vanakeste võim oli ära väsinud. Nähtavasti polnud enam toimivaid tudikesi võtta, et suhteliselt noor Gorbatšov ennast ette loovis.

Keegi ei saa kuigivõrdki usutavalt väita, mis ajaloos võinuks teisiti minna. Sest läheb just ühtmoodi ning arutlused põhjuste üle on rohkem meelega-hutuseks või pigem vastupidi — meelte üleskütmiseks.

Ajalool ei ole võrdlusgruppe ega paralleelselt kulgevaid kontrollsündmusi. Gorbatšov kuulutas välja uutmise, mis koosnes kahest venekeelsest sõnast: *perestroika* ja *glasnost*. Mõlemad tahtsid olla vägevad värgid, üks oli eesmärk ega tähendanud sisuliselt midagi ennekuulmatult pöördelist, varemgi oli igasugusest uuenemisest kõneldud, ometi lõi see verbaalsel tasandil mingi võimaluse. Teine oli vahend ja seega hoopis tõsisemalt võetav, kui see vaid tõesti toimima hakkaks.

Alguses ei toiminud miski peale katse vähendada viinajoomist. See oli ainus, mis vene mehele tee peale risti ette jäi.

Viinajoomine oli vene traditsioonis uhke asi, viina manustamise headusest oli juttu juba muinasjuttudes ja see avaldus ellusuhtumises, paraku ka rahva geenides. Siiski taheti joomist pidada pigem tagajärjeks kui põhjuseks: joodi sellepärast, et totalitaarses elukorralduses polnud millelgi muul ja asjalikul nagu õieti mõtet — just ajaloo selles järgus, kui mitu inim põlve oli juba vagaseks ehmatatud ja lausa elu kallale enam ei kipunud.

Niisiis ei juhtunud alguses tegelikult midagi peale mõne harva hoovõtu.

Julgeolek määratses endiselt, avalikustamisest polnud esialgu mingeid märke. Võimalik, et ka jõustruktuurid olid väsinud ja ärajoodud, ent see oli nii-öelda organite siseasi, mis sai alles tagantjärele ilmsiks tulla. Ja varjatuks jäi ka see, et paremini informeeritud inimesed valmistusid juba krabamiseks ja ääretu Venemaa tühjaksröövimiseks.

Kõige nähtavam selles suures logisevas ja kõikesaastavas impeeriumis oli ökoloogiaprobleemide päevakorda kerkimine. Kohe ei osatud seda küllalt ideoloogiliseks ettevõtmiseks pidada.

Ehkki kehtis arusaam, et väärt plaanimajanduse puhul ei sünni ka katastroofid iseenesest.

Mida tobedamad olid suurkavad — näiteks Siberi jõgede pööramine —, seda hõlpsam oli hakata nende üle ilkuma. Võimalik, et mingid jõud haudusid seesuguseid kavasisid välja provokatsiooniks.

Loogiline siis, et ka Eestis avalikustusid ja võtsid üldrahaliku taht-avalduse näo just ökoloogiaga seotud asjad nagu fosforiidikaevandamine.

Tegelikult kääris ju ammu, kõik aeg oli käärinud, vaibumised olid vaid näilised. Hoopis tugevamalt, kui oli silmaga näha, miilas tuli tuha all. Ja seda ühiskondliku hierarhia ülemiste kihtideni välja.

Dissidentlik liikumine oli väliselt üsna nigelake, rajatud peamiselt inimestele, kes mis tahes korra ajal oleksid takka üles löönud, või siis ilmsüütutele tobukestele, kes olid kommunistlikku jura tõemeeli uskunud ja kelle sinised silmad äkki lahti läksid.

Dissidentide teket ja nende avalikustamist korraldas kavakohaselt ka Julgeolek ise, et oleks tööd „paljastamisel“ ja võimalust ennast jätkuvalt oluliseks kuulutada, et saaks aeg-ajalt kedagi kinni panna ja et vangilaagrite tohtu impeerium inimtühjaks ei jääks.

Loomulikult oli ka tõelisi võitlejaid, kes uskusid, et asi pole lootusetu. Arvata on, et enamik nendest ei tegutsenud avalikult, vaid käis pailapse kombel oma töökohas aega veetmas.

Siiski olid just nemad esimesed — peale aadet kogu aeg hoidnud väliseestlaste —, kes lootsid Eesti taasiseseisvumisele ja seda pehmentatud kujul ka välja ütlesid.

Rahvuslik mõtteke ajas idusid ka kompromissi- ja kummardamisalti haritlaskonna peades, ent see oli rohkem valmisolek kui tegutsemine.

Jah, kurje kõnesid ju peeti ja seltskondades ei varjatud mitte alati oma tegelikke vaateid ja südamekirge. Riiklikult korraldatud üritusi kasutati ära riigi vastu jõmismiseks, õõnestamiseks aga nimetasid seda vaid parteilollid ja Julgeoleku äbarikud.

Tekkimas oli ka muinsuskaitseliikumine — asi, mille olemust järelevalvemehed samuti kohe ära ei tabanud. Kui jätta kõrvale see, et asjaga tegelesid noored mehed, kes varemgi kahtlust olid äratanud oma vabadussõdalaste haudadel käimise või mõne muu imeliku ettevõtmisega.

Nuhid või muidu omad mehed olid sees muidugi kõikides liikumistes, kuid vahest just see segaski parteiladvikut asjale õigel ajal käppa peale panemast. Kas loodeti oma meeste peale liialt või ei täitnud need oma ülesannet küllaldase agarusega, lasid ennast vooludest mõjutada ja läksid kaasa.

Isegi Tšernobõli katastroof andis võimaluse režiimi paljastada ja uut liikumist käivitada.

Niisiis võis selle sügise ja järgmise kevade pinnavirvendusi jagada neljaks nähtavaks värelemiseks: dissidentlus, ökoloogia, muinsuskaitse ja suhteliselt vabade kunstiinimeste siin-seal esinenud sõnavõttud. Peale selle oli muidugi mitmeid väiksemaid seltskondi, kes vastavalt oma eale kas viljelesid mälestustest toidetud ja verbaalseks jäävaid ettevõtmisi või siis kavandasid mitmesuguseid enamikus lapsikuvõitu alternatiivseid ühiskonnakorraldusi.

Sellel seltskondade hulk oli äraarvamatu, nende olulisus seisnes muuhulgas ka selles, et need oma mitmekesisuses ei keskendunud ainult Tallinnasse või Tartusse, vaid katsid kogu maa, olles aga valmis tegutsema ka ühes suunas, kui selleks avaneb võimalus, kinnituseks kas või seesama neljakümne-kirja levitamine või fosforiidikaevandamise vastu suunatud deklaratsioonidele allkirjade kogumine.

Mässul ei ole ühte ja ainsat põhjust, rahvaliidumisele võib leitud küll

ristiisa, kuid see nad rahvaliikumisteks teebki, et nendest võtab osa suur hulk avalikkusele tundmatuks jäävaid või vaid kohapeal tuntud tegelasi.

Igav siin Eestimaal igatahes polnud. Ikka juhtus midagi. Kel soovi või kirge, sai kaasa lüüa. Olte-taolised sahmijad löid kaasa mitmel rindel korraga.

Olte oli väsinult suikumas, kui Luule pani talle käe lepitavalt õlale ning ütles:

„Me peaksime siiski Pauli vanemad üles otsima...“

„Ega Paul neid maha ei jätnud, nemad jätsid Pauli,“ pomises Olte läbi une.

„Aga siiski,“ ajas Luule oma joont. „Me ei saa ju ometi niimoodi ebaseaduslikult...“

Olte tõstis pea padjalt, ajas silmad pärani ja küsis nagu pisut kohkunult:

„Ja mis sa minust tahad?“

„Sul on sidemeid, sa ehk tead, kuidas otsinguid alustada,“ rääkis Luule pehmelt ja lepitavalt. Seda oli ta alati osanud.

„Kas mul veel vähe tegemist... Las poiss olla.“

Olte pea vajus padjale ja uinunud ta oligi.

See oli imelik, et Luule polnud poisikest päriselt omaks võtnud. Ta toitis teda, hoolitses puhtuse eest, otsis eesti kooli, kus poiss võiks narrimist kartmata õppida, käis esimestel päevadel koguni vastas, kuid lähedast suhet polnud nende vahele õieti tekkinud.

Ometi oli Luule alati endale last tahtnud, alguses sünnitada, ja kui üks rasedus teise järel katkenud oli, kuni arstid soovitasid tal enam mitte rasedaks jääda, siis oli ta tõsiselt mõelnud kasulapse võtmisele.

Nüüd oli Olte poisikese koju toonud talle omase ettevalmistamatusega, juhuse lei, kelle suhtes Luulel esimese asjana oli peast läbi käinud mõte, et see on Olte vallaslaps mõne venelannaga, kes nüüd putku on pannud ja lapse isale jätnud.

Kuigi Luulele sai varsti selgeks, et see on tema põhjendamatu kujutlus, segas see esimene turgatus siiski poisikese omaksvõttu.

Ja asi oli kuidagi mõlemapoolne. Neil vähestel hetkedel, kui Olte kodus viibis, tiirles poiss tema ümber, püüdis tähelepanu võita, ronis sülle ja ütles ühel korral häbelikult „issi“.

See ütlemine pidanuks Luulet sulatama, kuid vastupidi, see tuletas meelde esialgset kahtlust.

Alguses pidi Luule ennast sundima, et Pauli kallistada. Ja küllap oli see sundus tuntav, sest laps tõmbus pigem eemale, kui et oleks vastu kallistanud. Samas tundis ta ilmselt puudust hellusest.

Oli Luule tahtmine, et nad poissi Pavliku asemel Pauliks hakkaksid kutsuma. Poiss selle vastu igatahes ei protesteerinud. Oli selgesti tunda, et ta soovib kõigest hingest lahti saada oma eelmisest elust kusagil Lasnamäe pööningul ning sisse elada uude jõukasse kodusse.

Ta õppis üllatavalt kiiresti rääkima eesti keelt, oli kinni püüdnud Luule igat juhatust ja õpetust, kuid „emme“ talle veel ei öelnud.

Targa naisena teadis Luule, et viga peitub temas. Ta peab endast võitu saama, ta pole ometi väiklane ja sõge.

Ta lootis, et aeg paneb asjad paika. Ja see aeg pidi siluma ennekõike võimalikke konarusi temas endas.

Praegu haaras Luule kinni niinimetatud seaduslikkusest meie seadusetul ajastul. Ja tal oli muidugi tuline õigus.

Laps pole hulkuv kass või koer, et silitad uulitsal, lased tuppa ja jääbki.

Lapse sellisel viisil endale võtmine võib isegi kohtu kaela tuua. Olte ei tahtnud sellest aru saada, sest ta ei suutnud äraagi kuulata, tal olid kirjandus, fosforiit, roheliste liikumine, kultuurinõukogu, muinsuskaitse, salakoosolekud, ja võimalik, et nende vahel veel ka mõni armuke. Ehkki Luule teadis, et tuntud mehest räägitakse jutte rohkem kui asi väärt.

Nii et selle, mida Luule nimetas päriseluks erinevalt meeste mängudest, pidi taas tema joonde ajama.

Punasest Ristist polnud asja, miilitsa lastetoad tegelevad noorte kurjategijatega, sotsiaalosakonnas vaadatakse talle tüdinult otsa, hea, kui välja ei visata.

Luule tegu, võõra lapse endalevõtmine, on seadusetu, kuid ta ei leia kedagi, kes seadust kaitsta tahaks.

Talle öeldakse: kui te last ei soovi, eks andke lastekodusse.

Ta ju soovis last. Soovis ka sedasama Pauli, aga ta ei tahtnud ebameeldivusi, asjad pidid saama korraldatud nii, et süda ei jääks kripeldama ega oleks kellelgi õigust talle harja hakata.

Sest tema oli ju peres ainus, kes oli suuteline realistlikult mõtlema. Lapsele oli kodu vaja ning paremat varianti oleks raske olnud isegi välja mõelda: kodune emme, suhteline jõukus ning vaimne keskkond.

Ja Luule sisendas endale, et alles siis, kui seaduse poole pealt kõik korda saab, kui laps tunnistatakse vanemate poolt hüljatuks, saab tema poisikese suhtes sisemiselt vabaks ning võib pühenduda pisut ebatavalisel viisil saabunud emadusele.

Kes nende asjadega peaks tegelema? Nõukogulikesse asutustesse pöörduda polnud tõepoolest isu.

Laps ei tahtnud rääkida oma vanematest. Osavate muuseas-küsimustega arvas Luule olevat välja peilinud, et need olid müünud korteri maha ning läinud Venemaale, isa mõni aeg enne, siis ema järele, tõenäoliselt üldse mitte oma mehe juurde, vaid kuhugi mujale seiklema. Poisi olid nad jätnud kellegi tädil Marfa juurde, kes nüüd mõni aeg tagasi samuti oli kaotsi läinud.

Viimane polnud päris kindel, sest tolle Marfa juures oli poisikesel olnud halb ja külm, ta oli leppinud sealolemisega vaid sellepärast, et oli oodanud teateid isalt või emalt, kes mõlemad olid lubanud talle järele tulla, niipea kui nad on seal kusagil Venemaal elujärje sisse seadnud.

Ühel päeval oli Marfa uks suletuks jäänud ning Pavlik alustas iseseisvat elu teiste temast pisut vanemate kodutute laste kambas. Mitu korda ta veel Marfa ukse taga oli käinud, polnud teada. Praeguseks ta ei mäletavatki enam,

kus too Marfa elas. Võimalik, et ta kartis, et too Marfa üles leitakse ja ta peab tema juurde tagasi minema.

Elu Lasnamäe pööningul polnud meelakkumine. Teistest väiksem Pavlik oli pealegi suuremate tõugata ja mõnitada.

Sellise pildi oli Luule kokku monteerinud, rohkem oletuste kui kindla teabe põhjal. Olte vallaslapse versioonile selles pildis kohta ei leidunud, see rahustas Luulet — ja ega ta mingi enesepiinaja olnudki, et selle versiooniga ennast liiga harjutada.

Imelik oli, et ühiskond ei näinud teadvatki seesugustest asjadest, et lapsi jäetakse lihtsalt maha, et Lasnamäe ja Mustamäe pööningutel elab mitu niisugust kampa, kes elatuvad vargustest ning kelle iseseisvus ja vabadus on neile väga vähe õdus.

Võimalik muidugi, et Pauli lugu oli hoopis teistsugune, seda kõike pidigi uurimine selgitama.

Kes peaks uurima? Huvitatud oli just Luule, kuid tema ei oska.

Olte silitab poisil pead, vahel libiseb üle ta näo pisuke uhkusevarjund, kui poiss on midagi hästi teinud, ja see on kõik. Kogu vastutus on Luule peal.

Ilma vanemaid leidmata ja nendelt lapsest loobumise kohta kinnitust saamata või siis mingi kindla riikliku asutuse otsuseta pole neil siiski seaduslikku õigust seda poisikest enda juurde jätta.

Seda ei tahtnud Luule endale üldse tunnistada, et mitmel korral oli ta poisikese juures tähele pannud jooni, mis pikapeale võiksid kooselu raskeks, kui mitte võimatuks teha...

Oli ju Luule asi neid jooni õgvendada ja õigeks ajada selles praegu kujunemisjärgus olevas lapses. Annaks Jumal talle tarkust ja kannatust!...

Oltet tuleb sellest muidugi säästa. Nagunii elab ta vaid oma illusioonides.

Maikuu lõpus 1987 kogunes seltskond esimest korda Kinomaja pika laua taha. Kultuurinõukogu esimeheks valiti Ignar.

Oli ju tema idee autor ning nimekamad kolleegid aktsepteerisid seda. Seegi oli taastärgava demokraatia ilming, et nimekuse kultus pidi taanduma. Ehkki kogu ühiskonnas oli see mitukümmend aastat toiminud. Näiliselt eikellegi võim oli autoriteetide või usurpaatorite meelevallas isikustatud kõige rägemaal viisil.

Vahest mõtles mõni seltskonnast ka sellel päeval, et tema kõlvanuks paremini niisugust Valge maja silmis kindlasti kahtlasevõitu ettevõtmist juh-tima. Kas või toetudes argumendile, et tema nimi ja autoriteet hajutaks osagi kahtlustest, temal oleks Keskkomitee ja kõigi teiste peagi kindlasti sekkuvate ametiasutustega kergem asju ajada ja uusmoodustise edasielamist ning toimimist kaitsta.

Olte nii ei arvanud. Vahest ka seepärast, et ta ise esimehe kohale ei pre-tendeerinud. Ta teadis, et tema nimi olnuks valvekoertele nagu härjale punane

rätik. Aga küllap ei mõelnud ta niisuguse asja peale ka teatavast sahmimisväsimumest: las nooremad mehed rapivad, kui nad nii kangesti tahavad poliitiliselt silma paista.

Võimalik, et samamoodi mõtlesid ka Henn, Jaan ja Lennart, kes olid harjunud liidrirolle saama. Polnud ju veel selge, mis asjast välja tuleb ja kas ei lööda fosforiidisõjaga alanud ja muudele aladele laienevas saginas ka siinsetele vendadele kammi turja. Las noor arhitekt üritab ning toob kastanid tulest välja, eks siis näe, kui asi peaks aupaiste poole liikuma, võib ta välja vahetada.

Et need ja veel mõned Keskkomitee silmis hea mainega mehed kampa kutsuti, oli Ignari lihtsameelne kavalus. Nagu nõukogude pinnasest võrsunud haritlastele kohane, tuli ikka mängida mängu, otsekui oldaks paid poisid ja aetaks suurte parteiliste juhtidega ühist asja, ainult pisut-pisut teise nurga alt. Need nomenklatuurikunstnikud pidid seda mängu kõige paremini ilmesutama.

Aga kampa tuli kutsuda ka teisi, neid, kellel oli nimi ja mingi autoriteet nii-öelda rahva seas. Need nimed ei läinud küll peaaegu kunagi kokku nime-dega, kellel oli autoriteeti võimu silmis ja kes hõivasid juhtkohti loomeliitudes. Erandkordadel siiski. Nende meeste kohta öeldi siis, et nad istusid üheaegselt tribüünil ja kükitasid põranda all. Ja mõnelegi arvamuseavaldajale olid seesugused kõige enam pinnuks silmas.

Kolmandaks tuli kampa kutsuda ka neid, kellel oli ideid ja tahet midagi ära teha, võtta enda peale asjajamiste tülilikus. Enamasti olid sellised omadused küll olemas mõlemal eelmainitud kategoorial.

Äratagemine tähendas selles seltskonnas muidugi vaid kõnelemist ja mõne deklaratsiooni koostamist, mis vajas juba natuke rohkem julgust kui õhku paisatud sõnad. Sest üks iseloomustanud ju ajastut üsna tabavalt too Vene-maal sisserännanud lausejada: kui mõtled, ära ütle; kui ütled, ära pane kirja; kui paned kirja, ära kirjuta alla; kui kirjutad alla, siis ära imesta.

Aga üks olnud ka julgelt lausunud sõna tegu. Eriti sellel surveühiskonna üleüldise vaikimise ajastul, kus inimeste nälg õige sõna ja nii-öelda rahva ootuste-lootuste väljendamise järele oli suurem kui näiteks relvaga vehkimise järele. Või vähemasti näis see olevat ainuvõimalik ja isegi ülim rahva tahte väljendus, teistsugust tegu pidanuks valdav enamus hullumeelseks.

Selles mõttes oli Olte küll pidevalt midagi ära teinud. Lugejatega kohtumistel kõneles ta päris vabalt ning nautis sära, mis tekkis mõnegi kuulaja silmi, aga ka rahutut ringivaatamist, et kas ei tulda seda hullu kirjanikku juba arreteerima. Julget kõnelemist kui tegu lubas ta endale ka muudel tribüünidel, eriti Kirjanike Liidu koosolekutel, kus leidis teisigi temasuguseid, kes üksteist kibedate ütlemistega tagant õhutasid.

Noor arhitekt, kes täna alustas oma poliitilist karjääri, oli hoopis ettevaatlikum mees kui Olte või teised temataolised plärtsujad. Kuid teda ei toetanud veel ka kuulsus, mis teisi halvimast hoidis.

Olte oli mõnikord ette kujutanud jutuaajamist Julgeoleku valvekoera ja Keskkomitee kõigeklattija vahel: kinni panna ei maksa, läheb käraks, kõik tunnevad, seleta siis, miks ta nii paha on ja kas tal äkki ei ole mingis asjas

koguni õigus, ja pealegi — mis väliseestlased ütlevad, ja ka rahvusvahelised raadiojaamad tõstavad lärmi, tuntud nimi on nende jaoks maiuspala, kingsepp Juhanist, kes lendlehega vehib, nad ju ei saa nii palju jahuda, tuntud kunstniimese ümber on aga hoopis hõlpsam tolmu keerutada.

Tegelikult oli ka Olte olnud Kultuurinõukogu idee sünni juures. Nad olid istunud Kristiinaga Kucus, kui nende laua juurde tuli Ignar, keda Olte õigupoolest ei tundnudki, Kristiina küll. Ignar oli siis vähimagi pugejalikkuseta avaldanud oma tunnustust Oltele selle eest, et ta nii agaralt osaleb fosforiidikaevandamise-vastases võitluses, ning avaldanud kahetsust, et põhiliselt tegelevad selle asjaga vaid kirjanikud, teiste kunstialade esindajad aga üpriski vähe.

Olte oli siis naeratades lausunud:

„Priidu ju avaldas karikatuuri.“

Ignar lõi seepeale käega. „Sitta kah“. Niisugune oli olnud karikatuuri tuntuks saanud nimi. Teinekord on näiliselt tühisel ajal hulkadele enam mõju kui tunnipikkusel kirglikul kõnel, et fosforiidijahu on taimedele praktiliselt omastamatu, risustab vaid põldu ja Kabala kaevandus rikub ära kogu Eestimaa põhjaveed. Miks ta ei riku, ennegi on rikkunud, aga ikka juuakse, mõtleb mees, keda joonistus, kus karikaturist annab sõnnikuhargitäiele kõigile äratuntava maakaardi-Eestimaa kuju, naerma ajab. Kurv naer ju, aga ikkagi naer! Seevastu — kes viitsib mõtelda sellele, mitu protsenti peekaks-oo-viit on Maardu fosforiidis.

Kristiina oli suuremeelse žestiga palunud Ignaril nende lauda istuda ning siis oligi noor — mitte just verinoor, pisut alla kolmekümne — arhitekt välja öelnud mõtte, et peaks looma mingi loomeliitude ühiskogu, kus kõik kunstniimesed saaksid kaasa rääkida põletavates asjades nagu see fosforiidivärk. Omaette ju mõeldakse ja ka öeldakse, aga koos oleks mõjusam, võtaksid kuulda ka need, kes kuulda ei taha.

Olte oli siis õhinal mõttest kinni haaranud ja koos arutati edasi, millisel kujul niisugune ühine nõukogu peaks tegutsema hakkama, keda kaasa kutsuda, mil määral tuleks ettevõtmist formaliseerida. Kristiina oli muiates vaadanud mehi, kellel vanusevahet üle viieteistkümne aasta, see tähendab vähemasti põlvkonna jagu, ja kes üheskoos sõbralikus meeles päästavad Eestimaad.

Ka Olte oli õhina sekka jälginud oma uut tuttavat ning fikseerinud, et poisil näib olevat küllalt auahnnust, et asja käima lükata ja mõni aeg ka käigus hoida. Olte oligi siis olnud see, kes Kultuurinõukoguks nimetatud ettevõtmise esimesel istungil oli ettepaneku teinud Ignar esimeheks valida. Too kui rahva kokkukutsuja oli nangunii juba koha pika laua otsas sisse võtnud.

Suur osa fosforiidisõja ägedamatest lahingutest oli juba maha peetud ja see oli rahva teadvuse ärgitamisel hea töö ära teinud, seepärast arutati kohe Kultuurinõukogu esimesel kokkusaamisel, mis kõige enam põleb, millega tuleks loomerahva esindajatel lähiajal veel tegelema hakata.

Protokollid on säilinud ja kunagi, kui ajalugu, mis praegu on igal mehel oma isiklik, hinge tõmbab, oskab ehk keegi sealt midagi objektiivset välja

noppida. Nimelt noppida, sest päris objektiivseks ei saa ajalugu eales, kuna selle kirjapanemisega ja korduvate ümberkirjutamistega tegelevad lihast ja luust inimesed.

Instituudi kohvikus oli mingi tehniline rike. Tuli leida avalik koht, kus end kähku natuke energiaga laadida.

Juhan Imelik läks üle kahe risttee lähima kohvikuni. Ta mäletas seda kohta mingitel asjaoludel, mida ta enam ei mäletanud.

Juhan Imelik oli suurt kasvu ilus mees, aga ise ta seda ei teadnud.

Hiljaaegu oli naine vist tema juurest ära läinud, aga päris kindel see polnud.

Niisuguste meeste juurest ei minda.

Sest Juhan Imeliku taolised mehed on väga turvalised, neil on ainult üks puudus: nad ei märka alati, et elavad kellegi teisega ühes korteris.

Juhan teenis hästi, andis raha palgapäeval kõik naise kätte, läks koos naisega kontserdile või sünnipäevale, kui naine oli niisuguse mineku korraldanud, oli naisele uskumatult truu, sest ei pannud oma nooremteaduritest daame instituudis tähele isegi siis, kui nad ühte aegu retordi kohale kummarusid ja teadusnaine teda oma juuste ning lõhnaõlidega puudutas.

Võib-olla naine oli lihtsalt kuhugi sõitnud ja tuleb varsti tagasi.

Hommikuti oli ta Juhanile ulatanud puhta valge särki, sest suur teadlane pidavat tööleminekuks alati puhta särki selga panema, see oli oluline seik, mille puudumisest Juhan Imelik aru saigi, et naist ei olnud. Ta pidi nüüd ise kapist uue särki võtma, ja kui need, igaüks ainult üks päev kantud, toolileenile kogunesid ja uut enam võtta ei olnud, läks ta täiesti omal algatusel poodi ning ostis endale kaheksa uut valget särki.

Üks nooremteadur või laborant oli end vist selle toimingu juurde abiks pakkunud, sest Juhan oli end harjutanud mõttega, et peab poodi minema, ning seda laboris enesele valjusti korranud.

Pikajuukselise olevuse pakkumise peale oli ta noogutanud ning jah-jah ütelnud, kuid poes siiski üksinda ära käinud, ning nüüd jätkus tal valgeid särke mitmeks päevaks.

Võib-olla oli paljudes asutustes söögikohtadega midagi juhtunud, vahest oli neil ühine tehniline rike, igatahes oli kohvik puupüsti täis ja mitu inimest seisis ukse juures istekoha vabanemist oodates.

Juhan Imelik lasi pilgul ringi käia ning tegi kindlaks, et kahe daami lauas on üks vaba koht. Kuid seda kohta käisid mitmed küsimas ning daamid raputasid pead.

Juhan Imelik mõtles, mida sellises olukorras peaks tegema. Ta teadis, et Tallinnas on veel mitu kohvikut, aga kus need asuvad, ei tulnud meelde. Oleks ikka pidanud ühes võtma mõne nooremteaduri, kes keemiat tundis halvasti, kuid see-eest oli kindlasti hästi kursis kohvikutega.

Üks daamidest, kes istus vaba tooliga laua taga, tuli Juhan Imeliku juurde ning ütles:

„Palun istuge meie lauda.“

Juhan Imelik oli harjunud olmelistes asjades alluma naiste korraldustele, kuigi kutsuja polnud seekord tema enda naine. Sest polnud võimalik, et ta nende äraoldud päevade jooksul oleks sedavõrd muutunud.

Teda kutsunud daam oli ilus ja särav, seda mõistis teadusemees vägagi hästi. Teine oli tavalisem, kuid temast õhkus headust ja soojust. Selles mõttes oli ta vist hoopis rohkem Juhan Imeliku naise moodi.

„Me ootasime üht sõbrannat, aga ta jääb palju hiljaks, nii et olgu ilma kohata,“ selgitas teadlast kutsunud daam.

Ja ta tutvustas ennast:

„Mina olen teie hea tuttava ning endise töökaaslase Olte abikaasa Luule. Me oleme varem mitmel korral seltskonnas kohtunud.“

Juhan Imelik naeratas.

„Olte ründab mind ajalehes ja koosolekutel. Me olime vanasti tõepoolest head tuttavad, aga ta ei soovinud teaduslikule tööle pühenduda.“

„Olte on kirjanik,“ ütles Luule pisukese rõhuga, otsekui oleks selline amet midagi teadusest kõrgemal seisvat. „Ja siin on preili Irma, tedagi olete varem kohanud.“

„Kindlasti, kindlasti,“ jäi Juhan Imelik naiste arvamusega kiiresti nõusse ning uuris pikalt ja vahest teisele isegi piinlikkust tekitavalt toda sooja ning kodust naisterahvast, kes tõenäoliselt osanuks hommikuti särki kätte ulatada.

Olte naine oli öelnud „preili“, kas selles oli mingi naistevaheline õiendav vihje või taheti teadlasele märku anda, et daam on vaba ning võiks tõesti seni särke kätte ulatada, kuni oma naine koju tagasi tuleb.

Igatahes tundis teadlane end äkki hoopis vabamalt ning hakkas nende võõraste daamidega lobisema täiesti tühistest asjadest, otsekui oleks ta kogenud kohvikukülastaja.

Mis tühised asjad need olid, see kadus silmapilk meelest, just nii tühised need olidki.

Tõenäoliselt oli teadusemees lapseliku avameelsusega rääkinud ka särkidest ja sellest, et naine on kadunud.

Olte naine oli igatahes kohe kukkunud korraldama, et Irma tuleb laupäeval ning võtab kõik toolileenile kogunenud särgid pessu, et ei peaks poest uusi ostma.

See mõte tegelikult meeldis Juhan Imelikule. Kuigi sama asja oleksid Instituudis pakkunud ka mitu nooremteadurit või laboranti, aga vist kehtis kirjutamata seadus, et töö- ja eraasju ei tohi segi ajada.

Igas naisterahvas tõstab aeg-ajalt pead kosjasorbitaja, aga Juhan Imelik seda õnneks ei teadnud. Oltel oli tõesti särav Luule või Muusa või mis ta nimi oligi, aga too teine naine oli soojem.

Juhan Imelik saabus lõunavaheajalt tagasi laborisse suure hilinemisega, aga argu siis korraldatagu tehnilisi rikkeid.

Mööda paekivilahmakatest palistatud ja suurtest ratastest konarlikuks sõidetud teed sammus Maardu lahtise karjääri poole värvikas meeskond.

Kõige ees läks nohisev, punetava näoga Enn, tema järel kollase, fosforiidile „Ei!“ kuulutava särgiga Bruno, siis punkar Ats, lilla hari pealael, ning kõige lõpus teistest pea jagu lühem Priit.

Ennul oli kaasas dosimeeter, Bruno käes seadeldis pinnaseproovi võtmiseks, teistel suured kotid üle õla.

Ennul oli karjääri plaan ning ta oli sellele märkinud võrgustiku, kus proove võtta.

Kohati aheraine suitses. See oli isesüttinud diktüoneemakiltkivi, pae ja glaukoniitliivakiviga läbisegi puistangusse kuhjatud.

Raske oli songermaal edasi pääseda ning Enn soostus sellega, et proovi võtmise kohad ei pruugi vastata täpselt sellele, mis ta kaardile on märkinud.

Enn mõõtis radioaktiivsust ning pahandas aparaadiga, kui see ei tahtnud oodatud arvu näidata.

Sisimas soovis Enn, et aparaat näitaks võimalikult palju, kuigi ta ei soovinud sugugi seda, et Tallinna paljurahvuseline elanikkond ülearu kiiritust saaks. Aga suured näitarvud oluksid tugevaks argumendiks võitluses üleliiduliste ministeeriumide vastu.

Fosforiit polnud enam kellegi eraasi. Nende kuude jooksul oli võitlusse lisandunud aina rohkem inimesi, eriti haritlasi, aga ka muud agarat rahvast, kes elas kavandatava kaevanduse piirkonnas.

Kes oli vastu uue kolonisatsioonikeskuse tekkele Rakvere kanti, kes võitles Pandivere puhta põhjavee eest ning tõestas, et sealt valguks reostatud vesi laiali üle terve Eestimaa, kes rääkis taastumatute maavarade mõttetust raiskamisest, kes kirus põldude saastamist kasutu fosforiidijahuga, mis küll õnneks enamuses Venemaale välja veeti, kes rõhutas üldist saastamist, sealhulgas õhku lenduvate kahjulike ainete uskollete teket, kes kõneles avalikult kolonialistlikust röövmajandusest, kus kaup viiakse keskustesse, saast ja laga jäetakse tootmispaika.

Enn ei olnud kõnemees. Ta käis truult dispuutidel ja vahel ütles vaid üheainsa vihase, kuid täpse lause. Ta oli leidnud enesele tänuliku kuulaja ning mõtete vormistaja Oltes, kes asjadest üldjoontes aru sai ning argumente ilusasti sõnastada oskas.

Olte ei olnud ilukõneleja — see oleks asjale vahest isegi kahjuks tulnud, sest eesti inimene ei usalda liiga kaunilt kõnelejaid —, aga kui ta hoogu läks, võis ta kirglikult ja vägagi veenvalt esitada seisukohti, mis sisuliselt olid eesti rahva ja asjatundjate ühislooming.

Osavamaks olid muutunud ka vastaskõnelejad, nende hulgas eriti geoloogide esietleja Evald Meris, mäeinsener Martsoo ja teadlane Juhan Imelik. Viimase argumentidele oligi tegelikult raske vastu vaielda, kuid täistuure ta peale ei pannud ning äärmiselt viisaka inimesena ei süüdistanud vastaseid otsesõnu asjatundmatuses. Küllap temagi seal oma teaduse valges templis hakkas taipama, miks nii suur hulk inimesi on fosforiidi kaevandamise ja

töötlemise vastu. Aga et ta oli terve oma elu pühendanud selle väärtaine uurimisele, siis oli tal raske oma elutööle kriipsu peale tõmmata. Midagi samalaadset tiivustas ka geoloogi ja uusi kaevandamisviise juurutada soovivat mäeinseneri, aga nende puhul toimusid küllap ka parteilised suunised ning käsk mässajatele kogu ülemusliku autoriteediga vastulöökk anda.

Enn oli rahul oma ässitajarolliga. Peale kirjanike oli tal teisigi instrueeritavaid. Ta võttis ette sõite Rakvere kanti ja rahvusparkidesse ning püüdis üha rohkem inimesi võitlusse kaasa haarata.

Õnneks oli ka televisioon asjast rääkima hakanud, kuigi pool sellest jutust — nagu televisioonis ikka — oli arglik ümbernurgautlemine või muidu rumalavõitu heietamine.

Aga telekas oli rahva parim sõber ja telemees suur autoriteet. Kuni libastumiseni. Aga kui sa tundide kaupa ekraanil püsisid, anti ka libastumised andeks.

Kõike ja kõiki tuli ära kasutada.

Enn ei olnud juht ega niiditõmbaja, tema oli lihtsalt üks paljudest, kel selge mõistus peas ning õiglane siht silme ees.

See oli juhus, et ta Kirjanike Liidus õige inimese peale oli sattunud ja tolle teise avalik kõne refereerituna ajakirjanduse veergudele oli pääsenud.

Fosforiidivõitlusest oli saanud rahvaliidumine ja sellest pidi saama ka inimeste poliitiline kool. Enn oli selles oma panus, aga ta ei soovinud sugugi oma nime kuulutada.

Nüüd mõõtis ta koos noorte vabatahtlike abilistega kiirgustausta ning labor oli nõus pinnaseproove analüüsiks võtma. Ta kaardistab radioaktiivsuse ja hiljem ka muu saaste fosforiidikarjäärides, sõnastab vajalikud järeldused ning annab need Olte ja teiste eeskõnelejate kätte, et nad saaksid uute andmetega põrmustada vastaseid.

Põhjavetega tegeleb teine seltskond, õhu saastega Kohtla-Järve kandis kolmas, põlevkivi saasteprobleemidega neljas ja nii edasi.

Rahvaliidumine sellepärast rahva liikumine ongi, et mitte üks ega kaks meest ei ole niiditõmbajad. Juhirolli ihkab endale vaid loll ja edev.

•

Tiit tuli Kukesse. Temal kui nomenklatuurimehel päris hästi tulla ei sobinud, aga polnud ka keelatud. Kus sa muidu kunstirahvaga kontakti saad, kui sa nende juurde ei lasku.

Muidu puutud kokku igasugustel tagajalgadele aetud kongressidel. Vaheaajal saab mõnega paar sõna vahetatud ja õhtul banketi ajal kah pisut tundeid jagatud, aga seda jääb väheks.

Kui kutsud mõne kabinetti, on asi ametlik ja kõle, nende jaoks vahest isegi ähvardava alatooniga, jutuaajamine kujuneb pigem varjatud võitluseks kui teabevahetuseks.

Tiit ei kartnud võidelda ega oma tundeid välja näidata. Ka ei kartnud ta joomakohas kunstirahvaga kohtuda. Kui vastutad ideoloogia eest, pead

viibima kõikjal, kus on oht, et see ideoloogia paisena lõhki võib lüüa.

See mõte läks nüüd vist väheke viltu. Ideoloogia olgu sile kui pühademuna, ei mingeid paiseid ega paisutusi.

Muidugi oli Valge maja söögikoht odavam kui Kuku ja toidud kah maitsvamad, aga kõht ja rahakott tulid ohvriks tuua, kui tahtsid rahva muudest osa võtta.

Kell oli kuue-seitsme vahel, kõrts muidu vaikne ja tühjavõitu, vaid ühes nurgalauas hakkas jõmin juba ilmet võtma.

Tiit vaatas ringi. Igas lauas oli mõni tüüp, kellega tal polnud erilist isu praegu tegemist teha: oli teada, et kas hakkab pugema ja mingit omakasu taga ajama või purjuspäi vastikusi ütlemas.

Teises nurgalauas oli noorem seltskond, kelle seast ta tundis põgusalt vaid Kristiinat. See mängis küll boheemlast, aga pinna peale ei käinud.

„Kas üks paadunud bürokraat tohib teie juurde maanduda?“ küsis Tiit luba.

Noored tegid ruumi ja Kristiina vastas:

„Meie võtame vastu kõiki, soole ja vanusele vaatamata.“

Mis see sugu siia puutus, aga noh, selline oli vist üks vanamoodne ütlus.

Vastastikku tutvustama ei hakatud, Kuku polnud see õieti kombekski. Tiit oletas, et teda nagunii teatakse, olgu kardetud võimu esindajana või niinimetatud kaunite kunstide kägistajana.

Selliseid fraase pilluti kerge käega. Ju seda oli nende hingele tarvis. Eriti niisugustele kunstnikele, kelle publikut iga hinna eest rabada püüdev ja moodsaks kunstiks nimetatav nõmedus kontrollivärvate vahele kinni jäi või kes oma keskpärasuse vaeva kellegi teise süüks soovisid ajada — võimu-esindajad ja rahade valdajad olid selleks nagu loodud.

Kontrollima pidi ju mitte ainult nõukogude süsteemi kooshoidmise nimel, vaid ka esteetiliste vääratuste ja kogu ühiskonna moraali lagastava ja üldse vastutustundetute tegevuse tõrjumiseks.

Tiit oli veendunud, et nõukogude kunst on vaatamata oma teatud määral piiravatele reeglitele hoopis puhtam ja elutervem kui kapitalistliku maailma oma. Jutt kapitalismi roiskumisest on muidugi liialdus, kuid kunstis tuleb küll selle ilminguid ette.

Nii et Tiidul oli oma ülesanne siin Eestimaal, kuid viimasel ajal oli kusagil kõhuõõnsuses tunne, et see süsteem oma kindluses ja stabiilsuses hakkab murenema. Aga noh, see oli omaette jutt.

Tiit oleks tahtnud teada, kes on need nooremad ja karvasemad inimesed siin lauas, tema kui poliitik peaks näod meeles pidama.

Aga noorte nimesid ja kunstialasid Tiidule ette ei loetud. Tribüünilt vastikusi hõikama polnud nad nähtavasti veel pääsenud, et meelde oleksid jäänud. Tiit võinuks ka otsesõnu küsida, aga ta eelistas ära oodata, ehk selgub jutust. Kui ei selgu ja mõni lauasolijaist võiks talle huvi pakkuda, eks siis küsib.

Juteldi parajasti fosforiidist või millestki taolisest, kuid pigem mõnitavalt ja oma tegelikke mõtteid varjaval.

Tiidu lauda istudes see jututeema katkes.

Oli jälle üks mäsu välja mõeldud.

Tööstus on alati olnud, tööstus tagab inimeste heaolu, vastuhakk majandusseadustele tähendab protesti nõukogude režiimi vastu.

Sellised mõttelised lühiühendused on igati õigustatud, sest asi just nii ongi, et kõik on tervik: kas võtad ühe režiimi vastu koos kõigi tema puuduste ja juhuslikkustega või sa püüad seda režiimi enesele aru andmatagi õõnestada. Hea, kui see jääb vaid sõnalisele tasandile — nagu kunstirahva puhul ikka, tahab see ju oma rahutut südant millegi kõrvalisega vaigistada.

Laudkond ei teinud uustulnukat eriti märkama. Nii oligi parem. Tiidul oli piisavalt võimalusi kõnesid pidada, siin oli mugavam asuda kuulaja rolli.

Ajast-arust oli arvamus, nagu peaks tema positsiooniga mees siin ja kõikjal, nüüd ja alati niinimetatud ideoloogilist kasvatustööd tegema.

Kristiina pöördus noormehe poole, kes erinevalt teistest oli ilma habemeta:

„Noh, Marko, kas hakkad varsti panka asutama?“

See oli küsitud norimisi, kuid siiski imelik: kuidas võis niisugust absurdset küsimust naljatamisigi esitada?

Rahvas kääris ja vahel näis, et enam ei annagi liikumisi pidurdada: mõned Tiidu kolleegid näisid juba valmistuvat hüppeks, et teise rekke karata. Ega Tiitki tarvitse paigale jääda, tähtis on valida õige hetk ja koht.

Agga mingi uue värgi ülesehitamisele oli küll vara mõelda.

Too Markoks nimetatatu vastas pooltahtsi ja teise tõgavast toonist välja tegemata:

„Küllap asutamegi, kui õige hetk kätte jõuab.“

Või panka, kapitalismi alussammast hakkavad nad asutama... Vähe veel toimiva korra purustamisest...

Osa noori lahkus lauast. Tiit ei tahtnud arvata, et tema pärast. Nad näisid olevat küllalt enesekindlad, et tema olemasoluga üldse mitte arvestada.

Jäid Kristiina ja üks karvane. Seltskond oli nüüd väiksem ja Tiidul sobis sõna võtta

„Ma kuulsin, et te olete avalduse esitanud ateljee saamiseks, aga polevat lootust. Hea tahtmise juures annaks ehk midagi korraldada...“

Kristiina ei vastanud. Vaatas talle muigvel otsa. Kas tõesti hakkas Tiidu korraldamiste aeg ümber saama?

Augustis oli kuulda, et lätlased ja leedulased organiseerivad midagi meid kõiki hädadesse tõuganud Molotovi-Ribbentropi pakti aastapäeva puhuks. Eestis näis selles suhtes olevat täielik vaikus.

Olte asjaajamisi see palju ei puudutanud, tema oli niinimetatud pärisdissidentide ringist väljaspool, ometi tahtis ta sellestki kaasmaalaste arvatavast loidusest enesele südame-mure valmistada.

Ta otsis ühiste tuttavate kaudu üles Vello ning küsis:

„Lätlased ja leedulased teevad, kas meie omad on täiesti kuss?“

Miks pidi Vello teda usaldama?

Keskkomitee ja KGB olid oma nuuskurkoerad iga nurga peale üles seadnud, kuigi kummagi asutuse südames polnud enam endist väge.

Vello naeratas ja ütles ebamääraselt:

„On kuulda, et midagi vist ikka korraldatakse. Ega niisuguseid asju suure kella külge panda.“

Lätlased olid ju olnud esimesed, kes avalike väljaastumistega peale hakkasid. Juba aasta tagasi oli madin keset Riiat ja Kangelaskalmistul, millest nõukogude teerull polnud miskipärast kõigi nende aastate jooksul üle käinud.

Jutuajamine toimus tänaval. Olte ei sõandanud Vellot kuhugi kutsuda, arvab veel, et Kirjanike Liidu asjamees tahab midagi välja nuhkida. Tuli rääkida lühidalt ja nagu muuseas.

„Kartsin, et meie omad magavad maha.“

„Natuke ülepeakaela käib see asi neil vist küll,“ tunnistas Vello. „Aga tule kahekümne kolmandal Hirveparki, eks siis näed, mis seal toimub.“

„Miks just seal?“ imestas Olte. „Nagu katla sees. Ülevalt hea... pil-distada.“

Olte sai sõnasabast kinni ega öelnud: tulistada.

Mida sa teistest tagant õssitad, kui ise niiviisi mõtled?

„Ma ei tea,“ venitas Vello. „Linnavalitsuse luba on tarvis ja nemad võivad vist vaidlustada ka paiga... Aga see pole halb koht, keset linna ja samas kõrvaline, ei ärata avalikkuse tähelepanu, ju lubade andjad niimoodi ehk mõtlesid...“

Olte oli nagu eilne. Hea, et ei hüüatanud: niisugusteks asjadeks luba ei küsita! Selle asemel ütles ta leplikult:

„Nojah, parem, kui ei anna põhjust formaalsete asjade pärast turja karata. Sisu jääb ju nagunii.“

Ta oli eneselegi ootamatult õigesti arvanud.

„Nii on arutatud jah. Kogemusi kah juba. Keegi peab vastutuse enda peale võtma. Spontaanseid kogunemisi hakkab nagunii tulema, aga siis ei saa nad aina ühte seltskonda sihikule võtta...“

Seltskonnad olid mõistagi olemas. Kui Olte oli kuulnud MRP-AEG-st, oli ta seda pidanud meeleheitlikuks ettevõtmiseks.

Aga iial ei või teada, kust luuvarrest pauk võib tulla.

Nad istusid maist saadik oma Kultuurinõukogus koos ning uskusid ise — ja küllap paljud teisedki lootsid ja soovisid seda —, et mõjutavad ajaloo kulgu. Noh vähemalt, et mees teeb ka siis, kui pole võimalik teha. Või teine lendsõna: selleks, et saada võimalikku, peab soovima ka võimatut.

Olte ja vahest veel mitme temataolise sahmija viga oli nähtavasti selles, et nad arvasid, et just nemad peavad suutma kõike haarata, peavad kõikjal kaasa lööma, sündmuste keskpaigas olema, et ilma nende käe külge panemata või vähemalt õpetussõna-ivata asjad siin maailmas ei edene.

Fosforiidisõda näitas, et sündmused võivad haarata kogu maa, kui aeg on küps, kui võitlus näib olevat mitte just eluohtlik, kui asja tegelikku sisu saab paigutada sobilikku sirmi taha, segada käibivaid loosungeid parajal

määral uudsetega, püsida mõõdukuse piiril, nõnda et tegutsev inimene iseennast kartma ei hakkaks.

Aeg liikus ja näis ikka küpsemaks saavat.

Vello seltskond mängis selle ühise õige asja nimel kõige ohtlikumat mängu. Seda enam, et sinna kuulusid inimesed, kes olid juba pihtide vahel olnud, keda eriti pingsalt jälgiti, kelle hulka ikka rohkem ja rohkem agente sokutati, kelle ümber loodi sallimatuse õhkkonda, kelle puhul õhutati halba ühiskondlikku kuulsust ja keda oli hõlbus jälle taga kiusama hakata.

Loomingulist haritlaskonda suurtes majades pisut peljati.

Iseenesest oli naeruväärne, et nii Keskkomitee kui ka Julgeoleku tegelased — need olid ühise laulukoori kaks häälderühma, kumb bassisem, seda ei üritanud Olte praegu määratleda — pidasid iga kirjaniku ja kunstniku tribüünilt hüüatatud kahtlase sõna kõige raskemaks patuks just seda, et sõna saab teatavaks välismaal, sealsed raadiod ja ajalehed hakkavad esinemist kommenteerima.

Selline kartus tuli eriti kasuks tuntud kultuuritegelastele. Tänu sellele ei saanud neid väga pigistada, sest repressioonid niisuguste kallal läksid kohe kella külge.

Kui järele mõelda, oli see vaid üks enesekesksusest kõnelev illusioon. Mis tuntud inimene üks eesti kirjanik või helilooja välismaal ikka oli, ainult ehk raadiosaates sai nimele mõne tiitli ette lükata.

Niinimetatud teisitimõtlejad olid tuntumadki, kui võtta mõõdupuuks nime kõlamine välismaistes raadiosaadetes. Nagu ju ka teadlase edukust mõõdetakse sellega, kui palju on teda maailma teadusajakirjades tsiteeritud.

Kõike annab korraldada.

Oltel oli praegu Kultuurinõukogu, Vellol MRP-AEG, ajaloolastel ajalugu, aga kui palju oli neid seltskondi ja isemõtlejaid, kellest Olte midagi ei teadnud!

Inimese mõte haarab laialt, kuigi ta ise on ajas ja ruumis piiratud. Seda laadi vastuoluga tuli tegelikkuses leppida.

Olte surus Vellol kätt. Nad vaatasid korruga ringi, kas keegi fikseerib nende kohtumist. Kuid mõtlesid erinevalt: Vello teadis, et tal võib saba taga olla, ta tundis neid mehi isegi nägupidi, Olte aga mõtles tuttavate tegelaste peale, kes mängisid oma mängu tollal veel punase poole peal. Dissidendid polnud küll nägupidi nii tuntud kui kunstitegelased, keda televisioon on eesti rahvale aeg-ajalt ometi ette näidanud, aga siiski...

Kas seda jutuaajamist oli ikka Oltele tarvis?

Süda oli ikka kuidagi rohkem rahul kui enne seda tänavavestlust.

Tegelikult oli Luule juba teadnud, et Juhan Imeliku naine on mehe juurest ära läinud.

Luule oli teda kohanud ja Ülle ise oli öelnud, et ta on praegu väga õnnelik ega taha mõelda, kui kaua see õnn kestab. Kui ära lõpeb, eks siis vaata,

mida edasi teha, kas Juhani juurde tagasi minna või mitte, aga praegu ta selle peale ei mõtle, sest inimesel on õigus kas või lühikestki aega elus õnnelik olla.

See õnn oli üks tavaline insener, kelle jaoks Ülle olevat kõige olulisem ja vajalikum inimene maailmas. Ta ütles isegi niisuguse lause:

„Sa, Luule, ei kujuta ette, missugune mees see on! Ta võib tundide kaupa mängida mu rindadega ning pidada neile nii naljakaid ja toredaid ülistuskõnesid.“

Kas see ära ei tüüta, oli Luule mõelnud ning enesele öelnud: ega sa ometi kade ei ole? Ka tema Olte oli niisugusteks asjadeks võimeline, viimasel ajal siiski hoopis vähem kui varem, aga ka nüüd võis ta oma Luulest äkki vaistuda ning teda kätel tähtedeni kanda. Enamasti muutus ta küll poolel teel hajameelseks, pillas oma hinnalise kandami maha ning kihutas muid asju ajama.

Luulel oli Juhani Imelikust kahju. Fosforiidi eest nahutati teda nagunii. Jumal tänatud, kui ta sellest täpselt aru ei saanud, milliseks vaenlaseks rahvahulk teda pidama oli hakanud. Hea, et sellel sajandil enam kividega loopimise kommet ei olnud.

Nüüd läks naine üürikest õnne nautima ja mustad särgid kogunesid toolileenile.

Kui Luule poleks oma meest kartnud, oleks ta ise Juhani Imelikule appi läinud.

Aga ei saanud. Ratsutamas käis ta nagunii — nende hipodroomi salatalli kentauridega.

Juhani Imelik ja Olte olid nüüd vastasleerides, Luule tähelepanu sellele suurele ja ilusale teadlasele olnuks reetmine ka ideelises mõttes. Rahvas oli ilmselgelt Olte poolel.

Kuigi Juhani Imelik oli nii armsalt süüdimatu, võis ta fosforiidi väärtuslikkusest maavarana ja keemilise toorainena pidada süütavaid ettekandeid. Ta uskus viimse rakuni seda, mida rääkis.

Niisiis läks hoopis Irma laupäeval teadlase korterisse ning korjas toolileenidelt kokku särgid, mis polnud veel lõpuni mustad, kuid uute puudumisel siiski paar päeva seljas olnud ja see on valge särki viimane piir.

Pühapäeva õhtul tuli Irma puhaste särkidega tagasi, et esmaspäeval oleks mehel võtta.

„Kas ma riputan need õlapuudele või võtate pakist, nagu need seal kokku on pandud?“ küsis Irma teda ainiti vahtivald teadlaselt.

„Riputage ehk parem puudele ja ärge jumala pärast kiirustage.“

Mida ta sellega öelda tahtis? Kas soovis kauem imetleda ja nautida Irma naiselikke liigutusi, kui oma kodu juba mõnda aega kõle?

Juhani Imelik pakkus Irmale raha.

Irmal oli raha hädasti tarvis, sest ta elas kasinasti ja särkidega oli palju tööd, aga ta mängis solvunud ning ütles:

„Ma ei teinud seda tõesti raha pärast.“

Ja see oli tõsi. Vaesele inimesele on eriti tähtis tunda end õilsa abistaja rollis.

„Teate, ma olen harjunud raha naise kätte andma ja nüüd ma ei tea, mida sellega peale hakata,“ ütles teadlane naeratades.

Luule oli Irmale jutustanud Juhani naise ajutisest õnnest ja Irma oli tolle naise peale südamest pahane. Kuidas tohtis nii toredale ja abitule mehele liiga teha? Kõik mehed on natuke lapsed, aga Juhan Imelik oli seda eriti.

Täiesti ootamatult tuli ettepanek:

„On juba üsna hilja. Kas te ei tahaks ööseks siia jääda? Mul oleks nii meeldiv, kui üle pika aja keegi ulataks mulle hommikul valge särki.“

Irma vaatas ringi. Korteris oli küllalt ruumi ka öömajalistele. Ta tegi kiire otsuse: jääb.

Tegelikult oli tal tõesti hirm nüüd veel üksinda Lasnamäele sõita ja nende koledate majade vahel loovida.

Kuid tal ei olnud kaasas hambaharja ega öösärki.

Teise korteris omapäi toimetada uje Irma ei söandanud.

Lai abieluvoodi oli päevatekiga katmata.

„Heitke jah siia,“ ütles teadlane täie endastmõistetavusega.

Irma jättis kombinee selga, samuti rinnahoidja ning püksikud. Tõmbus jäigalt sirgu voodi teises servas.

Ta oletas, et midagi võib juhtuda.

Ta oli tegelikult ammu tahtnud ennast proovida. Ta oli mõnigi kord tõelise pahameelega mõelnud, et peaks oma lollist ja lootusetust armastusest Olte vastu lahti saama. Siin võiks aidata vaid uus armastus.

Nüüd oli ta siin, võõras abieluvoodis, jäik nagu puuslik. Ta pidi end sundima, et lõdvestuda ning saatust järele katsuda.

Too Ülle oli mehe maha jätnud, mitte vastupidi. Ja Olte oli tema ammuilma maha jätnud. Aga nemad siin ei pea olema kaks õnnetut, vaid võiksid midagi uut üles ehitada.

Päris teisest ilmast see Juhan Imelik siiski ei olnud. Küll suure pingutusega, kuid siiski sirutas ta käe Irmani, silitas ta paljast õlga ning tegi ainsa liigutusega lahti ta rinnahoidja klõpsu, otsekui oleks see mingi katseseadeldise nupp seal nende laboris.

Irma võttis end ise riidest lõpuni lahti ning jäi ootele.

Suurt kasvu mees pööras end tema peale ning Irma oli üle pika aja vahekorras.

Ta püüdis sellest õnne tunda, aga ei tundnud.

Ta tahtis lahti saada oma vindunud armastusest, aga kartis, et Juhan ei suuda teda selles asjas aidata.

See tore suur teadlane oli tema peal, liikus toimeka mehena ta sees. Irma sirutas end temale vastu, kuid selles oli vähe spontaansust. Irma tundis, et kõigest hoolimata ei hakka ta seda meest armastama.

(Järgneb)

MATS TRAA

EKSISTENTSIAALNE MÜÜT

Kartongist mahlapakk,
küljed akendena lõigatud lahti,
ripub õunapuuksal,
kaerahelbed põhja peal.

Sinitihane, puukoristaja, leevike
lendavad lõunale, võõristavad,
vaatavad, asuvad nokkima —
eelistavad eestimaist.

Saba võnklemas, vurrud võbisemas jahikirest,
jälgib sullelisi aknalaualt
kõuts:
hüperbool puu otsas,
konfliktiteooria sugemed?

Kuni toitu, seni vastasseisu
looduse algebralises avaldises.

Helbed lõpevad.
Sinitihane, puukoristaja, leevike
lendavad minema, tänulikud, rõõmsad.
Loodetuules kõlgub tühi söögimaja
lobjakasajus.

ENNE TEIST MAAILMASÕDA

Kuum suvepäev oli.
Seisin aiaäärse tänavas,
näpp suus.
Kari kihutas kiiniga, maa müdinal, koju.
Lapse mure: kuhu pean pakku jooksmas,
kui ei tulegi lõppu
loomade ja lammaste voolul?

VALMISOLEK

Iga hetk võib tuisata vesipüks, puhkeda orkaan,
laotus pöörduda pea peale,
kaduda katus —

võtan teid vastu siin, vee hõbedase laua ääres,
taustaks sinikaelte prääksuv flotill,
võtan vastu ega tagane —

ehk küll õrn tüll
lehvib aknast,
teatab midagi tuulde.

Tõmbab kui aerodünaamilises torus.
Iga hetk võib tulla vesipüks, puhkeda orkaan,
katkeda genealoogiline liin.

1998

AASTATUHANDEVAHETUSE PASSIOONID

Hommik ja õhtu võtavad aja ära
pooltühjaks jääb südapäeva kõrg
Langus on pikk liug orgu
üle silla
mäe

Ürgmetsarahvas
sumiseb ümber humalataru
vehib pudelite purkidega
Läänemeri põlvini

Kopernikus kukub taevast maha

Kasulaste külge
klammerduvad ammed

puss peos
karjega: sina representatiivne sant!
ründab poeg
modernisti

KÄÄNUKOHAD

I

Ei punast penni.
Ei kollast kopikat.
Ei sinist senti.

Liigiomased liigutused,
meeleliigutus, mõtete liigitus —

vaid inimene ja tema raskuskese.

Iga aeg on suur.
Ja käib üle jõu.
Kas ongi Atlast, kes ei vajuks
aja all kummargile?

II

Loll logardite ees lipitseda.
Kerglane kiita kelmide tööd.

Vabadusest saanud jageluste jada,
väitluste vimma,
mustkunstimuseum.
Mitte kohustus.

1997

TERVISLIK TOITUMINE

Muugi unenägu, kuidas tahad,
kujutle ennast haigeks,
külge kümme tuhat tõbe,
miljon maalist —

Prometheus tuld ei loonud:
ta oli varas.

Ega hoolinud looduslikust toidust.

Miks ei võtnud ta eeskuju kotkalt,
kes nokkis ta maksa toorelt?

1994

NÄÄTS

Elab põrandalaudade küljes.
Jaolt siis põrandaalune.
Ei trüki lendlehti,
valeraha, salaviinasilte.

Levitab vaid surnud puu pinnal
oma valgeid lõngu.
Laieneb visalt, järjekindlalt.
Kinnisvaravaenlane.

Seene hingeelust
puuduvad teated.

SÜGISMAASTIK

Hall kritseldas öösel valge telegrammi
vahtrapuu tulipunasele lehele.

Kirevais rätes linnanaised
küürutavad kartulivagudel,
ninad mullased,
korvides Jõgeva kollane.
Eemal vastu hõbedast hommikut
ajab kõrbi kirudes vagusid lahti
elupõline põllumees.

Ojal
on labasid pidi jääkirmes
koolipoiste lepapulkadest vesiveski.

1960

NO PROBLEMS

Sabatäht helendab pilvede vahelt, kannul gaasjas saba.
Tuul, eesti vaesust häbenemata, viimaseid kaselehti
poetab kui münte kukrust. Vana mees sorib prügikastis,
haige, vilets, tumehall kummitus, järjepidevuse kandja.
Härrased õhtustavad mõnuga, rüüpadavad ohtralt martinit,
pühivad libedaid punaseid huuli. Meelekohal sinetamas
verevalum, uhkeldab uusrikas: pangakriis on möödas!
Riigiametnik noogutab lipitsevalt, rõhitseb rahulolevana.
Hambaorgiga õiendab ärastaja, silm vidukil, pilk luuriv:
paralleelid pahandavad, osatab otseütlemine!
Vana eestlane sorib prügikastis, otsib ahastades toitu,
midagi söödavat leidmata pöörab pilgu laotuse poole.
Ei kippu ega kõppu kusagil. Sarkasmi vaid sarlakpunast:
sabatäht pilvede vahelt särab omasoodu, kaugeneb, ruttab
tulevaegade läbitungimatusse, kannul gaasjas saba.

1997

KESKHOMMIK

Põrandalt kassipoeg üles
vaatab ja lohutult näugub:
abi ei oota idast, läänest —
kõrgussetung vaid lõpp-piinav!

1990

JOKIMAITIST MÄLESTADES

Valgel ratsul
lendab Leedust
Gediminas.

Oled nüüd teises tõeluses,
aimavikus.

Sinu luuletus on tänini
tartu keelde tõlkimata.
Telšiai jaamakell

lööb kolmat korda.
Ära pahanda, anna aega.
Süü on suur.
Ja tuul vastu.

Valgel ratsul
lendab Leedust
Gediminas.

1998

TÄNUPÜHA

Must annab valgele sügavusmõõtme.
Vorm valgeneb.
 Ergavad aiapingid.
Õhk lõhnab maguskargelt.
Pudenevad jasmiiniõied.
 Süda ei vanane.
Mõtlen armastusest mehelikult.

Elu on ilus. Sest ainumas.
Kes soovib — mängigu.
Kes tahab — elagu.
Tänamatus — seegi on hingehaigus.
Ave vita.

1995

PÜÜD KÕNELDA INIMLIKULT

Rahvusvahelises bussis läbi varasuvise maa.

Tuttavtäenduslik tee ääres
murdunud tiibadega tuuleveski.
Söötis nurmedel ülistavad
eesti majandusgeeniust
koldse suuga
võilill, rakvere raibe.

Lõunakaares kuid vinesse mähkunud tuhamäed.
Meelde kerkib noorpõlve idüllikatkeid,
lembesõnu Virumaa valgel ööl.
Kallistusi kuumi.

Mälestus-
luulepeole ma kutsutud.

Ammu, nii ammu
käredeal talvepäeval,
seljas karunahast kasukas,
meel saatusraske, sünk,
on juba duellile jõudnud
käharpäine poeet.

Procul este, profani.

1999

TEGELASED:

JOHANNES
TOOMAS
VALGUS
VARI
LAVASTAJA
EMA
VANAEIT
DIILER
PIERROT
KOORIPOISID

1. PILT

PROOVISAAL. LAVASTAJA JA JOHANNES,
KOORIPOISID, RÜHM STATISTE

Saalis on mitmesuguseid rekvisiite, sealhulgas kipskujusid. Või kipskujude imitatsioone. Peamiselt suurmeeste päid. Neile on kaela riputatud pappsildid nimega, et lavatöölised vajaduse korral õiged pead ruttu üles leiaksid. Vaataja märkab kindlasti GOETHET ja PLATONIT. Rekvisiitide vahel teeb rühm statiste-näitlejaid aega parajaks.

Mõned räägivad omavahel, mõned loevad, mõned võtavad vahetevahel seljakotist veepudeli ja joovad. Ollakse nagu kus tahes, kus on aega ja pole midagi teha. Nagu lennuväljal või vaksalis. See on päris tavaline noorterühm, kus välimuse järgi ei tee eriti vahet, kes on poiss ja kes tüdruk.

JOHANNES kaob teiste sekka ära, ta ei erine. JOHANNESE kohta on samuti raske öelda, kas ta on poiss või tüdruk, ja see polegi oluline. Tema hääl võib olla madal naishääl.

LAVASTAJA saabub proovisaali, on keskealine kulunud mees, kes kujutleb, et ta teab täpselt, mis näitekunst on. Peab end nooreks ja andekaks. LAVASTAJA: Enne osade jagamist ütleb igaüks ühe lause. Omal vabal valikul. Esimese, mis pähe tuleb. Aga nii, et mina uskuma jään. Johannes alustagu. JOHANNES (eraldub rühmast, tuleb LAVASTAJA ette; kõhklevalt): Ta armastas teda kui oma hinge...

LAVASTAJA: Ei usu! Tasa räägid ka.

JOHANNES (põrutab nagu kurdile): Ta armastas teda kui oma hinge!

LAVASTAJA (keerab selja, ei vaata JOHANNESELE otsa): Ikka ei usu. Kuidas ta teda armastas?

JOHANNES (*usaldavalt*): Nagu kartulikrõpse. Nagu ükskõik mis asja. Nagu maikuud.

LAVASTAJA (*kõnnib saalis ringi, jääb seisma*): Nüüd sa läksid üle piiri.

JOHANNES (*õhinal*): Just! See ongi see sõna, mida ma otsisin. Ta armastas teda piiritult.

LAVASTAJA (*tuleb lähemale, isalikult*): Nii ei kõlba öelda. Armastust ei saa võrrelda kartulikrõpsudega.

JOHANNES: Miks ei saa! Mina ju võrdlen. Ma võin teda seapekiga ka võrrelda. Kes mind keelab!

LAVASTAJA (*võidukalt*): Rahakott keelab! Rahakott määrab, mis tuleb öelda, et inimestele meeldiks.

JOHANNES: Aga kas inimestele siis see ei meeldi, et ta armastas teda kui oma hinge?

LAVASTAJA (*pilkavalt*): Ja kui kartulikrõpse ja kui seapekki?

KOORIPOISID (*riietatud valgesse ja kulda, ilmuvad järsku justkui kätte alt nähtavale. Selgub, et neile on olnudki tume kangas peale visatud nagu kolahunnikule. Nad võtavad endid ritta nagu missal. Pühalikult*):

Jaa. Jaa. Jaa.

Ta armastas teda kui pead,
mille otsast äralöömine
on kergem, kui te arvate.

Kui pead.

Ta armastas teda kui küljeluid.
Kui roideid, mis murduvad katki
kröks ja kröks.

Kui küljeluid.

Ta armastas teda kui natukest rasva
ja kui märga plekki, mis jääb.
Kui verd ja vett. Te teate küll.

Kui verd ja vett.

LAVASTAJA (*justkui ei näekski KOORIPOISSE, paneb pabereid kokku*): Sinuga, Johannes, me lepingut ei pikenda. Sulle ma ei leia osa. Sa esined nagu kõrvaltvaataja. Pole poolt ega vastu.

JOHANNES: Aga ma polegi poolt ega vastu. (*Usaldavalt.*) Ma lihtsalt tahaks, et inimene oleks nagu päike. Mitte nagu kuu. Kuul on pooled, aga päike on erapooletu. Paistab igapähele.

LAVASTAJA: Palun väga, uks on lahti. Mine, kuhu jalad viivad, ja mängi päikest, palju kulub.

JOHANNES (*lihtsameelselt*): Aga mul pole elamise raha.

LAVASTAJA (*lõbusalt*): Mina pesen oma käed sellest puhtaks.

JOHANNES (*viskab seljakoti selga ja läheb ära*).

KOORIPOISID (*laulavad selgete külmade häältega*):

Kirkal kibedal kevadeajal
öeldi ta leping üles,
sest ta armastas teda kui oma hinge.
Kahe ajastu vahele seisma ta jäi
ja vaatas päikese poole...

LAVASTAJA viskab KOORIPOISTELE musta kanga peale ja summutab laulu.

2. PILT
KIRURGI KABINET ERAKLIINIKUS.
TOOMAS, EMA, KOORIPOISID

TOOMAS tuleb mööda pikka koridori. Koridori lõpus on aken, millest pais-
tab ere päevavalgus. TOOMAS liikkab ukse koputamata lahti ja astub EMA
kabinetti.

EMA töötab kallis erakliinikus kirurgina ja kabinet on vastavalt si-
sustatud. See on kõrge valge ruum, mis millegi poolest meenutab kreeka
templit, kuigi seal on lamamisase haigete läbivaatamiseks, lahtitõmmatud
sirm riidessepanija varjamiseks jms. Toataimede postamentideks on kasutatud
erineva kõrgusega kivisambaid.

EMA seisab nii, et tema ja TOOMASE vahele jääb vaas kalladega. EMA
ei astu TOOMASE poole. Ootab vaikides. EMA on suur ja ilus, isegi nagu
natuke üle elusuuruse. Harilik valge arstiriietus mõjub tema seljas nagu rüü.
Ta peegeldub kappide klaasustelt ja peeglitest, nagu oleks teda mitu. Tema
suu on värvitud liiga punaseks. Ta mõjub natuke kitslikult ja selle tõttu hir-
muäratavalt.

TOOMAS (*turtsakalt*): Mis siis nüüd jälle on! Sul pole enam midagi teha
või? Inimesed juba kõik puruks lõigatud? (*Kaeblikult*.) Miks sa pead kogu
aeg helistama! Miks sa pead mind äratama! Ma tahan elu maha magada.
Kui sa teaks, kui igav on elada. Mõttele, et ma pidin välja tulema ja kõike
nägema. Kõiki asju. Ma ei viitsi neid vaadata. Mind ei huvita. Süüa ka ei
taha. Kõik maigud on ette teada. Kõik naised ja mehed on ette teada. Mulle
pole mõtet helistada. Ma ei kuula.

EMA: Ma tahan su häält kuulda. Ma tahan teada, et sinuga on kõik korras.
TOOMAS (*pilkab*): Kas seda peab telefoni teel küsima? Kas süda ei ütle?
Intuitsiooni pole? Kas sa ei tea, kuidas ema ja lapse vahel peab olema? Kursusi
pole läbi teind?

EMA: Sind armastatakse. Sinu pärast muretsetakse. Ega sinu käest mingit
ohvrit ei nõutagi. Ainult natuke silmakirjalikkust. Natuke teesklust. Ütle
vähemalt silmakirjakski, et okei, ema, ma usun, et sa minu pärast muretsed.

TOOMAS: Mina usun ainult seda, mida ma ise tunnen.

EMA: Mis sa sellega öelda tahad? Midagi minu armastuse kohta või? Sulle
see muidugi ei kõlba?

TOOMAS: Hakkab aga jälle oma armastusega! Ma ei või seda sõna ka enam
kuulda. Kõrvad jooksevad virtsavett. Mis selles siis nii erilist on, et sa oma
liha ja verd armastad. Armasta ise, mis sa mulle sest pähe määrid.

Võtab EMA laualt oma raamitud foto, silmitseb seda ja viskab siis prügikasti.
TOOMAS (*teisel toonil, usaldavalt*): Tead, see Johannes, kes meil käis,
mäletad, see rääkis, et kui hakata minema ja otse ajaloost läbi minna, siis
jõuad samasse kohta tagasi, kust sa minema hakkasid. Ja tead kõike.

EMA: Ajaloost läbi? Tead kõike? Missugune Johannes? See odavalt riides või? See, kes tõi saabastega pori sisse?

TOOMAS: Leia oma käekiri. Ole originaalsem. Nutaksid natuke põllenurga sisse. See oleks uus. Ma jääksin võlutult vaatama.

EMA: Niimoodi sa meeldid mulle. Kontojäak meeldib mulle ka, kullake. Aga kui sa soovid, tõmbame kriipsu vahele. Ma võtan oma luu sinu luust tagasi. Ma võtan oma vere sinu verest tagasi.

TOOMAS: Väga kahju, ema, aga see pole võimalik.

EMA (*pateetiliselt*): Inimene saab kõik, mis ta soovib. (*Tuleb TOOMASE selja taha, tõstab kõhklevalt käe, nagu tahaks poja pead silitada, kuid tõmbab käe tagasi. Niimoodi TOOMASE selja taga seistes näeb EMA välja nagu valge hauasammas. Punase huulgepulga värv on väga kärts.*)

TOOMAS: Ema, ma tulin ütlema, et ära mind otsi. Ma lähen Johannesega otse edasi ja võib-olla me tuleme tuhande aasta pärast jälle tagasi ja teame kõike. Adjöö, mu arm. (*Läheb ukseni. Peatub. Tuleb tagasi.*) EMA, MA ÄRKASIN ÜLES!

KOORIPOISID (*tulevad sirmi tagant välja, laulavad*):

Kahe ajastu vahelt nad lähevad teele

ja vaatavad päikese poole

ja päike ütleb neile nii:

Ära muretse, kulla laps,

iga tund saab läbi,

iga päev saab läbi,

iga aasta saab läbi,

iga sajand saab läbi,

nagu polekski midagi olnud.

Iga valu saab läbi.

Midagi polegi olnud.

Jälle on esimene tund,

jälle on esimene päev,

jälle on esimene aasta,

jälle on esimene sajand

ja päike ütleb sulle nii:

Ära muretse, kulla laps,

iga tund saab läbi,

jne.

3. PILT

PARK TIIGIGA. ÖÖ. KUU. RÕHUTATULT OOPERLIK ÜMBRUS.
JOHANNES JA TOOMAS. VARI JA VALGUS.

TOOMAS: Hakkame kerjusteks. Astume ajaloo pardale. (*Räägib nagu pilgates.*) Kuhu sina lähed, sinna lähen ka mina. Kuhu sina jääd, sinna jään ka mina.

Tiigivesi läigib kuuvalgel. Põõsaste vahele ilmuvad VALGUS ja VARI.

VALGUSE pale hiilgab, VARJUL nagu polekski nägu peas. Vahetevahel nad sulavad ühte ja siis on seal ainult üks olend, pooleldi tume, pooleldi hele. JOHANNES ja TOOMAS ei pööra sellele tähelepanu ja peavad VALGUST ning VARJU pargis jalutavateks naisteks. VARI ja VALGUS tulevad lähemale, kergitavad hõlmu, edvistavad ja hõljuvad.

VARI: Me tulime teile seltsiks.

VALGUS: Meil on asja ka.

JOHANNES: Mis te kleebite külge.

VARI (*võtab teatraalse poosi, laulab nagu diiva*): Öösel sa ei usu päeva.

VALGUS (*niisama teatraalselt, diivat etendades*): Päeval sa ei usu ööd.

JOHANNES: Kui tahate usulist kirjandust müüa, siis olete aadressiga eksind.

TOOMAS: Pange kõrva taha, tütarlapsed, et meie ei loe üldse raamatuid. Me tuleme teile kallale ja tapame teid ära. (*Lõbusalt, ooperit parodeerides:*) Kered viskame prügikasti. Pead lõikame otsast ära ja jätame spordikotiga metroosse pingi alla.

JOHANNES: Vat just! Aga teie väikesed valged käed me matame tiigi kaldale pajude alla.

TOOMAS: Need tõusevad täiskuuöödel mullast.

VALGUS (*laulab trallitades*): Ta armastas teda kui oma hinge.

VARI (*jutustab*): Olid kord Johannes ja Toomas, kes polnud midagi erilist. Johannes läks kogemata tööandjaga tülli. Esimese lause pärast, mis talle pähe tuli. Toomas tahtis elu maha magada, aga ärkas kogemata üles. See on lihtne lookene ja tuleb tühjast. Sõna tuleb sõnast ja samm tuleb sammust. Alguses oli hääl.

VALGUS: Nad läksid kogemata teele. Pikale teele päikese poole. Nad on nii rumalad, et nad ei teagi, et päike on igal pool. (*Ulatab JOHANNESELE laeka.*) See on teile.

VARI: Sinna võite oma hinge sisse panna.

VALGUS: Või sealt seest välja võtta.

TOOMAS (*väga pettunult*): Üks kast.

JOHANNES (*teeb kasti lahti*): Üks pill.

VALGUS ja VARI sulavad uuesti kokku. JOHANNES ja TOOMAS seda ei märka, nad uurivad pilli. JOHANNES teeb kogemata mingi liigutuse ja pill häälitseb, nagu tuul oleks vilistanud. Pargis läheb valgemaks, hommik hakkab kätte jõudma.

TOOMAS (*katsub klahve, kuid pill on tumm*): Kuidas sa hääle kätte said?

JOHANNES: Ma ei tea. (*Teeb kogemata käega liigutuse, millele pill nõidusliku heliga vastab.*)

TOOMAS (*kärsitult, erutatult*): Mis sa tegid? Tee veel!

JOHANNES: Ma ei tea, mis ma tegin. Ise tuli. (*Nagu töotust andes.*) Ma õpin mängima.

TOOMAS: Mänguga teeme raha! Selle pilliga oled sa tead kelle moodi? Orpheuse moodi. (*Vigurdab.*) Orpheus-Surmaäravõitja on jälle siin. Tere tulemast meie kaubamajja! Rõõm kuulda teie häält! Kas tarvitate unisex-parfüümi?

JOHANNES: Lõõpida oskan ma ise ka. Kõik lõõbivad. Mis erand sinagi

oled. Ma tahan puulehtedega nägu pühkida. Muud midagi. (*Peidab näo puulehtedesse. Oks jääb JOHANNESE ja TOOMASE vahele nagu tume kardin. JOHANNES paistab üksi ja kaugel. Puude vahelt vilksatavad VARI ja VALGUS, kostab nende kahehäälnelne laul:*)

Võõras ja kaugel, oma ja siin,
kevad ja suvi, sügis ja talv,
tuli ja tuul, vesi ja maa,
ida ja põhi, lõuna ja lääts,
hommik ja keskpäev, õhtu ja öö,
kurbus ja mure, lootus ja usk,
(*trallitades, lõbusalt, kergelt*) ja suurim neist,
ja suurim neist,
ja suurim neist on armastus.

4. PILT

LINNAPLATS KIRIKU JUURES. SEE PLATS VÕIB OLLA
ÜKSKÕIK KUS, KUID KÕIGE SARNASEM ON TA
GEDÄCHTNISKIRCHENPLATZ'IGA BERLIINIS.
JOHANNES JA TOOMAS, VANAIEIT, KOORIPOISID,
RAHVAS, PIERROT.

Plats asub kesklinnas. Seal liigub palju rahvast, vanu ja noori, üleslööduid ja kaltsakaid. Seina ääres istub VANAIEIT, käsi õieli, ja kerjab. Bussipeatuses kerjab tüdruk, laps süles ja silt kaelas. Sildile on kirjutatud SÕJA OHVER. Kiriku ees on koha sisse võtnud PIERROT, kes žongleerib taevatähtedega. Rahva hulgas liigub selgesti äratuntavaid ajalootegelasi. Näiteks on nurga peal jutuhoo MARX ja LENIN, bussipeatuses kudrutab HITLER STALINIGA ja MUSSOLINI vaatab süngelt pealt. Näha on ka EINSTEINI ja FREUDI, võib-olla tunneb mõni ära GOETHE, JUNGU või VOLTAIRE'i.

Platsile ilmub JOHANNES, koms kaenlas. Tuleb ka TOOMAS pillikastiga. Tungleva rahva hulgas kihutavad ringi KOORIPOISID rulluiskudega. Neil on põlvekaitse ja mustad trikood. Päike paistab, meeolelu on pühapäevane.

TOOMAS (valmistab esinemiseks kohta ette, sätib maha mütsi raha jaoks): Draculat ja Hitlerit nad tahavad alati. Tervitavad rõõmukisaga. Ja ohverdavad priskelt pappi.

JOHANNES (vaatab ringi, imestunult): Vaata, suvi on. Jälle on tulnud. Aga oleks võind tulemata ka jääda. Alati võib. See on kõik nii noatera peal.

KOORIPOISID:

Kõik on noatera peal. Kas sa siis sedagi ei tea!
Taevas võib mustaks minna!
Kevad võib tulemata ka jääda!
Üskord on ikka esimene kord.
Mis me siis teeme, kui taevast enam pole!
Kõik on noatera peal

ja sellepärast nii ilus.
 Kõik on noatera peal
 ja püsib seal nagu täht taevas.

PIERROT tuleb lähemale, kuulab ja žongleerib tähtedega, vahepeal ka nugadega.

TOOMAS: Kui sa pilli mängid, siis on küll kõik nagu noatera peal ja ma tahaks siis, et sa ära lõpetaks.

JOHANNES: Ma pole veel mängima hakanudki. Ega ma veel ei oska. Ma peaks oma käed ära unustama ja selle, et ma mängin. (*JOHANNES ronib jalgupidi pikergusse pappkasti, mis kujutab endast postamenti, millele asetatakse rinnakujuksid.*)

TOOMAS askeldab JOHANNESE ümber, sätib rinnakuju kangavolte ja aitab maski pähe panna. Tulemuseks on postamendile asetatud kipskuju, selline, nagu elavate kujude esitajad neid linnaplatsidel esitavad.

JOHANNES (*häälel kostab nagu väga kaugelt*): Ära sa mu nime unusta. Muidu nad ei tunne mind ära ja ei anna raha. Pane nimi paelaga kaela.

TOOMAS (*asjalikult*): Mis nime ma panen?

JOHANNES (*kauge häälega*): PLATON.

TOOMAS asetab kujule kaela sildi PLATON. RAHVAS koguneb vaatama.

KOORIPOISID kihutavad parvena kohale.

KOORIPOISID:

See on ükskõik, kus see Platon seisab,
 Ateenas või siin.
 Ükskõik, kas eile või täna,
 ta muudkui aga seisab.
 Ta seisab olematuse ja olemise vahel
 ja ega temagi ei tea,
 mis homme saab.

KOORIPOISID (*trallitavad joomalaulu viisil*):

Vallerii-valleraa,
 vallerii-valleraa,
 homme me ei valeta,
 homme me ei valeta, ei varasta, ei tapa.
 Kes valetab, see varastab,
 see valetab ja varastab,
 ja tapab teise ära.
 Ja tapab ära väiksema
 ja tapab ära nõrgema
 ja tapab lustiga.
 Homme me ei valeta, ei varasta, ei tapa,
 ei tapa ära väiksemat,
 ei tapa lustiga.
 Vallerii-valleraa...

Kuulama kogunenud RAHVAS vaatab millegipärast ülespoole, kuid näha pole midagi. Samal ajal varastab osa KOORIPOISSE taskutest rahakotte.

KUJU (*võõra häälega*): Keha on vaim. Kui riiki valitseb täiuslik valitseja, pole seadusi tarvis.

VANAEIT: Õige jutt. Seda teab igaüks, aga kas nemad küsivad. Kas nemad minu või sinu käest kunagi küsinud on. (TOOMASELE:) Sa peaks tärpentini auru hingama, oled viletsa rinnaga. Justkui kana.

TOOMAS: Schönen Dank, liebe Frau! Rõõm kuulda.

KUJU (*võõra häälega*): Valitseja loobugu omandist.

VANAEIT: Vaata, misuke tark vanamees! Ma olen teda enne ka näind. Ravitses koeri. Aga ma imestan, kus teie, kulla lapsed, teda näind olete. Tema kutsuti ammu ära.

TOOMAS: Kuskohta ta kutsuti?

VANAEIT: Jumala palge ette. Näe, üks naine andis hamburgeri, ma panin teise kõrvale. Kahe inimese kõhutäis. Vaadake, et te ta ilusti pooleks teete, kui ta omal selle vanamehe pea otsast ära võtab.

JOHANNES (*omaenda häälega*): Toomas, anna uus pea!

TOOMAS: Kelle ma annan?

JOHANNES (*vahetab pead*): Anna nimi ka.

TOOMAS riputab JOHANNESELE kaela sildi nimega FAUST.

JOHANNES (*võõra häälega*): Kaks hinge, ah, asuvad rinnas mul.

KOORIPOISID (*tulevad jälle oma uiskudega*):

Kaks hinge, ah, asuvad rinnas mul
ja kõik on nii noatera peal.

See oleks raske, kui see poleks nii kerge.

Kõik asub noatera peal, mu arm,
ja kõik on nii kerge.

JOHANNES (*võõra häälega*): Otsin jõudu, mis hoiab maailma koos.

Võtab maski maha ja TOOMAS pühib särgihõlmaga tema nägu.

5. PILT

SAMA PLATS. JOHANNES, TOOMAS, VALGUS, VARI,
VANAEIT, KOORIPOISID, RAHVAS, DIILER

Sama plats. Valgus on muutunud, see on punakaskuldne, ajatu õhtuvalgus. RAHVAST on platsil vähem kui enne. Ajalootegelased on kadunud. PIERROT seisab endisel kohal ja mängib nugaodega. Tähed on tema jalgade juures hunnikus.

JOHANNES mängib süvenenult pilli. Tema selja taga hõljuvad VALGUS ja VARI. Seekord on KUJU osas TOOMAS. Talle on kaela riputatud silt PYTHAGORAS.

TOOMAS ei tee midagi, ei ütle midagi, ainult seisab ja vahib esialgu. RAHVAS kas ei näe VALGUST ja VARJU või siis peab neid JOHANNESE ja TOOMASE tüdrukuteks. RAHVA seas räägib DIILER mobiiliga. Läbi pillihääle kostavad tema üksikud sõnad, näiteks: „okei, okei, okei, korraldame ära“ vms. VANAEIT tahab JOHANNESE mängu kuulata ja ähvardab kisavat DIILERIT kepiga.

TOOMAS (*võõra häälega*): Igaüks vastab omal numbril. Kui tead õiget numbrit, saad ühendust. Kui tead taeva numbrit, saad taevaga ühendust. Kui tead kivi numbrit, saad kiviga ühendust.

VARI (*kergelt, tantsurütmis*): Üks-kaks-kolm, üks-kaks-kolm...

VALGUS (*samuti kergelt ja tantsurütmis*): Üks on kui päike, kaks on kui kuu.

VARI: Üks-kaks-kolm, üks-kaks-kolm...

VALGUS: Kaks hinge, ah, rinnas on sul.

VARI: Aga rind on üks.

VALGUS: Kuid aegu on kolm. Mis oli, mis on ja mis tuleb.

TOOMAS (*võõra häälega, masinlikult, nagu lindilt*): Kui tead õiget numbrit, saad ühendust.

TOOMAS (*omaenda häälega*): Ma väsisin ära. Johannes, aita mind siit kaadervärgi seest välja. Tule mulle appi.

JOHANNES *ei kuule, mängib, on hoogu läinud. TOOMASELE tuleb appi*
VANAEIT, *kuigi ta liigub vaevaliselt, kepi najal.*

VANAEIT: Sõber on sul ära nõiutud. Ei näe ja ei kuule. On selle pilli omale nii südamesse võtt, et südant põlegi, süda on pilliks läind. Vesi tuleb silma, kui kuulama hakkad. (*Rääkides aitab TOOMASE kuju seest välja.*)

VARI ja VALGUS *sulavad ühte ja kaovad RAHVA hulka.*

VANAEIT (*saladuslikult*): Te minge elusse tagasi, kulla lapsed. Uulits on hirmus koht. Mul oli siin üks veike poiss, varastas rahakottisi, väga kena laps, helde südamega, tõi mulle seda ja teist. Aga kus ta nüüd on! Müidi lõbumajasse.

TOOMAS: Kujutlusvõime puudumise üle te kurta ei saa, kulla proua.

VANAEIT: Seda ma ütlen ka, et leiba peab sööma. Leib annab jõudu. Noored ei söö leiba. (*Läheb oma kohale tagasi ja sätib ennast uuesti kerjama.*)

JOHANNES (*unistavalt*): Kui ma ometi oma käed ära unustaks, siis ma oleks pääsend.

TOOMAS (*kaeblikult*): Mul on jalad väsind ja ma tahan seda Benettoni särki.

JOHANNES (*segaduses*): Mis särki? Üürirahagi pole koos.

TOOMAS: Siis oleks, kui sa pilli ära unustaks. Etenda parem kujusid. Mul see ei tule välja. Müüme pilli ära. Ma otsin ostja.

JOHANNES: Pilli mina küll ära ei anna.

TOOMAS (*mangub*): Anna ikka. (*Võidukalt.*) Aga see on minu pill ka. Ta toodi meile, mitte sulle üksi. Ma tahan, et meil oleks lõbus ja et me läheks kuhugi.

JOHANNES (*arusaamatuses*): Aga me läksime juba. Sa tulid minuga pikale teele.

TOOMAS: Me konutame paigal nagu mõned vanaeided. Mina otsin pillile ostja ja siis me läheme ära.

JOHANNES: Ega me ei saa igal pool ühekorraga olla. Me pole päike.

TOOMAS *tabab pilli kaenlasse võtta, JOHANNES ei lase, TOOMAS tõukab*
JOHANNEST.

TOOMAS (*pilkab*): Oo Orpheus kõrgeauline, astuge kõrvale teelt.

JOHANNES *astub sõna lausumata kõrvale, keerab selja ja jääb seisma.*

TOOMAS (*seisab tema selja taga*): Solvusid või?

TOOMAS *seisab täpselt samas poosis nagu EMA seisis kord tema enda selja taga. Tahab JOHANNESE kukalt puudutada, kuid tõmbab käe tagasi.*

KOORIPOISID (*ilmuvad rulluiskudel nurga tagant*):

Ta armastas teda kui oma hinge,
ja nende vahel oli tüli ja riid,
sest nad rääkisid inimeste keelt,
ja üks ei saanud aru, miks teine on teine.
Neil polnud sõnu või olid valed sõnad,
sest nad rääkisid inimeste keelt.

Tuleb DIILER.

DIILER: Mul oleks asja.

JOHANNES: Kõigil on asja.

TOOMAS: Pole jututuju.

DIILER: Mis kõneminut maksab?

TOOMAS: Pole millestki rääkida.

DIILER: Oli kuulda, et pill läheb müüki.

TOOMAS: Pole minu pill.

DIILER (*tungivalt*): Ma tean ostjat. Tule kaasa, teen tuttavaks.

TOOMAS: Pole minu pill.

DIILER: Ega vägisi ei võeta. Ostja on rikas. Kogub pille. Annab nõu, kuidas teda hoida. Tule kaasa.

TOOMAS: Johannes, kui ma läheks? Kuuleks hinda.

DIILER: Lähme. Auto ootab.

JOHANNES: Ära mine. (*Paanikas.*) Ära mine ära!

TOOMAS *läheb.*

PIERROT *korjab tähed maast üles ja hakkab nendega uuesti žongleerima.*

VARI ja VALGUS *tulevad ning löövad laulu lahti.*

VARI: Üks-kaks-kolm, üks-kaks-kolm...

VALGUS: Adjöö, adjöö, adjöö...

VARI: Vallerii-valleraa... (*tantsivad kumbki eraldi ja üksi, lehvitavad kergelt sinist rätikut või loori.*)

6. PILT

HAIGLAKORIDOR. DIILER, EMA, TOOMAS, KOORIPOISID,
ÕED, VARI JA VALGUS

Seesama haiglakoridor, mida mööda TOOMAS teises pildis läks EMA kabinetti. Seekord tuleb mööda koridori DIILER. EMA ootab teda kabineti uksele. EMA välimus on sama mis teises pildis.

DIILER (*käigu pealt, liiga tuttavlikult*): Doonor on leitud. Proovid on tehtud. Tervemat inimest siit linnast ei leia.

EMA *avab sõna lausumata kabineti ukse ja laseb DIILERI sisse, nii nagu lastakse koer tuppale. Kabinet näeb endiselt kreeka templi moodi välja, kuid*

kallade asemel on nüüd vaasis punased roosid.

EMA (*sulgeb hoolikalt ukse, kuid DIILERILE istet ei paku*): Millest te räägite? Miks te tulite? Mina doonoritega ei tegele.

DIILER: Teie olete siin A ja O. Kliinik oleks ilma minuta pankrotis. Ma tahan lisatasu.

EMA (*läheb nuusutab roose, tõstab vaasi mitmesse kohta ja otsib sellele sobivamat kohta; punane torkab valgel taustal väga silma*): Mille eest?

DIILER (*jõhkvalt*): Te teate küll.

EMA (*külmalt*): Mille eest?

DIILER (*jõhkvalt*): Täna kahe terve neeru eest. Eie kahe ilusa silma eest.

EMA: Mina teen tööd. Olen professionaal. Muu mind ei huvita.

DIILER (*ähvardavalt*): Tapate inimesi.

EMA (*külmalt*): Kuidas nii? Minu haiged on kõik elama jäänud. Doonoritesse soovitan suhtuda kui varuosadesse. Kui konservi. Ma ei tapa inimest. Ma avan konservi. Aga te saate oma lisaprotsendi, okei.

DIILER: Okei.

Mööda koridori lükatakse kärü, mille lamab TOOMAS. Tal on silmad kinni, ta magab. Kärü lükkavad kaks halastajaõde. Kärü lükatakse läbi KOORIPÖISTE spaleeri. KOORIPÖISTID seisavad koridoriseinte ääres reas nagu au andes.

KOORIPÖISTID (*häält tõstes ja langetades nagu ortodoksi jumalateenistusel, raamatud käes, jutustavalt*):

Ja siis sündis, et üks halastajaõde ütles teisele:

Issand Jumal, kas see ei ole mitte tema poeg Toomas!

Ja teine halastajaõde vastas:

Siin majas ole vait ja ära küsi.

Unusta ära, mis sa näed, olgu või oma poeg.

Ta on sarnane küll, aga ta on üks poola pätt.

Ta magas, kui ta toodi.

Ja esimene halastajaõde ütles:

Jumal tänatud.

Kõik KOORIPÖISTID: Halleluuja.

TOOMAS viiakse operatsioonisaali. ÕED valmistavad teda lõikuseks ette. Temast ei jää paistma muud kui lapp paljast ihu opereeritava kohal. Saabub EMA ja asjalik töö algab. Kostab ainult kahinaid ja kilksatusi, kõik toimub hauavaikusel. KOORIPÖISTE pole näha, kuid kaugelt hakkab kostma nende laulu.

Nähtamatud KOORIPÖISTID:

Ta võtab liha oma lihast tagasi.

Ta võtab luu oma luust tagasi.

Ta võtab vere oma verest tagasi.

Seda ta tahtis.

Säärast soovi ta avaldas.

Halleluuja. Halleluuja. Halleluuja.

EMA tõstab käed ja laseb ÕEL verised kummikindad käest ära võtta. Kindad visatakse minema, surnukehale heidetakse lina peale. Tühjusest ilmuvad VALGUS ja VARI ning lehvivad sinist loori, nagu poleks nad operatsiooni-saalis, vaid haljal aasal. Nad laulavad selgelt, lõbusalt ja kergelt.

VALGUS: Vallerii-valleraa, tule mängima!

VARI: Tule veest, tule maast!

VALGUS: Tule õhust, tule tulest!

VARI: Vallerii-valleraa.

VALGUS: Tule mängima, tule mängima!

VARI: Kõik on varjude mäng.

VALGUS: Kõik on valguse mäng.

MÖLEMAD KOOS: Ja kui lõbus, kui lõbus on mängida.

7. PILT

LINNAPLATS. JOHANNES, KOORIPOISID, VARI,
VALGUS, LAVASTAJA, KUJUDE KOOR

Linnaplats külmal pilvisel päeval. Inimesi liigub vähe, ainult VANAIEIT kerjab oma endisel kohal ja PIERROT on joonistanud asfaldile suure punnis põskedega päikese ja proovib selle kohal käsi soojendada. Täevatähed ja noad on tal nõõri otsa aetud ning ripuvad vanikuna kaelas. Tuul ajab mööda asfaldi tühje õllepurke ja papptopse.

Kiriku ukse juures on LAVASTAJA koha sisse võtnud ja müüb postkaarte, rätikuid jms. Kummist ämblike müüja pillub oma ämblikke vastu seinu ja demonstreerib nende ronimisvõimet, samuti on platsile tekkinud poiss, kes müüb karvaste sabadega kummipalle, mis keerlevad iseenda ümber.

Tuleb JOHANNES pilliga ja tahab endisel kohal mängima hakata, kuid pill ei kuula sõna. JOHANNES ei oska enam mängida. KOORIPOISID viivad sõna laiali ja sädistavad nagu pääsukesed: JOHANNES EI OSKA ENAM MÄNGIDA!

JOHANNES ei märka, mis ümberringi toimub, ta istub kühmus seljaga nagu kivi ja hakkab omaette laulma:

Kui minu tuttav tuleks,
ennenähtu end näitaks,
talle ma käe paneks kämblasse,
olgu või rästik rusika sees,
talle ma suud suu peale annaks,
olgu suu või sooja verega koos.
Talle ma kaela kargaksin,
olgu või kalm tal kaela peal.
Heidaks korra veel kõrvale,
kas või värskesse veresse.

LAVASTAJA (*tuleb lähemale*): Inetu ja sünge laul.
 JOHANNES (*tuimalt*): Jaa.
 LAVASTAJA: Mind söödi teatrist välja.
 JOHANNES (*ei kuula, ümiseb*): Kui minu tuttav tuleks...
 LAVASTAJA (*kahjurõõmsalt*): Siia sa siis jõudsidki.
 JOHANNES (*tuimalt*): Jaa.
 LAVASTAJA (*kahjurõõmsalt*): Siin su päike siis ongi.
 JOHANNES: Jaa.
 JOHANNES (*omaette*): Maailmas on auk. Maailm ei ole enam endine.
 KOORIPOISID: Pea meeles, et sa oled läinud pikale teele päikese poole.
 JOHANNES: Mis mõtet sel on.
Ilmuvad VALGUS ja VARI ja jäävad JOHANNESE ette seisma nagu kaks koolitüdrukut.
 VALGUS (*kergelt*): Armastuse mõte on armastus.
 VARI (*samal toonil, nagu narritades*): Pilli mõte on pill.
 VALGUS: Me tulime pilli tagasi küsima.
 VARI: Mis sa sellega enam teed. See on mängimise jaoks. Kui sina ei oska, oskab mõni muu. Keegi peab mängima, muidu jääb mäng seisma.
 LAVASTAJA (*parastavalt*): Eks kutsugu oma pilliga päike välja. Käed külmetavad.
 JOHANNES: Mina ei oska.
 VALGUS: Oskad küll. Igaüks oskab.
 JOHANNES: Aga minul on süda kurb. Ma leinan oma sõpra.
 VALGUS: Oh, sellest pole midagi. Kõigil on süda kurb. Kõik leinavad.
 VARI (*kelmikalt*): Aga leina polegi!
 VALGUS: Kõik on valguse mäng.
 VARI: Kõik on varjude mäng.
 MÕLEMAD KOOS: Ja kui lõbus, kui lõbus on mängida.
JOHANNES puudutab pilli, pill vastab. JOHANNES mängib, ja mängib nii, nagu ta veel pole mänginud, sulab pilliga ühte nagu VARI VALGUSEGA. Platsi täidab kuldne valgus. PIERROT' joonistatud päike annab valgust ja PIERROT kuivatab selle kohal oma laiü varrukaid. Platsile ilmub AJALUGU, mis koosneb hulgast tuntud ja vähemtuntud KUJUDEST. Näha on PLATONI, GOETHE, PYTHAGORASE ja teiste KUJUSID. KUJUD seisavad tummalt ja mõnevõrra ähvardavalt, enne kui nad häält teevad.
 AJALOO KOOR: Kaks hinge, ah, rinnas on mul.
 JOHANNES: Armastuse mõte on...
 VALGUS: Kõik on valguse mäng.
 JOHANNES: Piiritu armastus on...
 VARI: Kõik on varjude mäng.
 VALGUS JA VARI: Ja kui lõbus, kui lõbus on mängida.
 AJALOO KOOR:

Olgu või kalm kaela peal.
 Olgu suu või sooja verega koos.

LÕPP

ELO VIIDING

FEMINISTLIK LUULETUS

Aeg on küps, peeglid on puhtad
ja vannitoast on välja lohistatud laibad.
Teie aeg on teie küpsus, peeglid ja mõrvatud.

Te olete naine.
Saate asjadest teistmoodi aru.
Otsite headust sealt, kust olete ta võtnud.

Kristlik maailmavaade, armastus, halastus, andestus
tantsivad oma hea mälu rütmis. Ja mehed tahavad
tantsida, naised vaikida. Tema tahab elada. Ta tahtis
elada juba siis, kui te sundisite teda istuma
koos selle filmitähga ühes lauas ja tal oli häbi.

Ta ei olnud uhke, tundis ängistust ja ainult teda vaadatigi,
sest tal on kitsad puusad ja ta ei rasestu tihti. Ta tahtis elada,
aga enam ta ei taha. Nüüd peab ta elama ainult iseenda läbi,
peab elama nii, et sunniksite külalisi
istuma tema lauas. Ja ta saab oma võõrastest vabaks,
kes said oma torke hilja,
kuid siiski. Te saite ta. Millegi,
mille mõju ta mõistab, olles
väiksem kui ta ise. Siis, kui tal on pohmelus. Siis,
kui ta ei kirjuta ridagi.

Eelmises elus elasite Portugalis ja teil
läks hästi, ah, sarnanete
seriaalilohedest kõige vanematele, kõige
targematele. Hei, talle on kasvanud teie käed
ja jalad, need takerduvad õhus, tahtes teda kägistada!

Ja kui ei oleks enam õhku, ei teaks
vigaste ajaloost keegi. Ta ei teinud teile viga:

those were days of innocence,
ja espresso hilineb. Te vaatate teineteist üle laua.
Sotsiaalsed sidemed nagu teie käed ja jalad
õgivad ise ennast.

Teie lips on liiga otse.
Ka minu oma.

Ostsin mõisa mil on nüüd kultuuriväärtus
 päästsin mõisa oma rahvale ja isamaale
 sakste kultuuritahtlikud minestamisjäljed
 eritavad verepisaraid kui mu pilk on selge
 sest elul mille ma ostsin on väga hea aura
 ning mu hinge täidab mõte heast ja kurjast
 okultismist ja hobuste võiduajamisest
 siis olen ma valitud ja mu töö mis on
 hea töö õilis rügamine selle mõisa jaoks
 paneb mind mõtlema kõrgematele väärtustele
 suure ajaloo pühadusest mis tungib hinge nagu koraal
 nagu südametunnistus ja kõik see hea mida ma teen
 baldahhiinvoodiga Konstantini sviidiga hingerahu ja
 eliitkõikade kooliga eelkõige teistele see algab minu seest
 nagu mu elu algas kolkakülast koraal mis kavatseb
 mu lõhki rebida
 aga mina ei ole ju pühakoda et seda kanda
 paisub koraal aga mina ei kasva kõrgemale et seda kinni hoida
 jumal
 loomulikult karistab neid kes astuvad panga
 ja politsei vastu aga keda jumal karistab seda ta ka armastab
 mõisa ees on nad jõuetud mõis muudab keele pehmeks kõnni kõveraks
 tengelpunga kõvaks ja tasub neile priskelt
 kultuuritarbija armastusega
 kui palju raha vaeva ja tööd kui palju raha
 meil on haruldaset hästi säilinud reljeefid nii uste kohal kui laes
 mis ootavad värskenduskuuri

LUULEST

Kas luule sobib konteksti
 kus tantsib Bruuno
 reklaamibüroost
 ja minulgi on kiire

kas luule sobib konteksti
 kus inimesed võivad elada
 nagu sead
 nagu lambad
 nagu kanad
 nagu koopiakirjanikud

aga kirjutada ei tohi
sest kõike ei tohi edasi saata
kas luule sobib heasse seltskonda
kirjandusnimeste kodusesse
muidugi sobib kui ta esindab oma loojat

seltskond muutub teadagi halvemaks
kui luule sinna saata kus
kirjanduse reied on laiali
ja mingit mõtet ei ole
neid kirjandusloolistel eesmärkidel
kokku panna

•
Ta eeldab ka mõtlejalt
julgust niisugust
julgust mis paneb naeratama
ja lausuma olete võtnud

Sellele julgusele ei saa kunagi vastata
piisavalt

•
Eikellegi tänav taas asfalteeritud
suured etanoolikoerad saba sorus
jooksevad oma koolnud omanike poole
peksulootuses

itaallase moodi
prantslane
inglise filmist
iirlaste usus
vaatab mind ärevusega
nagu oleksin keerub

tuul tõmbab temast läbi kõik
maailma tuuled ta teab neid peast
militaarsed kultuursed ja pikad
on nende heledad seelikud

töötu jumala töö
pimedus paistab neist läbi

*/mon petit vulcan
you're eruptions and disasters
I keep calm
admiring the lava
I keep calm/*

Björk

Anna ma kirjutan maha
võõrad vead

ja minu peale
kõigest sadanud
saasta

vaid rahe
rahe

ma tõusen üles
ja tõstan su

mis on laval teatrist
mille süda on katakomb
kui seistes päevavalguses
vaatad ja usud päeva
valgust

mis on laaval tuhast

mis on
mul kirjandusest
mida ma ei kirjuta
jahtunud laavale

Umbes paar kuud tagasi astus ta minu poolt läbi.

Enne seda mõtlesin ma, et armastust kui sellist pole olemas, et on küll miski, mida ma tunnen Sinu ja vanemate ja kodumaa vastu — aga armastust kui sellist ma ei uskunud. Sest elu oli mulle liiga palju sitta keeranud.

Ega ma ei mäletagi, mis päev see täpselt oli. Aga see on meeles küll, et oli pärastlõuna ja väljas valitses hirmus leitsak. Tegin vist parajasti tomativõileibu, või oli see hoopis nii, et parandasin hiirelõksu — jah, pigem ikka see viimane, sest tomativõileibu pole mulle kunagi meeldinud teha. Parem on vaadata, kui keegi teine neid teeb. Jaa. See aasta oli Supilinnas üldse väga palju hiiri, selliseid suuri ja valgeid, rotisuuruseid, ja nende peale kuluski suurem osa minu energiast. Olin nendega võitlemisest juba ammu väsinud — tapsid ühe, tuli kolm asemele —, aga siis tulid meelde Sina ja see andis mulle uut energiat. Teadsin, et surnud hiirte nägemine erutas Sind tavaliselt väga, ning kui neid lebas viis tükki üksteise kõrval, siis ei suutnud Sa enam mulle vastu panna. Aga et see võiks olla armastus, selle peale poleks ma eluilmaski osanud tulla. Enne kui ta ise välja ilmus.

Jah. Olin sel päeval tapnud juba neli hiirt ja arvatavasti tegin häda sunnil siiski tomativõileibu, kui ta korruga lävel seisis. Ilma et oleks koputanud. Tundsini ta muidugi kohe ära. Aga see ei tähendanud veel, et ma oma armastuse üle hullupööra vaimustusse oleks sattunud, sest tema seisukord polnud küll kiita. Seda oli juba ta nälginud näost ja kolm numbrit suurematest kingadest näha. Arvatavasti oli ta pärit üsna vanast ajast, kuna kandis seljas säärase löikega pintsakut, nagu neid võis näha ainult sajandialguse fotodel. Ja hõlma vahelt paistis tal uurikett. Edev nagu harakas, mõtlesin halvaks panuga ega pakkunud talle kohe istetki. Ärgu arvaku, et on ei tea mis maailmanaba.

Ja siis tuli välja, et teeskleja on ta, raibe, ka. Jäigi sinna ukسلävele jalalt jalale tammuma, ise justkui olukorraga rahul, aga silmad vilasid mööda tuba ringi, jäädes aeg-ajalt säravamatel asjadel pidama. Ja silmad — need olid kummalise läikega, nagu mõnel väljasurnud loomal.

„Sa oled üks imelik armastus,“ ütlesin talle otse välja.

Vastuseks põristas ta midagi kiiret ja segast, justkui oleks tal kurgus väike trummilööja.

Taga targemaks, mõtlesin ma ja leebusin siis. Ikkagi omaenese armastus, kuidas sa teise ikka kohe välja viskad.

„Èks võta istet, pikk tee seljataga ju,“ ütlesin.

Kaht korda ei lasknud ta seda endale öelda. Kadunud veel korraks ukse

taha, naasis mu armastus sealt otsekohe kahe raske kandamiga — ühes käes linnupuur ja teises vineerist kohver. Linnupuuris aga pesitses tal — kujutage ette! — kana. Kana oli ilus ja paks ning magas parajasti.

„Huvitav, kas ta kavatseb siia elama asuda või?“ mõtlesin ärevalt, pilk ikka veel kanal.

Armastus sättis oma sumadani toanurka, pilgutas seinakalendrile silma ja istus siis käsi hõõrudes laua taha. Isegi mina ei tundnud ennast siin nii koduselt.

„Süüa mul kahjuks midagi pole (olin tomativõileivad ära jõudnud peita), aga selle eest on mul teed, „Dilmahi“ teed,“ ütlesin.

Ta neelas täiesti tulikuuma tee kolme lonksuga alla. Ja valas endale kohe uue tassitäie. Selle neelas ta alla kahe lonksuga. Siis ma kõhatasin. Selle peale valas mu armastus endale kolmanda tassitäie teed, aga ära seda siiski ei joonud.

Kus sihuke küll üles kasvanud on!

Piidlesin teda endiselt altkulmu, sellal kui mu armastus silmitses lolli turistipilguga laearmatuuri. Vanuselt võis ta olla neljakümne ringis — ja mina alles kakskümmend kuus! Pole vedanud mul armastusega, pole vedanud, mõtlesin ma. Kas tõesti pole temas siis ühtegi positiivset joont?

„On sul mingi ristinimi ka või?“

Armastus keeras oma vesihallid silmad minu poole. Nagu loom.

„Ma küsisin, et kas sul mingi RISTIINIMESE NIMI ka olemas on.“

Nüüd avas ta suu ja lasi tükk aega väikesel trummilööjal oma kurgus põristada, enne kui midagi välja öeldud sai:

„U.“

„U?“

„U.“

Või siis sedamoodi, mõtlesin. Ma ei hakanud seda talle ütleva. Kavatsesin lausuda talle lohutuseks midagi sõbralikku, ei mäletagi enam mida, võib-olla selles vaimus, et kahe peale kokku oleme ju päris muhe seltskond, kui mu armastus korraga kassiküüru selga kiskus. Ja silmad löid peas lausa põlema. Mis nüüd — jahmusin mina, ja nägin siis äkki valget hiirt.

VIIES VALGE HIIR

Viies valge hiir, kelle nimi oli Rene, elas oma tädi suures korteris. Talle kuulus kolm tuba, kaks väikest ja üks suur. Suures toas olid Renel piip ja tugitool. Need olid päris tema omad. Tugitoolis lesides mööduski valge hiire aeg. Ja piipu tõmmates. Rene oli unistajatüüp.

Ta unistas oma isiklikust aurikust ning juustutehasest.

Viies valge hiir oli kõige laisem ja kõige kavalam hiir selles majas. Ta teadis, kuidas juustu lõksust kätte saada, nii et ise peadpidi vahele ei jää. Aga ta ei teadnud, et sel päeval on mul külas armastus.

Tardunud poosis jälgis mu armastus valget hiirt, kes ümber lõksu tiirutas. Hiir oli nii ametis, et ei näinudki, kuidas härra U. talle kuulmatul sammul ligi hiilis, end äkki veidralt krõnksu tõmbas, näpud harali ajas — ja hüppas. Viies valge hiir, kel seni oli kahekümmel korral õnnestunud juust ära varastada, ei olnud aga topeltlõksuks valmis. Kuigi ta oli väga ettevaatlik. Ja tundes nüüd enese ümber raudset, halastamatut haaret, suri ta ehmatusest ajurabandusse.

Midagi sellist poleks ma oma armastuselt küll osanud oodata. Tema vanuses. Igal juhul olin temast esimest korda lausa vaimustatud.

U. silitas veel elusooja hiirt mõnda aega vastu põske, enne kui hambad loomakesele kõrri vajutas. Siis pigistas ta hiireliha suhu ning asetas allesjäänud kesta nelja eelmise kõrvale. Tundus, et niisugune jaht kindlustab suure osa tema igapäevasest menüüst. Oli meeldiv tõdeda, et meid sidus vähemasti üks ühine huviala — kuigi vahendid ja eesmärgid erinesid. Järgmiseks kummardus mu armastus linnupuuri kohale, avas luugi ja toppis käe magava kana alla. Seal mõnda aega sobranud, tuli ta lagedale pruuni munaga. Nähtavasti alles äsja munetud. Ta toksis munale küüneotsaga augud sisse ning imes selle lurinal tühjaks. Visanud munakoore üle öla, ajas U. oma suu pärani, haigutas ja lasi rõhatusel tulla. Nüüd oli tal jälle aega küll ja otsekohe muutus tema kohalolek mulle ebameeldivaks. Mis asju ta siiski ajab? Ja kuhu on ta edasi teel? Ning kes ütleb, et tal mingit ohtlikku nakkushaigust küljes pole?

Seal ta nüüd tatsas keset tuba oma kolm numbrit suuremates kingades, ilmsüüta nägu peas. Ent pööra ainult pilk ära — ja kindlasti on mõni ese riuililt kadunud. Hulguste asi.

Tahtsin just midagi küsida, kui mu armastus korraga, pea viltu, justkui kuulatama jäi. Seejärel pööras ta oma vesihalli pilgu aeglaselt minu poole ja naeratas. Naeratus oli irvituse moodi ega rõõmustanud mind põrmugi. Pigem tegi veelgi valvsamaks. Miks äkki selline naeratus, mõtlesin ma.

Irve endiselt suul, avas armastus nüüd vineerkohvri ning tõi lagedale suure roostetanud laevaankru, jäme kett järel lohisemas.

Kui ankur, siis ankur, mõtisklesin endamisi ega saanud enam millestki aru. Ankruketi lõpetas jalaraud, selle kinnitas U. oma parema sääre ümber. Mis siis nüüd edasi saab, mõtlesin ma juba päris närviliselt. Sest oli ju teada, et sel päeval pidid ka Sina minu poolt läbi tulema, ja mitte mingil juhul ei tahtnud ma, et Sa näeksid mu armastust silmast silma. Teadsin juba ette, et Sa näed härra U-s kindlasti mingit veidrikku ning korraldad stseeni, teatades, et selliseid tegelasi Sa minu pool ei talu. Vähemasti mitte Sinu juuresolekul. Teadsin, et Sa veidrikke ei salli. Ja ega nad mullegi eriti meeldinud.

Kuid paistis, et ka mu armastus aimas midagi. Vähemasti haaras ta vineerkohvri kiiruga ühte ja kanapuuri teise kätte ning hakkas väljapääsu otsima. Samal ajal oli teda haaranud vastupandamatu uni. Poolkinnisilmi tuigerdas U. toas ringi, põristades närviliselt oma kurgutrummi. Ta ajas riuililt maha trobikonna raamatuid ja lillevaasi, leidis viimaks õige suuna ning löi ukse mürtsuga lahti. Ja nõnda, roostetanud ankrukett järel lohisemas, heitis

ta mulle veel ühe segase üleõlapilgu ning kadus koperdades ukse taha.

Mõtlesin just, et huvitav, millega ta oma rännuteedel kana toidab, kui trepikojast kostis hirmsat kolinat läbisegi trummipõrinaga. Siis jäi kõik vaikseks. See veel puudus.

Piilusin ukse taha ja leidsin sealt oma armastuse. Tõesti väga kehvas seisus. Ta lamas alumisel mademel kringlina kõveras, hädaldav kana koos linnupuuriga nagu kübar peas. Arvatavasti oli ta trepil juba jõudnud sügavasse unne vajuda ning kõige täiega alla kukkunud.

Mis olen ma jumalale kurja teinud, et ta mulle sellise häda kaela on saatnud, mõtlesin masenduses.

Kratsisin närviliselt kõrvatagust ja mulle tuli meelde naabri-Adamsoni vana „Zaporožets“, mis mootori ja ratasteta ammugi aias vedeles. Vaevalt on Adamsonil midagi selle vastu, kui ma U. kõige ta koliga sinna mõneks tunniks magama panen. Paremät mõtet mulle sel hetkel pähe ei tulnud.

Tirisingi sügavas unes viibiva U. auto juurde ning toppisin ta sisse. Panin kanapuuri ja vineerkohvri tagaistmele ning tõstsin roostes ankru talle sülle. Ega rohkem kraami poleks sellesse logusse mahtunudki. Enne ukse kinnilöömist vaatasin oma armastusele veel korraks otsa. Kohe kahjugi hakkas teisest. Sel hetkel tundus ta olevat justkui laps — poolearuline vanaks jäänud laps.

Lõin autoukse kinni ja heitsin korraks pilgu taevasse — ei ühtegi pilve, vaata kuhu vaatad, aina sinine kõrb. Ja nii viiendat nädalat järjest. Õhk õunapuude kohal väreles kuumusest. Peaks õige ujuma minema, mõtlesin, aga vesi on ju samuti soe. Lonkisin tagasi tuppa, et lõpuks ometi asuda tomativõileibade kallale. Laual oli mul lahti Tšehhovi „Palat nr. 6“. Võimas asi. Kunagi kooliajal oli see jutustus olnud kohustuslik ja siis ma seda loomulikult ei lugenud. Kuidas saabki üldse „Palat nr. 6-t“ kohustuslikult lugeda!

Tomativõileiba mugides kuulsin tasast koputust uksele. Ei või olla, et ta on juba üles ärganud ja jälle mu ukse taga, mõtlesin ärevalt — aga sisse astusid hoopis Sina.

Su nägu hõõgus kuumusest ning seljas oli Sul valge, siniste saarmastega kleit.

„Sellist kleiti pole ma varem näinud,“ ütlesin ma, et midagi öelda.

Sa naeratasid väsinult.

„Anna parem midagi juua. Midagi külma, kui on.“

„Leiget keefirit — muud ei ole.“

„Ükskõik mida — mul on hirmus janu.“

Kallasin keefiri klaasi ning ulatasin Sulle — see kadus mõne lonksuga. Aga härra U. oli joonud veelgi kiiremini.

Sa panid tühja klaasi lauale, Tšehhovi kõrvale, ja küsisid sosinal: „Miks peab see ilm nii vastikult palav olema?“

Puudutasin üht higipiiska Su otsaesisel, see rändas näpu külge ning sealt edasi minu keelele.

Hea soolane maik.

Sa olid kuidagi äraolev ja vaatasid minust läbi. Kusagile kaugelt.

„Nagu meri oleks toas,“ mõtlesin endamisi.

Ja paistis, et Sulle vist meeldis, et ma niimoodi mõtlesin, sest korruga ei vaadanud Sa enam minust läbi, vaid mulle otse silma ja naeratasid. Tulid nagu kusagilt tagasi. Siis nägidki Sa laual kahte teetassi ja küsisid, kas mul on täna juba külalisi käinud.

Külalisi? Mu mõistus lõi korruga väga selgeks ning sisendas mulle, et mitte mingil juhul ei tohi ma Sulle tõtt rääkida.

„Külalisi — eee — jaa, käis küll, onu käis siit läbi jah.“

„Onu?“

„Jaa. Ta elab muidu Türi ja on seal väga hinnatud mesinik, aga nüüd otsustas onu vahepeal ka siiakanti tulla, sugulasi vaatama.“

Sa vaatasid mulle kuidagi pikalt otsa.

„Oleksin ka tahtnud su onu näha, miks sa ta nii vara minema saatsid?“

„Noh, ta on mul selline pisut veider,“ seletasin ääri-veeri, „ja vahepeal lööb tal välja selline omapärane huumorimeel, millest sina võib-olla ei saaks aru.“

„...Ei saaks aru? Pead mind endast lollimaks või?“

„Ei-ei, sa ei saa aru,“ puterdasin ma ja mõtlesin: olengi omadega puntras.

„Tal on tõesti väga omapärane huumorimeel — näiteks armastab mu onu poole juttu pealt äkki mesilast hakata mängima, ajab sind suminal mööda tuba taga ja siis viimaks torkab sukavardaga — sulle ju selline asi ei meeldiks?“

„Võib-olla tõesti...“

Õnneks paistsid Sa olevat liiga hajevil, et jätkata juttu onust. Veeretades sõrmede vahel sinna teab kust sattunud vasknööpi, toetasid Sa end lauaservale ning jäid mõtlikult silmitsema mingit punkti põrandal. Kartsin, et kohe tõused Sa püsti, naerataks mulle nagu kirjule papagoile ja lahkud... Seepärast hakkasingi endamisi jumalat paluma, et ta pööraks Su pilgu umbes paari meetri jagu paremale, ahju kõrvale maha, sinna, kus teineteise kõrval lebas viis valget hiirt, ilusad, siledad, sabad kõigil sirgu.

Ja Sa nägid.

Alguses ei pannud ma seda tähelegi. Alles siis, kui Su silmad imelikult särama löid, nagu süttinuks neis küünlad, taipasin, et Sa olid näinud.

Su rind hakkas tõusma ja vajuma, tõusma ja vajuma, nagu lainetaks seal tēepoolset meri.

„Kas sa püüdsid need kõik täna?“ küsisid Sa värinal.

„Jah.“

„Kõik need viis valget hiirt?“

„Jah.“

„Ega sa ei valeta — tead ju küll, et mulle ei meeldi valetamine.“

„No kuule, kelleks sa mind pead...“

„...muidugi, muidugi, ja mõelda vaid, kõik ühe päevaga —“ alles siis tõtsid Sa pilgu hiirtelt — ja selles oli põlemine, hirm, iha.

„Sa oled tõeline džigitt.“

Tundsin, et ma pole sellist au ära teeninud, ja lõin pilgu maha. Noore mehe asi. Aga Sina põimisid käed ümber mu kaela, tõmbasid mu enese vastu ja surusid suu mu suule — issand, kui hea see oli! — ja siis tundsin mina omakorda, kuidas mu alakehas löid korruga hüüdma kõik nelisada viiskümmend kuus fanfaari, nii et ma ei saanud muidu, kui pidin võtma Su käe ja suruma selle vastu oma pingul mehetunnust — et Sa ikka kuuleksid, kuidas nad hõiskavad — ja Sina omakorda võtsid minu käe, surudes selle oma kuumusest niiskete reite vahele — ja ma kuulsin, kuidas seal hüüavad omakorda minule vastu kolmsada kuuskümmend viis oboed. Nad hüüdsid üksteist ja nad pidid kokku saama.

Sealsamas köögilaul ma Sind võtsingi, ise niisama kohmetu ja elevil nagu hundikutsikas, kes on murdnud elu esimese saaklooma. Rabeluses kukkusid üle lauaserva nii teetassid kui Tšehhov ja tomativõileivad kleepusid Su palava ihu külge. Aga meie seda kõike enam tähele ei pannud, sest fanfaaride ja oboede hüüd mattis kõik muud hääled.

Ühtäkki tundsin ma enesel üht kummalist pilku, nõnda et ma ei saanud muidu, kui pidin üle Su lauba vaatama aeda, sinna, kus seisis vana Adamsoni roostes „Zaporožets“. Ja ma nägin, et härra U. oli vahepeal ärganud ning silmitses meid nüüd läbi autoakna vesihallil, tardunud pilgul. Ja naeratas. See oli selline poolirve-poolnaeratus.

Mu armastus avas „Zaporožetsi“ ukse ja ma kartsin väga, et ta tuleb nüüd otsejoones üles meie juurde. Aga ta ei tulnud, tõstis hoopis ankru sülest murule, tõmbas ukse koomale ja jäi mulle uuesti otsa jõllitama. Ükski puuoks ei liikunud leitsakus.

Aga Tähtvere kandis kõmises juba kõu.

Olin ikka veel Sinus ning köögilaud ragises meie palavikuliste kehade raskusest, kui nägin seda, mida olen nii väga Sulle hiljem tahtnud rääkida, aga pole kuidagi julgenud. Vana Adamsoni roostes ja mootorita auto kerkis õhku. Koos härra U-ga. Kerkis nagu sulg, tõustes õunapuude kohale ja hõljudes ikka kõrgemale ja kõrgemale, ankur paar meetrit allpool keti otsas ripnemas. Kuni polnud enam näha muud kui pisike täpp taevaalael. Siis kadus seegi.

Hiljem pole ma härra U-d enam kohanud.

JÜRGEN ROOSTE

•
14. 10. 99

mu taanlinna öö on tulede
kelk
vastsest iseendiks võõbat
tühisuste näol
te olete
tühisused
varastatud paatos ja puudev
ind
oleks mus kraadivõrra rohkem
meest
pisut vähem filoloogi
sülgaksin te keemilise
puhastuse hõngulistele
revääridele
valgusfoore alt tuhisevile
sõidukeile
minu taanlinna öö on tulede
kelk
värvid värvid pettus nagu
teiegi
kõigest pinnad peegeldamas
teat
pikkusil elektromagnetlaineid
kõigest te lõustad peegeldamas
teat
ironilist tundetukset (te
veel tunnete)
kuuldes mu rõhutat sõnu
te raisad ei armasta inimest
reklaambülletäänide ajastu
unabomberid
uputate mu postkasti verre
minu taanlinna öö on tulede
kelk
okultsed seinamaalingud ja
minakujutelmad
kaitske omi klaasõrnu egosid
huligaanide eest
igale

unistuste kiirteele
tuhandeid turvaisikuid
kaitske klaasõrnu egosid
huligaanide
mullaste kivide eest
reklaambülletäänide ajastu
unabomberid
minu taanilinna öö on tulede
kelk
/te otsite üles maailma
viimase teismelise
ning loputate ta aju maalite
sellele käärud
paigaldate liidikuid
interneti ja
elektronpanganduse jaoks
salvestatakse pilte
euroopast ja natost
maailm on ilus ümmargune
okasteta siil
tšernoobõli kolme munandiga
isend
o jaa maailm jookseb munade
rappudes
meist mööda nagu
mõni lind
pesa kaenlas/
mu taanilinna öö on tulede
pelk
virvendus klaasjatel egodel
kell kirikutornis näikse käona
kukkuvat miljon korda miljon
aastat
õnnetust ja virtsa
vale on
vale
eestlasi matse
paganid
eneste juhtida jätta
mu taanilinna öö on tulede
kelk
kutsume endale põhjalast
varjaagidest kuninga

et trambiks te hõredail
isiksusil ta
et ilatseks reväärel et
kirjutaks raamatukogude te
parlamendi
seinule punaseid salmikesi
ma pole eesti keelde tõlgitud
sakslane
ma pole kolhoosisigala röövist
rikastund tulevik
ma ei kannata ajuvaba lamedat
tühma
nüridat tuima mul on häbi
munavabariigi pärast
mu taanilinna öö on tulede
kelk
aamen

Kui ma tollel pärastlõunal Tallinn—Tartu ekspressbussis istusin (Tallinnast oli nimelt kõrini saanud, ta oli mulle vastik), hakkasid mõtted iga lõuna poole liigutud kilomeetriga naljakamaks minema. Tuli meelde, et kui sõita mitte ekspresse, vaid piimapukk-postivahe tüüpi bussiga, on pealetulijateks põhiliselt vanemad maainimesed. Neil läheb alati enda maakamaralt lahtikangutamine ja masinasse ümberpaigutamine — noh, mitte ehk just vaevaliselt, aga pikaldaselt küll. Võrreldes kiiremate inimestega, nooremate linnamatega näiteks. Noh ja bussijuht hakkab siis närvitsema: sõiduriist on vana, ajagraafikust on ta juba ammu maha jäänud, maanteel on alanud kevadkünn ja tal endal on kärsa peal imelikud vinnid. Reisijaid tuleb tagant kiirustada:

„Kuhu te soovite?!“

Enamasti on küsija-roolihoidja häälerühmaks tenor, täpsemalt nasaaltenor.

Aga Elmar on juba terve jala bussi vinnanud ja peab veel seljatagusele Almale naabri Aivarist viimast anekdooti rääkima, sest nad ei näe teineteist ju ilmatuma aja, terve piletilunastuse hetke. Nasaaltenor, mis on tuntavalt tenorim ja tunduvalt nasaalsem kui esimesel katsel, tuletab ennast jälle meelde:

„Kuhu ma annan?!“

Vaat sellised naljakad mõtted tulid pähe, kui buss sõitis mööda tollest toidutarest, mille trepilt ma ükskord ammu arbuusi ei varastanud. Edasi mõtlesin, et kui mina ei oleks see, kes ma olen, tähendab peaaegu noor, kõhn pikkade juustega mees, vaid hoopis naine, täpsemalt vanamutt. Lühike, lühikeste juustega. Sest kõik vanamutid on ju lühikeste juustega, eks? Nojah, oleksin siis selline lustakas vanamutt, kõva hääle ja ropu suuga, kannaksin rohelist baretti ja räpast kampsunit ja veneaegset kandevõrku, mille sees on kurat-teab-mis. Kampsun oleks räpane, sest ta ise määrdus ja mina ei viitsinud pesta. Seisaksin mina siis näiteks selles Paide teeotsas (mida kuradit ma seal teeksin, seda ma ei osanud välja mõelda, aga mis siis) ja minuga koos oleks veel kaks sellist vanamutti ja mõned vanad mehed. Siis tuleks buss ja peaks kinni ja vanamutt-mina hakkaks esimesena sisenema, ikka nii, et jalg bussi ja „vai jummal!“, jalg õue tagasi, kandevõrk bussi ja „ossa raisk!“. Ise naeraks seda nalja nii mis hirmus. Aga bussijuht tahaks tõestada, et ta oskab läbi nina ja hästi kõrge häälega öelda:

„Kuhu te soovite?!“

Aga mina ukerdaks juba puhtast lõbust bussi ukse peal edasi-tagasi, kõõluks ja keksiks ühe jala peal; vehiks kandevõrguga.

„Kuhu ma annan?!“

Siis jõuaksin mina viimaks bussi sisse ja jääks naerumärgade sinisilmadega sohvrile otsa vaatama, ise kergelt hingeldades.

„Kuhu ma annan?!“

Mina vaataksin siis bussijuhti, tema kiilanema kippuvat sassis pead, koi- aukudega ja kolmnurkse kaelusega halli kampsuniniru, kuuleksin omaenda hingamist, bussimootori tuksumist ja seda, kuidas kurat-teab-mis kandevõrgus lagritsat lutsib. Bussijuhi kurvad silmad vihjaksid, et ninatenor tahab korrata: „Kuhu ma...?“

Siis ma tunneksin, et kui ma kohe seda ei tee, saab minust peaaegu noor, kõhn pikkade juustega mees. Siis oleks kõik teistmoodi. Nii ma siis ähvardaksin bussijuhti sõrmega ja osataksin selges lõunamaa keeles:

„Kohe ma anna ja kohe ma anna! Nuur' miiss, kohe sa annat? Ma tahass kodo saiaq, Rāpināhe, annaq muq peräst kas vai suuhtõ!“

Vot nõnda siis.

Hiljem, Tartus, kui ma olin ennast juba Rāpina—Saatse bussi ümber kantinud, nägin läbi akna Jan Rahmanit, kes on bussisõitudest vähemalt kolm võrukeelset novelli kirjutanud.

Ku ma nakka võro vai seto vai, niguq kynõldas, rāpinā keeli määnegist luulõtust vai novelli kirotama, om egā kõrd veet'kõnõ sääne hädä, et tuu asi või vällä kukku niguq üts' tõlgõq eesti keelest võro vai seto vai rāpinā kiilde. Tiiä-i maq kah, mille tuu asi nii om. A pruuvi ju iks võit.

Ku ma naassi tuu õdagu Tal'na liinast ekspesspussiga Tarto poolõ tulõma (päälilin oll' kopa iks väega ette vidänü), oll' nii, et egā kilomiitrega lätsivä mõttõq pää seen naljakambast. Tull' miilde, et ku sõita tuud vahet säändse riistaga, mis lää-iq üte huuga, a nõst egā posti vai piimäpuki man jalga, sis tulõva egän päätusen pääle hinne vanõmpaq maainemeseq. Nail om egā kõrd pussi pääle ronimisega aigo külq. Mitte niguq nuuril. A pussijuhilõ tuu ei miildü: timäl om kipõ, tii om jälki lakk'a congit, aost om ärq maha jäädü ja kärsä pääl ommaq kah imeliguq vinniq. Vaja naata cusk'ma:

„Kohe tiq sõidat?“

Hindäl täl om helü sääne, niguq noorõl kikkal, hinne läbi nyna.

Vanainemene om joba üte jala massinahe sisse toonuq, a tuu tagomidse Almaga om vaja viil anekduutõ kynõlõda. Naaq tõnõtõist nää-iq pikäl aol, piletiostmise pääl om jo cilmnägo pussijuhi poolõ käänt. Sohvor uma nynahäälega nakkas jälki pääle:

„Kohe ma anna?“

Vot säändseq naljakaq mõttõq olliva pään, õkvalt sys, ku mi müüdä sõidimi tuust toidotarõst, mille trepi päält ma üts'kõrd, viil väega noorõl aol, arbuusi es varasta. Edesi mõlguti, kuis maq ei olõski maq, seo tähendass pääaigu nuur', kõhna ja pikki hiussigaq miiss', a olõs hoobistükkü naanõ, sääne vanõmp joq. Vanamuur', ütesynaga. Kõva helü ja ropu suuga, kannas rohelist paretti ja rāpäst kampsi ja vinneaigsõt võrko, mille seen olõs kurat'-tiid-mis. Kamps' olõs tuuperäst must, et es' tä määrdē ja viisi-õi maq viil

vannoigi mõskma naada. Saisas maq sis näütüesest sääļ Paidõ tiiotsan (mille ma sääļ saias vai mis ma sääļ tiis, tuud ma ei tiiäq) ja mu man saias sääntsit vanamutte viil paar' tükkü ja paar' vanõmpat miist olõs ka viil. Puss' tulõ ja jääse saisma. Tuu vanamutt', kiä maq olõs, tuu ronis edimesdenä pääle, yks nii, et üts' jalg pääle ja „vai jummal!“, tõnõ jalg vällä ja võrk sisse ja „ossa raisk!“ Esi hirnus tuu nal'a pääle nii mis hirmsa. A pussijuht' tahas õkvalt näütämä naada, ku illos korgõ ja läbünyna helü täl om:

„Kohe ti sõidat?“

Mul olõs niivõrrapall'o ilolinõ miil' sääļ ussõ pääl kyylu, ma kopõrdas hinne ja aigo olõs väega pall'o. Vehis uma võrgoga viil niisama.

„Kohe ma anna?“

Jõvvas ma sys pussi sisse, jääs juhi ette saisma ja tehkatämä, hindäl cilmäq naarost likõq.

„Kohe ma anna?“

Maq sys kaess tuud pussijuhti, määne ull' kamps' täl sälän om ja kuis täl pääläe päält hiussiga hörõdas nakkas jäämä, kullõs umahindä tehkatämist, motori tuksmist ja tuud, kuis kurat'-tiid-mis võrgo seen miäkit nutsutas. Pussijuhil lääss cilmäq sääntsest, niguq tahas jälki pääle naada: „Kohe maq...“

Sys ma tunnõs, et ku ma õkvalt kykkõ vällä ei kynõlõ, mia taht, või kyik tõõsildõ käändäq; ma või saiaq viil mäantseski piäaigu noorõst, kõhnast ja pikki hiussiga meesterahvast; nii ma ähvädäs pussijuhti näpoga ja osatas selgen eesti keelen:

„Kuhu ma annan ja kuhu ma annan! Kuhu noored mehed annavad!? Ma tahan koju saada, Rāpinasse. Anna kas või suhu!“

Vot niimuudu.

Mynõ ao peräst, ku ma Tarto liinan hinnäst ärq tõsõ pussi pääle olli säädnü, mis Rāpinähe lätt, kaiõ aknõst vällä ja näi ütte väikot last, kelle nimi vist om Hebo. Täl oll' imä kah man ja esä sais' kah õkvalt kõrval, tuu kirāniguherr Rahmani Jan, kiä om võro keeli mito pussigasõitmise novelli kirotanuq.

Naaq minno es näeq.

Kevad 1999 Rāpinas / Kevvāi 1999 Rāpināh

AAPO ILVES (s. 1970) on vabakutseline muusik, kunstnik ja literaat, Tartu NAK-i liige. Elab Rāpinas. Lisa otsi internetist A. I. koduleheküljelt.

Rahvusest ja rahvuslikust identiteedist tavatsetakse tänapäeval kõnelda eelkõige sotsiaalsest, majanduslikust ja poliitilisest vaatepunktist lähtudes. Kultuuriline aspekt jääb sageli tagaplaanile, mis ongi üsna ootuspärane: rahvust ei võeta tänapäeval enam loomulikuna ja iseenesestmõistetavana, vaid pigem seotakse rahvuse süünd konkreetse ajaloolise tegelikkusega, seatakse sõltuvusse sotsiaal-majanduslikest tingimustest. Ajaloolised transformatsioonid, poliitiline emantsipatsioon, kaasaegne liberalism, riigi-ehitus (*state-building*) — need on kõige sagedasemad rahvuse mõiste ümber tiirlevad märksõnad.

„Hilise rahvuslusega“ (*late nationalism*), nagu meie kaasaega sageli kutsutakse, seotud probleemide ring on samuti seotud sotsiaal-majanduslike kriteeriumidega. Kosmopoliitne maailm (mille poliitilist süsteemi Jürgen Habermas ihaldaks käsitleda kui „maailma sisepoliitikat“) on oma sotsiaal-majandusliku süsteemi kaudu rahvusriigi funktsioone oluliselt kärpinud. Eric Hobsbawm näiteks väidab oma raamatus „Nations and Nationalism since 1780“ (1990): „(P)ostkommunistlikes riikides on etniline või rahvuslik identiteet eelkõige vahend süütute kogukonna defineerimiseks ja nende süüdlaste väljaselgitamiseks, kes „meie“ hädade eest vastutavad.“ Tänapäeva *Kleinstaaterei*'s, nagu Hobsbawm väikeriike üleolevalt nimetab, ei ole õigupoolest midagi kiiduväärset — rahvusriikide ülesandeks on osamid võõrastest lahutada, jätta osa inimesi ilma õigusest olla kodanik. Üsna samasuguse tooniga, kuigi objektiivsemal viisil kirjeldab Gérard Noiriel oma äärmiselt põhjalikus uurimuses „Le creuset français: Histoire de l'immigration XIXe — XXe siècles“ (1988) prantsuse immigratsioonipoliitikat vabariigi algusaegadest saadik.

Hilisuus käibib meie aja kandva tunnusjoonena ka üldisemalt, mitte ainult hilise rahvusluse näol. Tänapäeva maailmast tavatsetaksegi kõnelda hilisuse ja järgsuse kaudu: postmodernism, hiliskapitalism, postindustrialism, postsotsialism, külma sõja järgne poliitika jne. Postismidest on saanud maailma määratlejad. Nendest hilis-mõistetest kajab vastu mahajäämine, ilmaolek, millestki võib-olla olulisest kaugenemine, kättesaamatus, kahetsus, nostalgia möödaniku suhtes — kahtlus, et parimad ajad on juba möödas. Seesugune kahetsus ja nostalgia on inimühiskonda ikka saanud. Psühhoanalüütikuil on sellele lihtne seletus, mille paikapidavus jäägu siinkohal arutlemata — minu huviobjektiks on nostalgia roll, selle areng ja muutumine rahvusliku enesemääramise seisukohalt. Järgnev mõttearendus liigub mööda kahte telge: ühelt poolt mööda rahvuse sidemeid nostalgia ja rahvuse sünnist alates; teisalt

Tekst toetub konverentsil „Culture and Nation at the Turn of the Millennium“ (3. X 1999 Tartus) peetud ettekandele „The Status of National Mythology in Our Times: Some Estonian Cases“.

uurime, mille poolest praegune situatsioon erineb eelnevast. Seejuures pean ma nostalgia ja minevikuihaluse väljundiks rahvuslikku mütoloogiat, ja vastupidi, rahvusliku mütoloogia baasiks on minu silmis rahvuslik nostalgia. Minu lähtekohaks on hüpotees, et samavõrra kui rahvuse loob teatav sotsiaalmajanduslik situatsioon, vormivad teda ka omaenese ihad.

Teadupärast algab rahvusliku narratiivi vormimine perioodiga, mida kutsutakse „rahvuslikuks liikumiseks“. See liikumine võib alata käputäie haritlaste intellektuaalsest spekulatsioonist, kes n.-ö. otsustavad välja mõelda ühe rahvuse. Geoffrey Eley ja Ronald Suny rõhutavad sellist tegevusloogikat just väikeste rahvuste puhul: „Kesk- ja Ida-Euroopa ning Taga-Kaukaasia väikesemad rahvused olid üsna läbinähtavalt ettevõtlike intellektuaalide välja mõeldis — enamgi veel, intellektuaalid püüdsid matkida Läänes, eriti Prantsusmaal nähtud ajalugu.“ [G. E l e y, R. S u n y (toim.), *Becoming National: A Reader*, 1996, lk. 8—9.]

Haritlased alustavad oma rahvuse-ehitust (*nation-building*) rahvusliku mineviku loomisest: nad konstrueerivad idealistliku visiooni kunagisest õitsvast kultuurist. Kreutzwald viib lõpule „Kalevipoja“, eestlaste muistse vägilase kuju „legaliseerimise“, Jakobson peab isamaakõnesid, kus eestlaste kunagine õnnepõli ja vaim on kõrgele kohale tõstetud, Hurt ärgitab minevikupärandit koguma. Nad idealiseerivad rahvuslikku minevikku, et selle najal luua võimalus rahvuse tulevikuks. Intellektuaalse ühistegevuse tulemusena kehtestatakse rahvuse müütiline ruum, kadunud täiuseaeg minevikus.

See värske müütiline sfäär kujutab endast homogeenset õnnelikku maailma, olevikulist sfääri, kus kosmoloogia ja ajalugu pole veel eraldunud, „valmis“, terviklikku paika, transtsendentaalset kodu, kohalolu. Siin on kõik tähenduslik — pisimgi detail on tervikuga kooskõlas. Ühtne maailm, igavene olevik, kus inimesed on osakesed maailmatervikust. Paradiis enne aja ülemvõimu kehtestamist, kui uskuda György Lukácsi väidet, nagu muutuks aeg määravaks vaid siis, kui kaob side transtsendentaalse koduga. Kui aeg eristub minevikuks, olevikuks ja tulevikuks, siis ongi juba hilja — aeg on alati juba hilja, aeg iseenesest ongi hilisuse allikas.

Benedict Anderson kirjeldab rahvust selle tulevikuihaluse kaudu — rahvusele on kõige olulisem ajavorm *Future Perfect*, Täistulevik. Rahvus kui idee on seotud progressiga, oleviku ohverdused on põhjendatud kauni tuleviku kaudu. Vahest täpsem oleks rahvust näha kiigelaua kujul, mis liigub kahe aja, Täismineviku ja Täistuleviku vahel. Rahvuse-ehituse idee rajaneb kahe ideaalse ruumi — mineviku ja tuleviku loomisel. Rahvust nähakse sealjuures nende kahe ruumi ühenduslülina, mis võiks luua Täisoleviku — taastada mütoloogilise ajajärgu õnne ja ühtsuse nüüdishetkes. Mütoloogiline minevik on garantii, mis peab kindlustama Täisolevikku tulevikus. Aga mütoloogiline minevik on hävinud — rahva vaenlaste poolt hävitatud — ja selle puudujäägi ületamiseks kujutletakse samasugune ideaalsfäär tulevikku; harmoonia-igatsus suunatakse minevikust ümber tulevikku. Rahvuse loomist esitatakse kui kaotatud perfektsiooni taastulekut. Ent olgu rõhutatud: alguses luuakse puudujääk ja ihalus, luuakse mütoloogiline ühtse kohalolu sfäär kui puudujääk ja ihalusobjekt.

Niisiis vermitakse rahvus hilisuse kaudu, ta juba sünnib „hilja“. Toetudes rahvuseelsele kogukonnale ja vormides sellest rahvuslikku identiteeti, kuulutatatakse see üheaegselt ka olematuks, kättesaamatuks, ja olevikuhetk selle kahvatuks jäljendiks. Trükkikapitalismi areng, ajakirjanduse ja rahvaloenduste tekitatud seriaalne ruum loob tingimused rahvuslikuks kõneviisiks, võimaldab kogukonda näha väljastpoolt, teiste, juba väljakujunenud rahvuste kõrval, toob rahvuseelses kogukonnas kuuldavale rahvuste hääle.¹ Rahvuseelne kogukond fikseeritakse tema kadumise ajajärgul rahvuse ihaldatud ja kaotatud narratiivina. Müüdid, rahvuseepos, võimsad ja vägevad vägilased seatakse pedagoogilise rahvuskõneluse nostalgiliseks alustoeks.

Ja samal ajal, et sellest hilisusest vabaneda, esitatakse rahvuse staatus kui lahendus, mis ühendab Täismineviku Täistulevikuga ja loob seeläbi Täisoleviku. Rahvuslik ideoloogia kujundatakse loogilise vea kaudu: hilisus luuakse sellesama vastloodud hilisuse ületamiseks. Või teisiti üteldes: balansseeritud rahvuslikku kiigelauda nimetatakse tavaliselt rahvusromantikaks. Sellega täidetakse lõhe väljamõeldud mineviku ja tuleviku vahel.

Kiigelaud sillana ei tundu olevat just loogiline kujund, samuti on kummaline seda ette kujutada tasakaalumehhanismina. Kiiged on loodud üles-alla liikumiseks. Ent kiigelaual saab teha muudki: põnev on liikuda mööda kaldpinda üles, hinge kinni pidades tasakaalu hoida ja oodata hetke, mil jalgealune vahetab oma suunda. Oluline on sellel hetkel tasakaalu hoida ja mitte alla kukkuda. Ning mis puutub kiigelauda tasakaalu, siis ilmselt ei pea Täisolevik tähendama tasakaalu — see oleks igav. Tasakaal kiigelaual ei tähenda paigalseisu, vaid võimalust kiikuda: kui raskused laua otstel on ebavõrdsed (paks laps ja kõhn laps), ei tule mängust midagi välja.

Rahvusliku mütoloogia teine staadium algab rahvusriigi loomisega. Kui rahvuslik liikumine saavutab oma igatsetud ideaali, enesemääramisõiguse omariikluse² vormis, siis on rahvus jõudnud peaesmärgini — rahvuse for-

¹ Selle protsessi sotsiaalmajanduslikest aspektidest räägib paljude teiste kõrval väga põhjalikult ka Benedict Anderson oma raamatutes „Imagined Communities“ (1983, 2., redigeeritud trükk 1991) ja „Spectre of Comparisons“ (1998). Muuhulgas rõhutab Anderson just kõrvaltvaatava pilgu mõju rahvuse-ehitusele: rahvuslik puhtus tuleneb hübrüidsusest, kokkupuutest teiste rahvustega. Viidates lord Actonile, tuletab Anderson meelde võõrsilviibimise kogemuse tähtsust rahvuse kujundajaile — kokkupuude võõraga loob oma maa situatsiooni hindamiseks vajaliku distantsi. Selline „kaug-rahvuslikkus“ (long-distance nationalism) võib sageli anda olulise tõuke rahvuse kujunemiseks, nii nagu „võrdluste spekter“ aitab, kas või kõverpeegelduse kaudu, selgemini näha oma rahvust ja selle probleeme (Andersoni võrdluste spektri tõukeelamus oli Indoneesia presidendi Hitlerit ülistava kõne kuulamine).

² Omaette probleem, mida siinkohal lähemalt ei käsitleta, on muidugi ideaalse riigi illusoorisus. See küsimuste ring on rahvusega tihedalt seotud: võiks ju väita, et kuna rahvusriik ei saavuta kunagi ideaalkuju, ei saa ka rahvus kunagi valmis. Mulle tundub siiski, et see on teise astme problemaatika, makrotasandilt mikrodele liikumine. Sellisel viisil saaks rahulikult õonestada ka ärkamisaega ja ideaalset minevikku; kõik need perioodid on oma terviklikkuses konstrueeritud, ent siiski saab nende terviklikkusesse rahvusliku mütoloogia tasandil uskuda.

meerimine on lõpetatud, ta näib olevat valmis saanud. Riigistaatus on edukuse pits. Aga see on ka hetk, mil rahvusliku narratiivi dünaamika muudab oma suunda, pilk pöörduv tulevikult minevikule, rahvuslik kiigelaud vajub täismineviku suunas (paks laps). Rahvuse „suured“ hetked on jäänud minevikku — tulevik ei ole küll kaotanud oma tähtsust, ei, kindlasti mitte, aga tulevikuks on nüüd „banaalne rahvuslikkus“, nagu Michael Billig seda nimetab — sellel aga pole enam väge tõsta kiigelauda liikuma. Rahvusliku identiteedi alustugi on naelutatud mineviku külge, riigiloomisest algab rahvuse allakäik. Just sel perioodil fikseeritakse rahvuse mälu monumentidesse ja muuseumidesse, rahvaluule suundub loomulikust ringlusest arhiividesse, rahvusriigi-eelne kultuur ja olustik kaovad tegelikkusest ja kolivad üle fikseeritud, museoloogilisse sfääri — ja koos sellega ilmneb rahvuslus kui hilisus, kui järgnevus, mille tuum ja olemasolu põhjendus on varjunud riulitele või muutunud müügiobjektiks.

Muidugi ei juhtu see silmapilk — see on protsess, mis algas juba ärkamisaja tuhinaga. Aga pangem tähele: mütoloogiline täisminevikuline sfäär on nüüd allutanud uusi territooriume: valminud riigi vaatepunktist kuulub rahvuslik ärkamine juba mütoloogilise harmoonia ajajärku. Mütoloogia alad pole fikseeritud, kuigi nende sisemised objektid kipuvad seda olema; mütoloogiline maastik laieneb omasoodu vastavalt aja kulgemisele. Ning lisaks saadetakse mütoloogilist andmebaasi pidevalt ümberstruktureerimisele, vastavalt sellele, kuidas muutub nägemus harmooniast ja täiusest.

Rahvus on olnud hiline juba oma algusest alates, rahvuslik mütoloogia on alati toetunud nostalgiale, igatsusele kaotatud transtsendentaalse kodu järele. Ent kas meie ajal, mida tavatsetakse ainuliselt „hiliseks“ nimetatada, on midagi eriomaselt teistmoodi?

Praeguseks on rahvuslik mütoloogia jõudnud oma kolmandasse, eneserefleksiivsesse etappi. Eesti XIX sajandi lõpu rahvusromantika tarvitas ilmekaid värve ja võimsaid kujundeid, rahvusliku ihaluse eesmärgid olid selgelt eristatud, kultuurilis-majandusliku edasipürgimise kujul kõigile arusaadavad. Eesmärk oli oma selguses saavutatav, liiguti sirgeseljaliselt ihaluse rahuldamise suunas. Olles ületanud konkreetseid põllumajanduslikud ja armuelulised raskused, võis nutikas ja töökas, maalähedane ja ärksa hingega aateline noormees saada taluomanikuks ja abielluda kena ja tööka talutütrega — ja rahvuslik programm oli sellega täidetud. Nüisugune üllas ja lihtne skeem töötab edukalt näiteks Koidula rahvusromantilistes näidendites.

Realist kippus eesmärki asetama mõnevõrra kaugemale, võis juhtuda, et ihalduste täitumiseni ei jõutudki — aga eesmärk oli siiski selgepiiriline, põhimõtteline võimalus selle saavutamiseks olemas. Alles modernistlik mõtleja hakkas nägema ihalust selle põhimõttelise rahuldamatuse kaudu. Modernist nagu Tammsaare on teadlik ihaobjekti illusoorisusest — ja kannatab selle pärast põrgupiinu. Ta kirjeldab elu kui pidevat pürgimist eesmärkide suunas, mida pole iialgi võimalik saavutada, aga mille ihalemine on vaevarikas ja valuline.

Meie ajal on rahvuslik mütoloogia teadvustanud oma konstrueeritud loomuse. Jah, harmoonilist minevikku, täiuslikkust, ihade rahuldatust pole kunagi olnud ega saagi olema. Aga see teadmine ei kaota veel vajadust ihaldada kättesaamatut. Postmodernistid kasutavad rahvuslikku mütoloogiat, segavad iha irooniaga, kujundavad müütilisi ruume, mille konstrueeritud nad ei salga. Sellisel viisil luuakse kahekordne rahvuslik narratiiv: ühel tasandil nostalgiline täiuseihalus, teisel selle küsitavaks muutmine, meeldetuletus, et kõne all on vaid müüdiloomed, millel pole reaalsusega mingit pistmist. Kui fiktsionaalsed tekstid järgivad rahvuslikku temaatikat, sõnavad nad ikka samas ihaluses, seda muigvel pilguga seirates. Muidugi ei pruugi tekst ise oma ihalust kuidagi välja näidata, ja võimalik, et teisest rahvusest lugeja seda ei tajuski: sest iha asupaik on siis lugejas, kelle teadvuses mõned märksõnad lambikesi süütavad. Ükskõik, mida ka ei kirjutataks Lydia Koidulast, Kalevipojast, Tammsaarest või Konstantin Pätsist, ikka langeb sellele kadunud õndsuse nostalgiline varjund.

Aga kas need kaks tasandit on üldse eristatavad — kas ei ole pigem tegemist ihaluse muutunud laadiga? Siin on võimalik varieerumine. Ja veel, mil määral erineb rekonstruktsioon dekonstruktsioonist? Eespool mainisime, et mütologiseerimisprotsess on pidev ja katkematu. See toimub varasemate mütoloogiliste väljade ümberstruktureerimise ja uute lisamise kaudu, mis kujundab ka teistsugust suhtumist möödanikku. Seejuures iseloomustab protsessi ikka samasugune harmoonia ja turvalisuse otsing, valmis, muutumatud tegelased, kellel on vahetu suhe ümbritseva maailmaga. Või pole see nii? Või konstrueerib iga ajajärk ka mütoloogilise mineviku oma arusaamade järgi ümber? Mõnest asjast loobudes, midagi lisades? Mulle tundub siiski, et pole erilist vahet, kuidas tajutakse muistset vabadusvõitlust, kuidas rahvusriigi loomist, kuidas eelmist Eesti aega üldiselt — tänaseks on sellest kõigest saanud ühtne mütoloogiline ruum, kus Kalevipoeg ja Koidula liiguvad käsikäes Johannes Laidonerile vastu. Kõige rohkem on selles suunas tegutsenud Andrus Kivirähk. Tema kõiketeadev ja kõikjalviibiv Ivan Orav liigub vabalt nii meie ajas kui ka eelmises Eesti Vabariigis, avalikustades vähimagi halastuseta, aga südantsoojendava humanismiga Eesti Vabariigi seni üsna hoolega salajas peetud mütoloogilist loomust. Viulihelid kuult, linnud ja loomad ja inimesed ühtses sõbralikus peres, õilis ja südamlilik, helge ja armastusväärne müütiliselt terviklik maastik: „Paljuke aga on alles neid, kes tol ajal elasid ja kellel meeles need hõbedased ja kuldsed päevad, mil igal ööl kostis Kuu pealt viulihelid ning isegi kase otsas kasvasid õunad.“ („Ivan Orava mälestused“, lk.3.)

Kivirähki eneserefleksiivse mütoloogia loomeprintsübid on äärmiselt lihtsad: retooriliste figuride aktualiseerimine, opositsioonipaaride tugevdamine, väikeste ja kõnekate detailide lisamine. Nii tuleb ilmsiks õilsa perioodi müütiline olemus, ilma et kaoks selle müütiline aura. Vastupidi, teksti teljeks on just seesama, Ivan Orava vaate kaudu väljendatud igatsus kadunud tervikliku maailma järele. Ivan Orav osutab muidugi ka Teise, vaenlase kaju kuulumisele samasse mütoloogilisse sfääri: tiblad ei toonud hävingut mitte

lihtsalt ühele ajaloolisele institutsioonile, vaid nende tegelik, palju tähenduslikum kuritöö seisnes maailma mütoloogilise ühtsuse lõhkumises. Ei hävinud mitte ainult Eesti Vabariik, vaid ka linnud ja loomad olid sunnitud inimkeelset kõnest loobuma. („See oli aeg, mil linnud ja loomad alles rääkisid. Alles vene sõduri kirsa sulges nende väetikeste suu.“) Õunad spetsialiseerusid õunapuudele ja kolisid kaskede otsast ära ja küllap just siis vaibusid ka kuu pealt kostvad viulihelid. Ehk teistpidi, Ivan Orava seisukohalt: tiblade langetatud ajaloo-eesriie võimaldas paigutada Eesti Vabariiki nii kõnelevad linnud ja loomad, taevased viulihelid kui ka tänaval üksteist kättpidi teretavad inimesed.

Varasemate mütoloogiliste väljade ümberstruktureerimine kaasaegses Eesti kultuuriruumis on osalt tingitud värskest omariiklusest: võimu vahetumine põhjustab varasema ajaloo läbivaatamist ja pole seotud konkreetse üleilmse hilisrahvusliku situatsiooniga. Ümberstruktureerimine ei hävita müüti, vaid nihutab jõuvahekordi, liigendab ümber binaarseid opositsioonipaare — ja mitte ainult lähiminevikus, vaid ka kaugemas ajaloos. Selle ajastu mütoloogilist ruumi kujundas vastandus: eesti harimatu tööori—saksa valitseja. „Integreeruvasse Euroopasse“ selline ajalookäsitlus enam ei sobi, seda on välja vahetamas nägemus ühtsest Eesti kodust, mille kultuuriruumi löid nii eestlased kui ka baltisakslased. See muudatus on vajalik ka ajaloo „mugavdamiseks“ — kui kaua võib lõppude lõpuks elada ajalooa, mis naerab rahva üle? „Orjaaeg“ ei lasknud ennast ikka veel õnnestunult mütologiseerida, sealt ei leitud positiivset, ülesehitavat alget. „Rootsi aeg“ tõusis küll helgena esile, aga ka selle perioodi mütoloogiline kandvus jäi kahtlaseks — puudusid alustalad, suured kangelased, identiteeti loovad teod. See kõik oli muidugi olemas väiksemates mõõtmetes. Tartu ülikooli lähimas ümbruses kinnitavad Morgensterni muna ja mõlikult raamatut lugev Baer oma igavest kohalolu, aga liigne tarkus tekitab müüdis hirmu, samuti nagu võõrapärased nimed. Vaid Gustav Adolphi kuju taastamisega tekkis rootsi ajale üks konkreetne pidepunkt — tänu sellele, et samaaegselt häälestati ümber Adolphi tegudest pajatav narratiivne hääl.

Uute mütoloogiliste ruumide rajamine on katkematu protsess. Kas äsja lõppenud nõukogude periood saab samal moel mütoloogilise staatuse kui eelnevad ajajärgud? Kindlasti, seda nõuab juba rahvusnarratiivi loogika. See areng on Eestis siiski veel algusjärgus. Näiteks Saksamaa kuulukse asjaga vähemalt banaalse natsionalismi tasemel meist ees olevat, juba on võimalik osta sotsialistliku ajastu nostalgiat kandvaid toidukaupu, nagu kunagist pudingit. Ervin Õunapuu jõulistes toonides nõukogude ajastu olustikuportreed on ka meil selles suunas esimesi samme astunud. Praegu on ajaline distants siiski ilmselt ebapiisav. Kas näiteks Peeter Sauterit peaks vaatlema nõukogude ajajärgu mütologiseerijana, kuigi ta ise selle seest tuleb?

Teine oluline rahvusliku mütoloogia arengujoon väljendub vaatepunktis. Kuidas me suhtume oma ihalustesse? Kas siin on võimalik avastada mingit loogikat? Näiteks: igal ajajärgul peab olema tabuperiood, millesse tuleb

suhtuda tõsise jumaldamisega, ja lõbuperiood, mille kallal võib ironiseerida. Nõukogude ajal võis vaikselt muiata rahvusromantismi üle, aga Eesti Vabariik oli püha. Mati Unt avaldab 1974. aastal „Lehekülgi Eesti kultuuri ajaloost“, mis kirjeldab Koidula, Kreutzwaldi ja Kalevipoja kohtumist Kreutzwaldi pool 1868. aasta juulis. Kreutzwald on sunnitud Kalevipoja oma daamipüstitoliga maha laskma, et see Koidula kallal vägivalda ei tarvitaks — selline lähenemine vabariigiaegsetele tegelastele polnuks tollal mõeldav. Või on õigus pigem Northrop Frye'l ja tema ajaloo madaldumise teoorial — ülevate kangelaste aeg on lihtsalt möödas, mütoloogilised tegelased ja sfäärid kannavad kaasaja normaalühiskondades ikka ka pisukest omaenese naeruväärsuse pitserit. Ent siiski näivad siin kehtivat omad piirangud: Jaan Kross, meie elav rahvusmüüt, on puutumatu. Kas on? Printsess Diana üle Inglismaal vist veel nalja heita ei saa. Ka Eestis on hiljuti ja traagiliselt hukkunud, rahvusele olulised tegelased puutumatud. Nende puhul lülitub ikkagi sisse ammu tühiseks kuulutatud üleva kategooria, Oidipus ja Hamlet astuvad taas lavale esimest korda.

Kas tänapäeva maailmas on müüdi eneseteadlikkus asendanud täiusliku tuleviku kujutelma? Eneseteadlik müüt — kas see pole juba iseenesest vastuoluline? On ju müüdi peaeesmärgiks ajalugu loomulikustada, naturaliseerida, nagu Roland Barthes seda on täheldanud („Mythologies“, 1957). Kui müüt oma loomulikustamistegevuse sellega samaaegselt ka paljastab, mis müüdist siis enam rääkida saab? Ehk on siis tegemist juhuga, kus müüt enam tegelikult ei toimi, on ära kulunud? Kui rahvusmüüdi puhul peaksid müütilised objektid tähistama rahvuse vägevust, siis vahest ei suuda need objektid, mille poole pöörduakse nende müütilisest teadlikuna, enam rahvuse vägevuses veenda? Nagu Barthes kinnitab, muutub kulunud müüdi tähistaja ja tähistatava vaheline suhe ehk tähendus (*signification*) juhuslikuks nagu mis tahes esimese astme märgi puhul — müüdi puhul aga on juhuslikkus tähenduse surmaga ei kaasne veel ihaluse lõpp. Ühe müüdi kulumine ei pruugi ilmsiks tuua uut müüti, aga ihaluse liikumine sellega ei katke; mütoloogilise maailma sfäärid laienevad veel ja veel, imades endasse ka siira usu müütidesse. Usk rahvusmüüti saab samuti mütoloogilise maailma osaks.³

Kui täiuslik minevik on sunnitud kandma fiktsionaalsuse aurat, siis ei pääse sellest ka täiuslik tulevik. Ent kui tulevikuihalus on kantud omaenese naeruväärsusest, siis on selle nimel raske tegutseda. Kiigelaud ei liigu. Või liigub siiski?

³ Minu rahvuslik müüt ei sisalda Barthes'i ja Undi poolt kirjeldatud nn. argimüüte — need on tähenduslikud konstruktsioonid, milles on olemas küll müüdilise täuseihalus, aga millel puudub minu jaoks oluline ajamõde: müüt kui ajaline tervik, kui kaotatud kohalolu maailm. Võib-olla tuleb aga leppida tõigaga, et kaasajal on müüdi asendanud/asendamas argimüüt selle sõna matiundilikus tähenduses.

POST SCRIPTUM

Panen artikli käest ja lähen seminariruumi. Täna on meil Turu ja Tartu ülikooli vaheline audiokonverents. Esimene arutlusteema on „Viimne reliikvia“, ja muidugi on diskussioonis esiplaanil filmi tähtsus rahvusliku identiteedi toetajana. Vanemad tudengid Eesti poolel püüavad selgitada soomlastele filmi mütoloogilist asendit. Vabadus vangla vastu, reliikvia kui mõlemal opositsioonipoolel erinevalt funktsioneeriv märk, vastuolu „rahvusvahelise“ armuliini ja selle kaudu sisenduva rahvusliku identiteedi vahel — kõik hea ja huvitav, kuni sekkub noorema tudengi hääl: millest on jutt? mis rahvuslik identiteet? tegemist on mõttetu seiklusfilmiga. Veidi vanem üliõpilane lisab: mina sain alles eelmisel aastal loengust teada, et see film on rahvuslikult oluline. Ning varsti järgneb veelgi põrutavam argument: ka minu ema ei saa aru, mille poolest see film rahvuslikult tähtis on.

Ja mul ei jää muud üle, kui lisada rahvuslikule kiigelauale hoogu pidurdav järelemärkus. Robert Young on tähendanud: „Identiteedikindlust igatsetakse vaid ebastabiilsuse ja lõhenemise, konflikti ja muutuse olukorras.“ (R. Young, *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Race and Culture*, 1994, lk. 4.) Kogu see mäng ei lähe üldsegi korda põlvkonnale, kes on vaba Nõukogude okupatsiooni mõjust. Kiigelaual istudes kipub kergesti ununema lihtne elutõde: see kiigemäng pole mitte üksnes väheste hea fantaasiaga haritlaste algatatud, vaid sama seltskond on seda mängu, sageli küll äärmise tõsidusega, ka edasi mänginud. Kiigelaud liigub, aga vähesed tunnetavad seda.

Milleks ja kellele tänane eesti kirjandus funktsioneerib, kui kirjanikke peaaegu ei tunta ja raamatute tiraaž on 500? „Mõnel mustemal mõttehetkel tundub, et ennekõike iseendale. Enesetõestuseks, enese nukraks rõõmuks.“ (T. K a l l a s, Kümme aastat keerukujumängu. „Looming“ 1999, nr. 11, lk. 1718.) Samas üle-eelmises „Loomingu“ numbris leidub juhtumisi ka terve hulk vastuseid: kirjutada on huvitav, see on elamine (lk. 1741); sõnad tulevad sõnadest, tulevad ise, teie nimi äratav lootust (1748). „Kirjandus saab sageli alguse mõne tuntud tõe mittetunnustamisest või selle üle irvitamisest“ (1750). „Väikestes suletud asurkondades tuleb ikka ette isendeid, kes ei saa kuidagi hakkama sootsiumi edukamate liikmete esitatud normide täitmisega [...] ja peavad mimikreeruma isenditeks, keda kogukond aktsepteeriks“ (1747—1748). Keegi kõneleb „uute maailmade loomisest“ (1741). Ja veel keegi arvab, et „kirjutamiseks pole vaja keeleannet ega mõttehaaret, põhiline on, et kirjutamine kui tegevus istuks sulle, sobiks, elaks sinu sees“, ometi üsna range reservatsiooniga, et „sõnakunst on see: rääkida rääkimise ja rääkimatuse piirimail“. (P. S a u t e r, Kogu moos. Tallinn, 1998, lk. 83 ja 73.)

Nüüsis võiks Teet Kallaselt vastu küsida, et miks mustemal hetkel ja mis selles halba, et ennekõike iseendale, ja kust ta teab, et nukraks rõõmuks. Sama hästi võib väita, et just 50 000-lised tiraažid ja nende varal paisunud kirjanikutundmused olid ebanormaalsed ja rõhkude ümberasetumine 90-ndail on norm, uustulnukatele endastmõistetavus. Kuid ka hulga vanade hellitatud tegijate jätkuv produktiivsus tunnistab, et nad on Rubico ületanud. Vastavalt sellele ei kohta kriitika slängis enam eriti väljendeid, nagu jumalik säde, sotsiaalne missioon, üliandekus. Ja loominguigi asemel räägivad nooremad kirjanikud rohkem tööst. Sealjuures ollakse endiselt või teravamaltki tundlik aina harvemini kohatava inimese lõhna suhtes (mitte Mõhu ja Tõlpa mõttes).

Kui need süüdimatud nooremad ja paadunud vanemad kirjutajad ka just passionaarid pole, tänu väärt on nad sellegipoolest. Kirjanduslik tegevus ei ole enam tulus amet. Kuigi omamaise kirjanduse olemasolu ei kuulu Euroopa Liitu pääsemise ametlike tingimuste hulka, on see vahest siiski vaikimisi eeldatav. Pealegi kirjutavad kirjanikud ikka veel heas kuni korralikus eesti keeles. See pagulaskirjanduse tähtis funktsioon on nüüdseks üle kandunud kodumaisele.

Seoses sellega, et kirjandus on lakanud olemast tulus amet, on kirjanikul raskem professionaliseeruda. Kõige paremaid ehk ikka märgatakse, enne

kui nad suurde hätta satuvad, igatahes pole seni olnud kuulda kirjanduse sihtkapitali nõukogu drastilistest äraütlemisvigadest. Ja deprofessionaliseerumisel on ka plusspool. Kas oleksid varasemates oludes oma kirjandusliku talendi avalikkuse ette toonud näiteks Ants Viires, Kaalu Kirme, Bernhard Viiding või ka Madis Kõiv? Kaduma võib minna osa aeglase arenguga keskpäraseid, kuigi just sellel tasandil on moodustunud teatav professionaalsete küsijate ja mitmelt poolt saajate nomenklatuur.

Aga kadugu kadedus. Tugev keskpäraste kiht ongi meie kultuuri käekäiku ikka ja alati kõige määravamalt kujundanud, geeniusi pole kuskil liiga palju, kõige vähem väikesel rahval. Tegelikult ootan väga, millal jõuame niikaugemale, et „läbi lõigata vihkamise ahel“ (S. Bellow, „Vihmakuningas Henderson“). Kas ei oleks aeg jätta poliitilised arveteõiendused tagaplaanile vähemalt kirjanduslike teatmeteoste nappides määratlustes? Mitte kellelegi pole jõukohane olla absoluutselt õiglane uute siltide kleepija. „Eesti kirjarahva leksikoni“ toimetajaga sõdimisest väsinud kaasautorina apelleerin selle heategevuslikus korras kirjutatud teose kolleegiumi poole.

Kriitikast. Järjekordselt kurdetakse: olevat liiga ümberjutustav. „...need [retsensioonid] rääkisid seda, mida lugeja pärast raamatu lugemist ka ise teada saab“ („Postimees“ 2. XII 1999, lk. 15). Arvatavasti pole ma ainus, kes tahaks just enne lugemist või mittelugemist midagi teada saada. On ju tõsi, et praeguse kirjandusrohkuse juures on võimatu ise jooksvalt ülevaadet saada. Paar tutvustavat lauset ei muuda analüütilist retsensiooni primitiivseks. Kahtlustan, et küsimus on laiskuses: usaldusväärne populariseerimine on raskem töö, kui tavatseme tunnistada. Ja väitlemiskultuurist. „Loomingust“ (1999, nr. 12, lk. 1847 jj-d) loen: „Toomas Liivil on õigus, kui ta väidab, et...“; „Rein Raud peab õigusega... parimaks“; „Väljataga eksib, kui ta...“. „Keelest ja Kirjandusest“ (1999, nr. 10, lk. 720): „Jaanus Adamsonil on juulikuises Vikerkaares õigus, kui ta...“ Ma ei arvagi, et need ja teised niiviisi väljenduvad kriitikud peavad ennast kõige targemaks inimeseks maailmas. Ainult et oma lause peaks pärast kirjanemist läbi lugema.

Kirjanike Liit ja „Looming“ on vapralt vastu pidanud. Kirjanike Liidus olen ikka tajunud nii juhtimiskultuuri kui ka -stiili ja „inimese lõhna“. „Looming“ püsib vanas heas jutumärgistamise ja punktidega lühendite süsteemis. Niikaua kui seadusega ära ei keelata, jääme selle juurde, kinnitas toimetuse liige. Ütleksin, et selleski on stiili, see sobib „Loomingu“ rahvuslik-konservatiivse (eestikeskse) sisuga.

Kümnendi algul oli „Looming“ rohkem poliitika- kui kirjandusajakiri — profiilimuutus, mida polnud raske põhjendada ning mõista. Ka oli kirjandust ennast sellal vähem. Nüüdseks, kui kvantiteedisuhted on normaliseerunud, leiab temast jälle rohkem ka vaimule ja hingele. Tabamata jäi Venedikt Jerofejevi väidetava kultusromaaniga „Moskva—Petuški“ publitseerimise mõte. Palju pikset kogunud „lipukiri“ on küll niisama üksluine, aga palju lühem ja ikkagi eesti algupärane. Smuuli „Polkovniku leske“ oli omal ajal niisama

tüütu lugeda, aga sõnumi leiab nii Smuulist kui ka 90-ndate naturalismist. Halvem lugu oleks, kui terve eesti kirjandus keelduks nägemast pättide ja paadialuste elu. „Ropendamise“ kulminatsioon paistab möödas olevat, sellega tegelevad veel peamiselt epigoonid ning hilinejad.

„Tuum“, „Koolibri“, „Varrak“ on end ilmselt parimas mõttes sisse töötanud. Ka kõige pirtsakam snoob ei tohiks nuriseda „Arkaadia“ üle. Tutvustatav sortiment on väga valitud, kirjutama on saadud parimad jõud. Pikka iga!

Eelkõnelejad on kõige rohkem tegelnud esikümne selekteerimisega. Veidemanni 80-ndate edetabel kordab sünkroonkriitika poolt väljatöötatud ja EKA V/2-s kokkuvõtet. Väljataga oma paistab olevat koostatud värs-kemate lugemismuljete põhjal ja on sellevõrra huvitavam. Ei hakka neile vandemeheks ega vahekohtunikuks, omalt poolt püüdsin mõelda veel paari nähtuse üle.

Ühe niisugusega, mis teeb väärtustamistöö veel hullemaks, kui see niigi on, puutusin kokku 1997. aasta kirjanduspreemiate žürii liikmena. Tuli ju siis kõik korralikult läbi lugeda ja võimalikult ka läbi mõelda. Selles kogumis oli grupp laitmatult teostatud, finessideni väljapeetud, ka elamuslikult köitvaid töid. Midagi klassikalise *well-made* näidendi või jutu taolist, aga sisukaalult enamat. Neile teostele ei saanud üldse kuskilt kandist külge hakata, välja arvatud vaid ebamäärane igatsus haardekarmuse, konarliku, sõnasse ja kujundisse mittemahtuva eheduse järele, mida arvan eesliinikirjanduse kohustuslikuks tunnuseks. Need olid Teet Kallase jutustus „Käsi“, Mart Kivastiku näidend „Peeter ja Tõnu“ ja Nikolai Baturini ulmeromaan „Apokalüpsis anno Domini...“. Arutasime, kas ei peaks taotlema statuudi täiendamist veel ühe, näiteks noorsookirjanduse preemiaga, mis patuga pooleks kataks seda laadi teoseid. Tänavu olen sattunud veel mõnele selle kategooria teosele, nagu Jaan Kaplinski suurmeisterlikult põnev „Silmi“, mis pani järke ootama lausa eakohatu kärsitusega, või Andrus Kivirähki väga armas, aga müüdikriitilisele analüüsile (vt. „Vikerkaar“ 1999, nr. 8–9, lk. 154–158) ideaalselt alluv „Liblikas“, ka Maimu Bergi „Ära“. Esinduslikke näiteid on minu meelest küllalt palju, et väita: stilisatsiooni tase on eesti kirjanduses tõusnud ohtlikult kõrgele.

90-ndate alguses asub Valev Uibopuu diloogia „Kaks inimelu ajapöördeis“ (Lund, 1990–1991), seni viimane paguluse süvaanalüüs, ühtlasi teema „eestlane ja Euroopa“ etapiline edasiarendus. Ilmar Talve „Maapao“ (1988) kangelasele oli Euroopa veel põhimõtteliselt sama mis keskaja skolaaridele — kool, ka elukool, üks väga hariv ja intensiivne elujärk, mis lõpeb naasmisega kodumaale. Uibopuu kangelaste staatus Euroopas on tähtajatu pagulus *resp.* sunnismaisus, millest saab end vabastada Euroopa kui eluruumi omaksvõtmise, sellesse sobitumise teel. See on pikk, läbi ängi ja illusioonide, grotesksete eksituste ja hulluste kulgev protsess. Pärale jõuavad lõpuks siiski mõlemad, vastavalt hingelaadile üks praktilise elukorralduse, teine sisemise

rahu mõttes. Anton Virkmehe hullusi toodab hüpertrofeerunud missioonitunne — vabastajamissioon, üks põhilisi pagulashoiakuid. Tugiteosena on Uibopuu kasutanud „Meistrit ja Margaritat“.

Tõnu Õnnepalu seirab oma kaasaegset eestlast (eestimaalast) Euroopas pieteetselt, elitaarses registris, nõnda et talle sai osaks Euroopa enese tähelepanu ja tunnustus. See 90-ndate eestlane, kelle rännukaari ka mõni teine autor on jälginud, käib Soomes, Pariisis, Rootsis, Itaalias, Ameerikas jne. asja pärast — arengumaa stipendiaadina, delegatsioonide kannupoisina —, aga jookseb ka lihtsalt pea laiali ringi nagu koduloom karjalaskepäeval. Ja paraku ka kriminaliseerub. Õnnepalu asus meie mõneti mitte-euroopalikus kirjanduses kodustama seksuaalsete vähemuste esindajaid, nõnda et Hiramil äsja ilmunud „Mõru maigu“ ses mõttes veelgi laiem spekter ei peaks publikus enam võõrastust tekitama. Uudiseks pole ka mitte-eestlastest tegelaskond, see on eesti romaanis olemas „Vallimäe neitsist“ kuni praegusaja väliseesti kirjanikeni.

„Uue maailma“ looja on Hiram oma meetodilt. Kuigi Eesti olevat interneti kasutajate protsendi poolest maailma edetabelis väga heal kohal, on Hiram teadaolevalt esimene, kes sünteesib romaaniks interneti andmebaase, jututube jm. (suheldes samas usaldustäratavalt ka näiteks Shakespeare'iga). Sel meetodil töötav kirjanik võib põhimõtteliselt kogu maailma oma teostesse hõlvata, ilma et ise peaks tülikaid ja kulukaid reise ette võtma. On ju kirjandus kui niisugune juba oma olemuselt virtuaalne.

Ei, me ei taha „kohustuma“ panna ka“ maalikunsti, skulptuuri ja muusikat, või vähemalt mitte samamoodi. Ja miks me peaksime seda tahtma? Kui möödunud sajandite kirjanik väljendas oma ameti kohta arvamust, kas talt siis nõuti, et ta kohandaks selle kohe ka teistest kunstiliikidest rääkimiseks? Aga tänapäeval on peen „rääkida maalikunstist“ muusiku või kirjaniku argoos ja „rääkida kirjandusest“ maalikunstniku argoos, justkui oleks tegelikult olemas ainult üks kunst, mida ükskõik missugune neist keeltest ühtviisi väljendab, nagu Spinoza substants, mida igaüks tema atribuutidest adekvaatselt peegeldab. Kahtlemata võib igasuguse kunstilise kutsumuse korral täheldada alguses mingit liigitamatut valikut, mille asjaolud, haridus ja maailmaga suhtlemine alles hiljem piiritlevad. Kahtlemata mõjutavad ka ühe ja sama ajajärgu kunstiliigid vastastikku üksteist ja neid kujundavad ühed ja samad ühiskondlikud tegurid. Aga need, kes tahavad esile tuua mõne kirjandusliku teooria jaburust, näidates, et see pole muusikas rakendatav, peavad kõigepealt tõestama, et kunstiliigid on rööpsed. Aga niisugust rööpsust ei ole olemas. Siin, nagu igal pool mujalgi, pole vorm ainus, mis eristab, vaid eristab ka materjal; ja üks asi on töötada värvide ja helidega, teine asi väljendada end sõnadega. Noodid, värvid ja vormid ei ole märgid, nad ei viita millelegi enda suhtes välisele. Muidugi mõista on täiesti võimatu taandada neid rangelt iseendale, ja näiteks puhta heli mõiste on abstraktsioon: pole olemas — Merleau-Ponty on seda „Taju fenomenoloogias“ selgelt näidanud — omadust või aistingut, mis oleks nii paljaks kooritud, et selles ei sisalduks üldse tähendust. Aga see ähmane tähendusekübe, mis neis peitub, kerge lõbusus või arglik kurbus, püsib loomuldasa nende sees või väreleb nende ümber nagu kuum vine; see on värv või heli. Kes suudaks eristada õunarohelist värvi tema hapukast lõbususest? Ja kas pole seegi juba liig, kui me räägime „õunarohelise hapukast lõbususest“? On roheline värv, ja on punane, muud ei midagi; need on asjad, need on iseenesest olemas. Tõsi küll, me võime kokkuleppeliselt anda neile märgi väärtuse. Nii räägitakse lillede keelest. Aga kui valged roosid märgivad minu silmis tinglikult „truudust“, siis see tähendab, et ma ei vaata neid enam kui roose: minu pilk tungib neist läbi, et tabada nende taga toda abstraktset voorust; ma unustan nad, ma ei pööra tähelepanu nende vahusele lopsakusele, nende magusale läppunud lõhnale; ma pole neid isegi märganud. Ühesõnaga, ma pole käitunud kunstnikuna.

* Siinses tõlkes on pr. *engager*, *engagement* jm. *samatüvelised tuletised tõlgitud* kohusta(ma)-tüve abil. *Laentüveliste vastete* (angažeerima, angažeeritus jne.) kasutamisest on hoidutud, kuna neil sõnadel on — tõlkija meelest — eesti keeles liiga kitsas, ideoloogiliselt määratud värving, mis annaks lugejale negatiivse eelhäälestuse.

Kunstnikule on värv, lõhnav lillekimp või lusika kõlin alustassil kõige kõrgemal määral *asjad*; ta jääb pidama heli või vormi omaduse juurde, ta tuleb selle juurde ikka ja jälle tagasi ja see võlub teda; tollesama värvobjekti kannabki ta üle oma lõuendile ja ainus teisendus, mis ta sellega ette võtab, on selle muutmine *kujuteldavaks* objektiks. Talle ei tule pähegi käsitada värve ja helisid *keelena*.¹ See, mis kehtib kunstiloomingu elementide kohta, kehtib ka nende ühendamise kohta: maalikunstnik ei taha kanda oma lõuendile märke, ta tahab midagi luua²; ja kui ta paneb kokku punast, kollast ja rohelist, siis pole mingit põhjust, miks peaks nende kooslus saama mingi selgelt määratletava tähenduse, ehk teisisõnu, viitama nimelt mingile teisele objektile. Kahtlemata peitub selleski koosluses mingi hing, ja kuivõrd sellel, et maalikunstnik valis pigem kollase kui lilla värvi, pidid olema mingid, kas või varjatud ajendid, siis võib väita, et sel viisil loodud objektid peegeldavad kunstniku kõige sügavamaid taotlusi. Aga need ei väljenda kunagi tema raevu, tema ängistust või tema rõõmu, nii nagu sõnad või näoilme: nad on neist tunnetest läbi imbunud; ja sulandumaks varjunditesse, millel juba iseenesest on midagi tähenduse sarnast, segunevad ning ähmastuvad kunstniku tunded; mitte keegi ei suuda neid seal täpselt ära tunda. Seda kollast taevarebendit ei ole Tintoretto Kolgata kohale valinud selleks, et *väljendada* ängistust, ega sellekski, et ängistust *esile kutsuda*; see on ängistus, ja samal ajal kollane taevas. Mitte ängistuse taevas ega ängistuses taevas; see on asjastatud ängistus, ängistus, mis on teisenenud kollaseks taevarebendiks ja mille on sedamaid üle ujutanud ning täitnud asjadele kuuluvad omadused, asjade läbitungimatus, ulatuvus, nende sõge pidevus, välispidisus ja need lõputud seosed, milles asjad omavahel on; ühesõnaga, ängistus pole enam väljaloetav, see on nagu tohutu ja asjatu pingutus, mis jääb igavesti pidama poolele teele taeva ja maa vahel, et väljendada seda, mida nende asjade olemus ei luba neil väljendada. Ja samal viisil ei ole meloodia tähendus — kui siin üldse veel tohib tähendusest rääkida — midagi, mis asuks väljaspool sedasama meloodiat, erinevalt mõtetest, mida saab adekvaatselt edasi anda mitmel moel. Meloodia kohta võib öelda, et see on lõbus või nukker, meloodia jääb ikka sinna- või siiapoole kõike, mida tema kohta osatakse öelda. Mitte sellepärast, et kunstniku tunded oleksid rikkamad või mitmekesisemad, vaid sellepärast, et tunded, mis võib-olla olidki leitud teema lähtekohaks, on nootideks saanuna läbi teinud transsubstantsiatsiooni ja pisenenud. Valukarje on märk valust, mis selle esile kutsub. Aga valulaul on ühtaegu valu ise ja midagi muud kui valu. Või — kui tahame kasutada eksistentsialistlikku sõnavara — see on valu, mis enam ei *eksisteeri*, vaid mis *on*. Aga, ütlete teie, kui kunstnik maalib maju? Just täpselt, ta *maalib* neid, ühesõnaga, ta loob lõuendile kujuteldava maja, aga mitte maja märgi. Ja sel viisil tekkinud majal on alles kogu tegelike majade mitmemõttelisus. Kirjanik võib teid juhtida ja panna teid hurtsikut kirjeldades nägema selles ühiskondliku ebaõigluse sümbolit, kutsuda esile teie meelepaha. Maalikunstnik on tumm: ta esitab teile *mingi* hurtsiku, see on kõik; teil on vaba voli näha selles, mida iganes soovite. See pööningukamber ei saa kunagi vaesuse sümboliks; selle tarvis peaks ta olema märk, aga ta on asi. Halb maalikunstnik otsib tüüpi, ta maalib

Araablast, Last, Naist; hea teab, et Araablast ega Proletaarlast pole olemas ei tegelikkuses ega tema lõuendil; ta võtab ette töölise — mingi töölise. Ja mida arvata *mingist* töölisest? Tuhandeid vasturääkivaid asju. Kõik mõtted, kõik tunded on siin täiesti eristamatult lõuendil koos; teil on voli valida. Kaunihingelised kunstnikud on mõnikord üritanud meie südant liigutada; nad on maalinud töölisi pikas järjekorras lume sees töölevärbamist ootamas, töötatööliste kurnatud nägusid, lahinguvälju. Nad ei kutsu esile suuremat härdust kui Greuze oma „Kadunud pojaga“. Ja too šedööver, „Guernica tapatalgud“ — kas keegi arvab, et see on võitnud ainsagi südame Hispaania poole? Ja ometi on midagi öeldud, midagi, millest pole võimalik kunagi päriselt aru saada ja mille väljendamiseks läheks vaja lõputul hulgal sõnu. Picasso pikad arlekiinid, kahemõttelised ja igavikulised, keda painab arusaamatu tunne, mida pole võimalik lahutada nende kühmus kõhnusest ja nende trikooide luitunud rombidest — nad on elamus, mis on saanud lihaks ja mida liha on imanud nagu kuivatuspaber tinti, äratundmatu, kadunud elamus, mis on iseendale võõras, lõhki kistud ja nelja ilmakaarde laiali pillutatud ning ometigi kohalolev. Ma ei kahtle, et ligimesearmastus või raev võiksid sünnitada ka teisi objekte, aga need tunded upuvad sinna samamoodi, nad kaotavad sinna oma nime, järele jäävad vaid asjad, milles painab mingi ähmane hing. Tähendusi ei maalita, neid ei panda muusikasse; kes sõandaks niisugustel tingimustel nõuda maalikunstnikult või muusikult, et nad võtaksid endale kohustuse?

Kirjanikul, vastupidi, on tegemist just tähendustega. Tuleb siiski vahet teha: märkide valitsusala on proosa; luule kuulub maalikunsti, skulptuuri ja muusika valda. Mulle heidetakse ette, et ma luulet vihkan: selle tõestuseks väidetakse olevat asjaolu, et „Les Temps modernes“* avaldab väga vähe luuletusi. Otse vastupidi, see tõestab, et me luulet armastame. Selles veendumiseks piisab, kui heita pilk praegusaegsele toodangule. „Vähemalt,“ ütlevad kriitikud võidukalt, „te ei saa isegi unistada luule kohustamisest.“ Tõepoolest. Aga miks ma peaksin seda tahtma? Kas sellepärast, et luule tarvitab sõnu nagu proosagi? Aga ta ei tarvita neid samal viisil; ja ta koguni ei *tarvita* neid üldse; ütleksin pigem, et ta on ise sõnadele tarvilik. Luuletajad on inimesed, kes keelduvad keelt *ära kasutamast*. Ja kuivõrd tõe otsimine toimub keeles, mida käsitatakse erilise instrumendina, ja selle keele kaudu, siis ei maksa ette kujutada, nagu püüaksid luuletajad tõe tabada või seda esile tuua. Nad ei unista ka sellest, et maailma *nimetada*, ja tegelikult nad ei nimetagi midagi, sest nimetamisega kaasneb pidevalt nime ohverdamine nimetatud objektile või — kui Hegeli moodi väljenduda — nimetamisel osutub nimi ebaoluliseks, vastandatuna asjale, mis on oluline. Luuletajad ei räägi; nad ka ei vaiki: see on midagi muud. On öeldud, et nad tahavad jubedaids sõnaühendeid moodustades sõna hävitada, aga see on vale; sest see eeldaks, et nad sumavad juba tarbekeele sees ja üritavad sealt väikeste imelike rühmade kaupa sõnu välja õngitseda, näiteks „hobune“ ja „või“, kirjutades „või-

* „Les Temps modernes“ (‘Moodsad Ajad’) — filosoofia-, poliitika- ja kirjandusajakiri, mida Sartre andis välja alates 1945. aastast; pärast Sartre'i surma (1980) jätkas ajakirja toimetajana Simone de Beauvoir.

hobune³⁴. Lisaks sellele, et niisugune ettevõtmine nõuaks tohutult palju aega, pole mõeldav, et keegi suudaks tarvilikkust silmas pidades käsitada sõnu tarbeesemetena ja samal ajal mõlgutada, kuidas neid nende tarbelisusest vabastada. Tegelikult on luuletaja otsustavalt lahti ütelnud keelest kui instrumendist; ta on lõplikult valinud poeetilise suhtumise, mille korral sõnu käsitatakse asjadena ja mitte märkidena. Sest märgi kahemõttelisus eeldab, et soovi korral võib sellest läbi vaadata nagu aknaklaasist ja jälgida tähistatud asja märgi taga või pöörata oma pilk märgi *reaalsuse* poole ja käsitada teda kui objekti. Inimene, kes räägib, on teisel pool sõnu, objekti juures; luuletaja on siinpool. Esimete pruugis on sõnad kodustatud; teiste tarvituses jäävad nad metsikusse olesusse. Ühtedele on sõnad kasulikud kokkulepped, tööriistad, mis vähehaaval kuluvad ja mis visatakse minema, kui neid ei saa enam kasutada; teistele on nad looduslikud asjad, mis kasvavad looduslikult maa peal nagu rohi ja puud.

Aga kui luuletaja jääb pidama sõnade juurde nii nagu maalikunstnik värvide juurde ja muusik helide juurde, siis ei tulene sellest, et sõnad on kaotanud tema silmis igasuguse tähenduse; tegelikult suudab üksnes tähendus anda sõnadele nende keelelise tervikluse; ilma tähenduseta laguneksid nad helideks või suletõmmeteks. Ainult et tähendus muutub looduslikuks, tema ka; see pole enam eesmärk, mis jääb alati kättesaamatuks ja mille poole inimlik tunnetuse piiride ületamispüüd alati pürib; see on iga sõna eripära, nii nagu näoilme, helide ja värvide kurb või lõbus tähenduskübe. Sulandunult sõnasse, tema kõlasse või nähtavasse kujusse, tihendatuna, pisenenuna on tähendus asi, tema ka, alati olemasolev, igavene; luuletajale on keel välismaailma struktuur. Kõneleja *asetseb* keeles, sõnad on ta ümber piiranud; need on tema meelte pikendused, tema kombitsad, tema tundlad, tema prillid; ta juhib neid seestpoolt, ta tajub neid nagu oma keha, teda ümbritseb keelekeha, millest ta peaaegu teadlikki pole ja mis kannab tema tegevust edasi maailma. Luuletaja on väljaspool keelt, ta näeb sõnu pahupidi, nagu ei kuuluks ta inimeste hulka ja kohtaks inimestele lähenedes kõigepealt kõnet nagu mingit tõket. Ta ei alusta sellest, et õpib kõigepealt asju nimepidi tundma, vaid näib, nagu oleks tal nendega alguses mingi vaikiv kontakt, ja kui ta seejärel pöördub selle teise asjade liigi poole, mis sõnad temale on, kui ta neid puudutab, neid katsub, neid kombib, siis avastab ta neis oma väikese sära ja mingid erilised ühisjooned maa, taeva ja veega ja kõigi loodud asjadega. Kuna ta ei oska tarvitada sõna kui maailma ühe tahu *märki*, näeb ta selles mõne maailma tahu *kujutist*. Ja keeleline kujutis, mille luuletaja on valinud selle sarnasuse tõttu paju või saarega, ei pruugi olla ilmtingimata sama sõna, mida meie nende objektide tähistamiseks tarvitame. Kuivõrd luuletaja on juba väljaspool, siis pole sõnad talle teejuhid, mis tooksid ta iseendast välja, asjade keskele, vaid ta käsitab sõnu lõksuna, millega püüda põgenevat reaalsust; lühidalt, keel tervikuna on talle maailma Peegel. Ühtäkki toimuvad sõna sisemises majapidamises olulised muutused. Sõna kõlast, pikusest, tema mees- või naissoo tunnustest ja välimusest tekib sõnale lihalik nägu, mis pigem *esindab* tähendust kui väljendab seda. Teisalt, kuivõrd tähendus on saanud *tegelikuks*, peegeldub selles sõna füüsiline külg, ja

tähendus hakkab omakorda toimima keelelise keha kujutisena. Samuti tema märgina, sest tähendus on kaotanud oma tähtsuse, ja kuivõrd sõnad on alati olemas nagu asjadki, siis luuletaja ei otsusta, kas ühed on olemas teiste jaoks või teised esimeste jaoks. Nõnda tekib sõna ja tähistatava asja vahele kahekordne maagilise sarnasuse ja tähenduse seos. Ja kuivõrd luuletaja ei kasuta sõna, siis ei vali ta erinevate sõnatähenduste vahel ja tema silmis ei ole ühelgi neist iseseisvat funktsiooni, vaid igaüks astub tema ette materiaalse omadusena, mis sulandub ta silma all kokku teiste tähendustega. Nii teeb ta ainuüksi poeetilise *subtumisega* igas sõnas teoks metafoorid, millest unistas Picasso, kui ta tahtis teha tikutoosi, mis oleks täielikult nahkhiir, lakkamata olemast tikutoos. Florence* on linn ja lill ja naine, see on linn-lill ja linn-naine ja tüdruk-lill ühteageu. Ja kummalisel objektil, mis sel kombel nähtavale ilmub, on *jõe* [pr. *fleuve*] voolavus, *kulla* [pr. *or*] pehme kollakaspunane kuma, ja kõigele lisaks andub ta *sündsalt* [pr. *avec décence*] ning tumma *e* jätkuv hääbumine pikendab lõputult tema vaoshoitud õidepuhkemist. Siia lisandub eluloo salakaval mõju. Minule on Florence ka üks kindel naine, ameerika näitlejanna, kes mängis mu lapsepõlveaja tummfilmides ja kellest ma olen unustanud kõik muu peale selle, et ta oli pikk nagu ballikinnas ja alati pisut tülpinud ja alati siivas, ja alati abielus ja et teda mõisteti alati vääriti ja et ma armastasin teda ja tema nimi oli Florence. Sest sõna, mis rebib proosakirjaniku iseendast lahti ja tõukab ta maailma keskele, peegeldab luuletajale peeglina tagasi tema enese kujutise. See õigustabki Leirisi** kaksipidist ettevõtmist, kes ühelt poolt üritab oma *Glossaaris* anda teatud sõnadele *poeetilist definitiooni* ehk siis niisugust definitiooni, mis iseenesest oleks kõlalise keha ja keelelise hinge vastastikuste haakumiste süntees, ja teiselt poolt asub ühes seni ilmumata teoses otsima kadunud aega, võttes teejuhiks paar sõna, mis on tema jaoks eriti suure tundekoormusega. Nõnda saab poeetilisest sõnast mikrokosmos. Keelekriis, mis puhkes selle sajandi alguses, on luule kriis. Missugused ka polnud selle ühiskondlikud ja ajaloolised tegurid, kriis avaldus selles, et kirjanikku tabasid sõnade ees depersonalisatsiooni hood. Ta ei osanud enam sõnu kasutada ja — Bergsoni kuulsa väljendi kohaselt — tundis nad ainult poolenisti ära; ta ligines neile mingi igati viljaka võõristustundega; nad ei kuulunud enam temale, nad ei olnud enam tema; aga nendest võõrastest peeglistest vaatasid vastu taevast, maa ja tema enda elu; ja lõpuks muutusid nad asjadeks enesteks või pigem asjade tumedaks tuumaks. Ja kui luuletaja paneb kokku palju seesuguseid mikrokosmosi, siis toimub temaga sama mis maalikunstnikega, kui nood koguvad lõuendile oma värve; võiks arvata, et ta moodustab lause, aga see ainult näib nii: ta loob objekti. Sõna-asjad rühmituvad sobivuse ja sobimatuse maagiliste assotsiatsioonide järgi, nii nagu värvid ja helid, nad tõmbavad, nad tõukavad, nad põletavad üksteist ja nende liitumisest tekib tõeline poeetiline ühik, *lauseobjekt*. Veel sagedamini mõlgub luuletajal kõigepealt meeles lause skeem ja

* Florence [floräs] on Firenze prantsusepärase nimekuju, samuti naisenimi — vrd. ka Flore — lillejumalanna Flora, ja üldnimena flore 'floora'; samast tüvest on tekkinud ka pr. fleur 'lill'.

** Michel Leiris — etnograaf ja kirjanik, sürrealistide rühmituse liige, Sartre'i sõber.

sõnad tulevad hiljem. Aga niisugusel skeemil pole midagi ühist sellega, mida tavaliselt nimetatakse keeleskeemiks: see ei ole määrav tähenduse ülesehitamisel; seda võiks võrrelda pigem loomingulise kavandiga, mille järgi Picasso juba enne, kui ta pintslil haarab, paneb ruumis paika selle *asja*, millest tuleb köietantsija või arlekiin.

*Põgeneda, ära põgeneda, ma tunnen, et linnud on joobunud,
Aga mu süda, kuula madruste laulu.**

See „aga“, mis kivimürakana lause servas kõrgub, ei seo viimast värssi esimesega. Ta annab sellele kindla vaoshoitud värvingu, mingi „omaette-oleku“, mis läbib kogu tervikut. Samamoodi algavad mõned luuletused *ja-ga*. See sidesõna ei ole enam märk, mis näitab, et tuleks sooritada mingi toiming: ta ulatub läbi kogu lõigu ja annab sellele täieliku *jätkuvuse* väärtuse. Luuletajale on lausel oma tonaalsus, maitse; ta maitseb vastandamise, tingimuslikkuse, eraldamise ärritavat maitset läbi terve lause ja igäuhte neist ükshaaval; ta viib need täiuseni, ta teeb nendest lause tõelised omadused; toodud lause muutub üleni vastanduseks, ilma et ta vastanduks millelegi kindlale. Leiame siit needsamad vastastikuse haakumise suhted, mida me just *äsja* täheldasime poeetilise sõna ja tema tähenduse vahel: valitud sõnade kogum toimib küsiva või kitsendava varjundi *kujutisena* ja, vastupidi, küsimus on selle keelise kogumi kujutis, mida ta piiritleb.

Nagu nendes imetlusväärsetes värssides:

*Oo aastaajad! Oo lossid!
Missugune hing on veatu?****

Kellelki ei küsita; keegi ei küsi: luuletajat ei ole kohal. Ja küsimus ei võimaldagi mingit vastust või, õigemini, ta on ise enda vastus. On see siis retooriline küsimus? Aga oleks absurdne arvata, et Rimbaud „tahtis öelda“: kõigil inimestel on vigu. Nagu Breton on öelnud Saint-Pol Roux**** kohta: „Kui ta oleks tahtnud seda öelda, siis ta oleks seda öelnud.“ Ja ta ei *tahtnud öelda* ka midagi muud. Ta esitas absoluutse küsimuse; ta tegi kauni sõna „hing“ olemasolu küsitavaks. Seeläbi on küsimusest saanud asi, nii nagu Tintoretto ängistusest sai kollane taevas. Küsimus ei ole enam tähendus, see on substantis; seda vaadatakse väljastpoolt ja Rimbaud kutsub meid seda koos endaga väljastpoolt vaatama, selle kummalikus tuleneb tõigast, et tema jälgimiseks me asetame iseenda teisele poole inimseisundit; Jumala poolele.

Kui nii, siis on kerge mõista, missugune lollus oleks nõuda luulelt kohustumist. Kahtlemata on tunne või koguni kirg — ja miks mitte ka raev, ühiskondlik põlgus, poliitiline viha — luuletuse lähtekohaks. Aga need tunded

* Fuir, là-bas fuir, je sens que des oiseaux sont ivres, / Mais ô mon coeur entend le chant des matelots — *Stéphane Mallarmé*.

** O saisons! O châteaux! / Quelle âme est sans défaut? — *Arthur Rimbaud*.

*** *Saint-Pol Roux* (kodanikunimega *Paul Roux*; 1861—1940) — *prantsuse luuletaja, keda sürrealistid pidasid moodsa luule eelkäijaks*.

ei väljendu selles nii nagu pamfletis või pihtimuses. Proosakirjanik selgitab oma tundeid sedamööda, nagu ta neid esitab; luuletajaga on vastupidi; valades oma kired luuletusse, lakkab ta neid tunnistamast: sõnad võtavad ta kired endale, imbuvad neist läbi ja muudavad neid: sõnad ei tähista kirgi, isegi mitte luuletaja silmis. Tundest on saanud asi, tal on nüüd asja läbipaistmatus; teda ähmastab kahemõttelisus, mis on omane teda vangistavatele sõnadele. Ja ennekõike sisaldub igas lauses, igas värsis alati palju rohkem, nii nagu Kolgata kohal olevas kollases taevas sisaldub rohkem kui lihtsalt ängistus. Sõna ja lause-asi, mis on ammendamatud nagu asjadki, voolavad igast servast üle tunde, mis nad esile kutsus. Kuidas saakski loota, et luule äratav lugejas põlgust või poliitilist vaimustust, kui lugejat just nimelt kistakse eemale inimesisundist ja kutsutakse vaatama keelt pahupoolelt, läbi Jumala silmade? „Te unustate vastupanuliikumise luuletajad,“ öeldakse mulle. „Te unustate Pierre Emmanueli.“ Oo, ei!: just neile ma tahtsingi oma väidete toetuseks viidata.⁴

Aga kui luuletajal on keelatud end kohustusega siduda, kas on see küllaldane põhjus vabastada proosakirjanik kohustatusest? Mis on nende vahel ühist? Proosakirjanik kirjutab, see on tõsi, ja luuletaja kirjutab ka. Aga nende kahe kirjutamistoimingu vahel pole muud ühist kui tähti paberile paneva käe liikumine. Muus mõttes ei puutu nende maailmad kokku ja see, mis kehtib ühe kohta, ei kehti teise kohta. Proosa olemuses on taotleda kasulikust; defineeriks proosakirjanikku meelsasti kui inimest, kes *kasutab* sõnu. Härra Jourdain* rääkis proosat, et nõuda oma toasusse, ja Hitler, et kuulutada Poolale sõda. Kirjanik on *kõneleja*: ta osutab, tõestab, käsib, keeldub, vaidleb, anub, solvab, veenab, laimab. Kui ta teeb seda tühja, siis ei saa temast sellepärast veel luuletajat: siis on ta prosaist, kes kõneleb selleks, et mitte midagi öelda. Oleme küllalt vaadanud keelt pahupoolelt, nüüd tasub seda õigelt poolt uurida.⁵

Proosakunst saab teoks arutlusena ja tema materjal on loomu poolest tähenduslik: teisiti öeldes, sõnad on eelkõige objektide nimetused, mitte objektid. Küsimus pole eeskätt mitte selles, kas sõnad iseenesest meile meeldivad või mitte, vaid selles, kas nad tähistavad mingit maailma asja või mingit mõistet korrektselt. Nii tuleb sageli ette, et meil on olemas mingi kindel mõte, mille me oleme kõneluses teada saanud, ilma et suudaksime meenutada ainsatki sõna, millega see meile edasi anti. Proosa on ennekõike vaimu suhtumine: proosaga on tegemist siis, kui — Valéry väljendit kasutades — sõna libiseb meie pilgust läbi, nii nagu klaas libiseb läbi päikesekiire. Kui inimene on ohtlikus või raskes olukorras, haarab ta mis tahes tööriista. Kui oht on möödas, ei mäletagi ta enam, kas see oli haamer või puuhalg. Ja õieti pole ta seda kunagi teadnudki: tal oli vaja lihtsalt oma keha pikendust, mingit vahendit, et ta käsi ulatuks kõige kõrgema oksani; see oli kuues sõrm, kolmas jalg, lühidalt, puhas toiming, millega ta sulas ühte. Nii on ka keelega: see on meie seljakilp ja meie tundlad, see kaitseb meid teiste eest ja annab meile nende kohta teateid, see on meie meelte pikendus. Oleme keeles nagu oma kehas, me *tunneme* teda tahtmatult, kui tungime temast läbi teiste eesmärkide

* Härra Jourdain — tegelane Molière'i näidendist „Kodanlasest aadlimees“.

poole, nii nagu me tunneme oma käsi ja jalgu; me tajume neid, kui keegi teine neid kasutab, nii nagu me tajume teiste jäsemeid. On olemas elatud sõna ja kohatud sõna. Aga kummalgi juhul on vaja mingit toimingut, kas minult teistele suunatud või kelleltki teiselt minule suunatud. Kõne on tegevuse eriline faas ja ta pole mõistetav väljaspool tegevust. Mõned kõnevõimetus inimesed ei saa enam tegutseda, olukorda mõista, teise sugupoolega normaalselt suhelda. Niisuguse toimimisvõimetuse korral näib, et keele hävimine on lihtsalt ühe, kõige peenema ja kõige silmatorkavama struktuuri kokkuvõttesemine. Ja kui proosa pole kunagi midagi muud kui eelistatav vahend teatud toimingute sooritamiseks, kui sõnade üle omakasupüüdmatult mõtiskleda on ainult luuletaja osa, siis on õigus prosaistilt kõigepealt küsida: milleks sa kirjutad? Mis ettevõtmisse sa oled kaasatud ja miks peab sealjuures kirjutamise appi võtma? Ja selle ettevõtmise eesmärgiks ei saa mingil juhul olla puhas mõtisklemine. Sest kaemus on vaikus, ja keele eesmärk on suhtlemine. Muidugi võib keel kaemuse tulemusi *talletada*, aga niisugusel juhul piisaks paarist kiiruga paberile visatud sõnast: autorile on need alati küllalt kõnekad. Kui kantakse hoolt selle eest, et sõnu selgeteks lauseteks koondada, siis peab sellele eelnema otsus, mis ei kuulu kaemuse ega isegi mitte keele valdkonda: otsus vahendada saadud tulemusi teistele. Niisuguse otsuse korral tuleb alati küsida, miks seda tehakse. Ja kaine mõistus, mida meie õpetlased kipuvad liiga varmalt unustama, küsibki seda ikka ja jälle. Kas pole meil tavaks esitada kõigile noortele inimestele, kes kavatsevad kirjutama hakata, põhimõtteline küsimus: „Kas teil on midagi öelda?“ Mille all tuleb mõista: midagi niisugust, mis tasub teatamise vaeva. Aga kuidas võib aru saada, mis „tasub vaeva“, kui me ei lähtu transsendentsest väärtussüsteemist?

Muide, kui pidada silmas ainult seda tegutsemise teisest struktuuri, *keelelist faasi*, siis eksivad puhtad stilistid rängalt, uskudes, et kõne on leebe tuulehoog, mis libiseb kergelt mööda asjade pinda, mis asju riivab, ilma neid muutmata. Ja et kõneleja on lihtsalt *tunnistaja*, kes võtab ühe sõnaga kokku oma ohutu kaemuse. Kõnelemine on tegutsemine: ükski asi, mida nimetatakse, pole enam päris seesama, ta on kaotanud oma süütuse. Kui te nimetate kellegi käitumist, siis te avate selle talle: ta näeb ennast. Ja kuna te nimetate seda samal ajal ka kõigile teistele, siis ta teab, et teda *nähakse* sel hetkel, kui ta ennast *näeb*; varglik liigutus, mille ta unustas seda tehes, hakkab võimsalt olema, olemas olema kõigile, sellest saab objektiivse vaimu osa, see omandab uued mõõtmed, see ennistatakse. Kuidas teie meelet saaks too inimene pärast seda veel samamoodi talitada? Ta kas jätkab endist käitumist kangekaelselt ja nimme või loobub sellest. Niisiis, rääkides ma paljastan olukorra just sellepärast, et ma kavatsen seda muuta; ma paljastan selle isendale ja teistele, *selleks et* seda muuta; ma sihin otse selle tuuma, ma tungin sellest läbi ja naelutan selle kõikide pilgu alla; nüüd on see minu valduses, iga sõnaga, mis ma ütlen, seon ma end maailmas veidi suurema kohustusega, ja samal ajal ma eraldun maailmast pisut rohkem, sest ma suundun temast mööda, tuleviku poole. Proosakirjanik on niisiis inimene, kes on valinud teatava teisese tegutsemisviisi, mida võiks nimetada tegutsemiseks paljastamise kaudu. Seega on igati õigustatud esitada talle too teine küsimus:

missugust maailma tahku sa tahad paljastada, missugust muutust sa tahad selle paljastamisega maailmas esile kutsuda? „End kohustusega sidunud“ kirjanik teab, et kõne on tegevus: ta teab, et paljastada tähendab muuta ja et pole võimalik paljastada, kavatsemata muuta. Ta on hüljanud võimatu unistuse maalida ühiskonnast ja inimese olukorrast erapooletut pilti. Inimene on olend, kelle ees keegi ei saa jääda erapooletuks, isegi Jumal mitte. Sest kui Jumal oleks olemas, siis *asetseks* ta kuidagi inimese suhtes, nagu mõned müstikud on õigesti täheldanud. Ja lisaks sellele on inimene olend, kes ei saa mingit olukorda isegi vaadata ilma seda muutmata, sest tema pilk tarretab, purustab või vormib või muudab igaviku kombel oma objekti iseendaks. Armastuses, vihas, raevus, hirmus, rõõmus, põlguses, imetluses, lootuses ja meelegeites avalduvad inimene ja maailm *oma tõeluses*. Kahtlemata võib end kohustusega sidunud kirjanik olla keskpärane, ta võib seda koguni ise teada, aga kuivõrd inimene ei saa kirjutada, ilma et ta peaks silmas täielikku õnnestumist, siis ei tohi tagasihoidlikkus, millega ta oma teosesse suhtub, teda takistada seda kirjutamast *just nii, nagu* peaks see leidma kõige suuremat vastukaja. Ta ei tohi endale kunagi öelda: „Ah, hea kui sellel oleks kolm tuhat lugejatki“, vaid ta peab mõtlema: „Mis siis saaks, kui kõik loeksid seda, mis ma kirjutan?“ Ta meenutab Mosca sõnu tõlla kõrval, mis viis ära Fabrizio ja Sanseverina*: „Kui nende vahel peaks tärkama sõna „armastus“, siis olen ma kadunud.“ Ta teab, et ta on inimene, kes nimetab seda, mida pole veel nimetatud või mis ei julge oma nime öelda, ta teab, et tema paneb „tärkama“ sõna „armastus“ ja sõna „viha“ inimeste vahel, kes pole oma tunnetes veel selgusele jõudnud. Ta teab, et sõnad on „laetud püstolid“, nagu on öelnud Brice-Parain. Kui ta räägib, siis ta tulistab. Ta võib vaikida, aga kuna ta on valinud tulistamise, siis peab ta seda tegema nagu mees, märklauda sihtides, ja mitte nagu laps, huupi, silmad kinni ja ainult paugutamise lõbust. Me püüame edaspidi määratlada, mis võib olla kirjanduse sihtmärk, aga juba praegu tohime järeldada, et kirjanik on võtnud vastu otsuse paljastada maailm ja eriti inimene teistele inimestele, et nood võtaksid sel viisil alastikistud objektiga silmitsi seistes vastutuse enda peale. Kõigilt eeldatakse seaduse tundmist, sest on olemas koodeks ja seadus on sinna kirja pandud: muidugi on teil vaba voli seadusest üle astuda, aga te teate, millega riskite. Samamoodi on kirjaniku ülesanne toimida nii, et keegi ei saaks olla maailma suhtes teadmatuses ega öelda, et tema pole süüdi. Ja kuivõrd ta on end kord juba keelemaailmas kohustusega sidunud, ei saa ta enam kunagi teeselda, et ta ei oska rääkida: kui te sisenete tähenduste maailma, siis pole enam mingit võimalust sealt välja astuda; isegi kui lasta sõnadel end ise vabalt korrastada, moodustavad nad lauseid, ja igas lauses on kogu keel tervikuna ja iga lause viitab kogu maailmale; isegi vaikus on määratletav sõnade kaudu, nii nagu muusikas saab paus oma tähenduse noodirühmadelt, mis teda ümbritsevad. See vaikus on üks keele faas; vaikida pole sama mis tumm olla, vaikimine on rääkimast keeldumine, seega ikkagi rääkimine. Kui

* Mosca, Fabrizio, Sanseverina — tegelased Stendhali romaanist „Parma klooster“. — Teoses sellist stseeni ei leidu; tegemist on krabv Mosca kujutuspildiga („Parma klooster“, Tallinn, 1981, lk. 123). — Toim.

nüüd kirjanik on otsustanud mingi maailma tahu maha vaikida, või nagu üks kõnekäänd tabavalt väljendab: sellest *vaikides mööda minna*, siis on igati õigustatud esitada sellele kirjanikule kolmas küsimus: miks sa oled rääkinud pigem sellest asjast kui tollest ja — kuivõrd sa räägid selleks, et muuta — miks sa tahad muuta pigem seda asja kui toda?

Kõik see ei välista sugugi, et on olemas mingi kirjutamise viis. Keegi ei ole kirjanik sellepärast, et ta on otsustanud öelda teatud asju, vaid sellepärast, et ta on otsustanud neid öelda teatud viisil. Ja päris kindlasti annab proosale väärtuse stiil. Aga stiil peab jääma märkamatuks. Kuivõrd sõnad on läbi-paistvad ja pilk tungib neist läbi, siis oleks rumal libistada nende sekka mattklaasist kilde. Ilu on siin üksnes õrn ja tajumatu jõud. Maalil lahvatub ilu vastu kohe alguses, raamatus see peidab ennast, see toimib veendes nagu hääle või näo võlu, see ei sunni, see kallutab märkamatult, ja lugeja usub end argumentidele järele andvat, kui teda on köitnud võlu, mida ta ei näe. Missa kombetalitused ei ole usk, need häälestavad meid usule; sõnade kokkukõla, nende ilu ja lausete tasakaal *häälestavad* lugeja tundeid, ilma et ta seda tähele paneks, need korrastavad tundeid nagu missa, nagu muusika, nagu tants; kui lugeja hakkab neid üksahaaval vaatlema, kaob tal tähendus käest ja järele jääb ainult tüütu virvendus. Proosast saadakse puhast esteetiliselt naudingut ainult siis, kui see tuleb pealekauba. Nii lihtsaid mõtteid on piinlik meelde tuletada, aga tänapäeval näib, et need on unustatud. Kas muidu tul-daks meile ütleva, et me sepitseme kirjanduse mõrva või, lihtsamalt, et kohustus kahjustab kirjutamise kunsti? Kui teatud liiki proosa nakatumine luulest ei oleks meie kirjandusloolaste mõtteid segi paisanud, kas neile tuleks siis pähe rünnata meid vormi küsimustes, ehkki meie oleme kogu aeg rääkinud ainult asja sisust? Vormi kohta pole ette midagi öelda ja me polegi midagi öelnud: igauks leiutab oma vormi ja selle üle otsustatakse tagantjärele. On tõsi, et iga teema soosib mingit stiili: aga teema ei nõua seda; pole olemas teemat, mis jääks *a priori* ilukirjandusest väljapoole. Mis võiks veel otsemalt kohustada ja olla veel tüütum kui kavatsus rünnata jesuiitide ordu? Pascal kirjutas sel teemal „Provintsi kirjad“. Ühesõnaga, küsimus on selles, et tuleb teada, millest sa tahad kirjutada: liblikatest või juutide olukorrast. Ja kui see on selge, jääb üle otsustada, kuidas sellest kirjutada. Sageli osutuvad need kaks valikut üheksainsaks, aga heade autorite korral ei eelne teine mitte kunagi esimesele. Ma tean, et Giraudoux on öelnud: „On vaja ainult leida oma stiil, mõte tuleb pärast.“ Aga ta eksis: mõtet ei tulnud. Kui käsitada teemat pidevalt avatud probleemina, nõudena, ootusena, siis on mõistetav, et kohustades ei kaota kunst mitte midagi; vastupidi; nii nagu füüsika söötab matemaatikutele ette uusi probleeme, mis sunnivad neid välja töötama uut sümboolikat, samamoodi kohustavad pidevalt uuenevad ühiskondlikud või metafüüsilised nõuded kunstnikku leidma uut keelt ja uusi tehnikaid. Kui me ei kirjuta enam nii nagu XVII sajandil, siis sellepärast, et Racine'i ja Saint-Évremond'i keel ei sobi, kui tuleb rääkida veduritest või proletariaadist. Seepeale keelavad puristid meil võib-olla veduritest kirjutada. Aga kunst pole kunagi olnud puristidega ühte meelt.

Kui selles seisnebki kohustatuse põhimõte, mida saab sellele siis vastu

väita? Ja ennekõike, mida on sellele üldse vastu väidetud? Mulle tundub, et mu vastased pole teinud oma tööd südamega ja nende artiklid ei sisalda midagi muud peale nõrdimusest nõretava oigamise, mis venib läbi kahe või kolme veeru. Tahaksin teada, *mille nimel*, missuguse kirjandusliku arusaama nimel nad mind hukka mõistavad: aga nad ei ütle seda, nad ei tea seda isegi. Kõige järjekindlam oleks olnud toetuda oma kohtuotsuses vanale kunst-kunsti-pärasel teooriale. Aga nende seas pole kedagi, kes suudaks seda aktsepteerida. Pealegi on see teooria tülikas. On hästi teada, et puhas kunst ja tühi kunst on üks ja seesama ja et esteetiline purism pole midagi muud kui särav kaitsemanööver, mida kasutas eelmise sajandi kodanlus, kellele meeldis lasta end kuulutada pigem filistriks kui kurnajaks. Niisiis, kirjanik peab, isegi nende meelest, kirjutama millestki. Aga millest? Usun, et nad oleksid täielikus kimbatuses, kui Fernandez* ei oleks pärast eelmist sõda leiutanud neile mõistet *sõnum*. Tänapäeva kirjanik, ütlevad nad, ei tohi mingil juhul ajalike asjadega tegelda; ta ei tohi ka tähenduseta sõnu ritta laduda ega ainult lausete ja kujundite ilu taga ajada: tema ülesandeks on oma lugejatele sõnumeid edasi anda. Mis siis on sõnum?

Ei tohi unustada, et suurem osa kriitikuid on inimesed, kellel pole elus eriti vedanud ja kes lootuse kaotamise hetkel on leidnud endale väikese rahuliku koha surnuaiavahina. Jumal teab, kui rahulikud need surnuaiad on, aga mõnusamat surnuaeda kui raamatukogu pole olemas. Seal need surnud lebavad: nad on ainult kirjutanud, nad on juba ammu elamise patust puhtaks pestud, ja pealegi tuntakse nende elu ainult muude raamatute järgi, mida teised surnud on nende kohta kirjutanud. Rimbaud on surnud. Paterne Berrichon ja Isabelle Rimbaud** samuti; tülikad isikud on kadunud, alles on jäänud ainult väikesed puusärgid, mis laotakse piki seina riulitele nagu urnid kolumbaariumis. Kriitiku elu ei edene, naine ei hinda teda, nii nagu peaks, pojad on tänamatud, kuu lõpus on näpud põhjas. Aga tal on alati võimalik astuda oma raamatukokku, võtta riulilt raamat ja see avada. Vastu lööb kergelt keldriläpatist ja algab kummaline toiming, mida ta on otsustanud nimetada lugemiseks. Ühelt poolt on see omandiks hakkamine: ta pakub oma keha surnutele, et need saaksid jälle elada. Ja teiselt poolt on see ühendus teispoosusega. Raamat ei ole tegelikult objekt, see pole ka tegu, see pole isegi mõte: kuna surnu on selle kirjutanud surnud asjadest, siis pole sel siin maa peal enam mingit kohta, see ei räägi millestki, mis meid otseselt huvitaks; üksijäetuna vajub see kokku ja pudeneb laiali, järele jäävad ainult tindiplekid hallitanud paberil, ja kui kriitik need plekid elustab, kui ta teeb neist tähed ja sõnad, siis räägivad nad talle kirgedest, mida ta ise ei koge, sihitutest raevupursetest, manalasse varisenud hirmudest ja lootustest. Teda ümbritseb terve lihatu maailm, kus inimlikest tunnetest — kuna need enam kedagi ei puuduta — on saanud näidistunded ja, õigust öelda, *väärtused*. Nüüd veenab ta end, et on astunud ühendusse ideede maailmaga, mis on just nagu tema

* *Ramon Fernandez* — prantsuse kirjanik (1894—1944), kes kuulus 1934. a. marksistide, 1937. a. aga paremäärmuslaste hulka.

** *Paterne Berrichon ja Isabelle Rimbaud* — Arthur Rimbaud' õemes ja õde, kes panid kokku tema esimesed elulood, milles püüdsid teda „puhastada“ ja „pühitseda“.

igapäevaste kannatuste kohta käiv tõde ja nende olemasolu põhjus. Ta arvab, et loodus jäljendab kunsti, nii nagu tajutav maailm jäljendas Platoni meelest arhetüüpide maailma. Ja sel ajal, kui ta loeb, muutub tema igapäevane elu näilikkuseks. Näilikkuseks saab tema riiakas naine, näilikkuseks tema küürakas poeg: ja need näilikud kujud jäävad püsima, sest Xenophon jäädvustas Xanthippe ja Shakespeare Richard Kolmanda. Kriitikule on tõeline pidu, kui kaasaegsetel autoritel jätkub armulikkust surra. Nende liiga rohmakad, liiga elavad, liiga pealetükkivad raamatud lähevad nüüd üle teise leeri, nad puudutavad meid üha vähem ja vähem ja muutuvad üha ilusamaks ja ilusamaks; pärast lühiajalist viibimist puhastustules saavad neist uute väärtuste ideaalse taeva elanikud. Bergotte, Swann, Siegfried, Bella ja härra Teste* — nemad on viimase aja noos. Nüüd oodatakse Nathanaeli ja Ménalque'i.** Mis puutub kirjanikesse, kes kangekaelselt edasi elavad, siis nendelt nõutakse ainult, et nad liiga palju kära ei teeks ja et nad harjutaksid end juba praegu sarnanema surnutega, kelleks nad peagi saavad. Valéry tuli olukorrast puhtalt välja, ta publitseeris kahekümne viie aasta jooksul postuumseid raamatuid. Sellepärast ta kanoniseeritigi juba eluajal, on tehtud ka paari täiesti erandliku pühakuga. Aga Malraux paneb nõrdima. Meie kriitikud on katarid: nad ei taha, et neil oleks reaalse maailmaga mingit pistmist peale selle, et nad soostuvad seal sööma ja jooma, ja kuna elada tuleb paratamatult meiesarnastega suheldes, on nad otsustanud suhelda kadunukestega. Neid erutavad ainult klassifitseeritud asjad, lahendatud tülid, jutud, mille lõpp on teada. Nad ei vea kunagi kihla millegi ebakindla peale, ja kuna ajalugu on nende eest otsuse langetanud, kuna asjad, mis hirmutasid või vihastasid autoreid, keda nad loevad, on kadunud, kuna kahesaja-aastase vahemaa tagant paistab veriste vaidluste tühisus ilmselge, võivad nad võlutult imetleda lauseperioodide virvendusi, ja kõik läheb neist mööda, nagu oleks kogu kirjandus ainult mingi tohtu tautoloogia ja nagu oleks iga uus proosakirjanik leiutanud vaid uue viisi, kuidas rääkida selleks, et mitte midagi öelda. Rääkida arhetüüpidest ja „inimloomusest“, rääkida selleks, et mitte midagi öelda? Kõik meie kriitikute käsitletused kõiguvad nende kahe arusaama vahel. Ja muidugi mõista on need mõlemad ekslikud: suured kirjanikud on tahtnud hävitada, üles ehitada, tõestada. Aga meie ei hooli enam tõestustest, mida nad esitasid, sest see, mida nad püüdsid tõestada, ei lähe meile korda. Puudused, mis nemad esile tõid, ei kuulu meie aega; nüüd on teised puudused, mis meid vihastavad ja millest neil ei olnud aimugi; ajalugu on osa nende ettekuulutustest kummutanud ja need, mis täide läksid, on saanud tõeks nii ammu, et me oleme unustanud, et algselt olid need ettekuulutused nende vaimugeeniuste mõtteväljatused; nende mõtetest on mõned täiesti surnud ja on teisi, mille kogu inimisugu on kandnud oma arvele, ning me peame neid kulunud tõdedeks. Siit järeldub, et nende autorite parimad väited on kaotanud oma

* Bergotte, Swann — tegelased Marcel Prousti (1871—1922) romaanist „Kadunud aega otsimas“; Siegfried, Bella — Jean Giraudoux' (1882—1944) kahe näidendi nimitegelased; härra Teste — Paul Valéry (1871—1945) teose nimitegelane.

** Nathanaël, Ménalque — tegelased André Gide'i (1869—1951) romaanist „Les Nourritures terrestres“ („Maised toidud“).

jõu; me imetleme neis ainult korrapära ja rangust; nende piinlikult täpne ülesehitus on meie silmis pelk kaunistus, elegantne näitusearhitektuur, millel pole tegelikkuses rohkem rakendust kui näiteks Bachi fuugade või Alhambra arabeskiide arhitektuuril.

Kui geomeetria neis kirglikes geomeetriates enam ei veena, siis liigutab kirk meid endiselt. Või õigemini kire esitusviis. Ideed on sajandite möödudes haihtunud, aga alles on jäänud kunagise lihast ja luust inimese väikesed omapärased isepäisused; mõistuse tüütute põhjenduste taga märkame südame põhjendusi, voorusi, patte ja hirmsat vaeva, mida elamine inimeselt nõuab. De Sade pingutab kõvasti, et meid köita, ja on täiesti selge, et ta ajab vihale: ta on veel ainult kaunist pahest näritud hing, pärlikarp. „Kiri etenduste kohta“ ei võõruta enam kedagi teatrist, aga meie meelet on põnev, et Rousseau põlgas draamakunsti. Kui oleme pisut kokku puutunud psühhoanalüüsiga, on meie mõnu täielik: me seletame „Ühiskondlikku lepingut“ Oidipuse kompleksiga ja „Seaduste vaimu“ alaväärsuskompleksiga; ühesõnaga, me naudime täiel rinnal kindlat üleolekut, mida elavad koerad tunnevad surnud lõvide suhtes. Kui nüüd mõnes raamatus leidub vaimustavaid ideid, mille näilised põhjused juba esmapilgul kokku varisevad ja hääbuvad südametukseteks, kui õpetus, mida sealt saab tuletada, on täiesti erinev sellest, mida raamatu autor tahtis anda, siis nimetatakse raamatut sõnumiks. Prantsuse revolutsiooni isa Rousseau ja rassismi isa Gobineau on kumbki saatnud meile sõnumi. Ja kriitik käsitleb neid ühesuguse poolehoiuga. Kui nad elaksid, peaks ta olema ühe poolt ja teise vastu, armastama üht ja vihkama teist. Aga kõige kindlamini ühendab neid kahte tõik, et neil on üks ja seesama tõsine ning meeldiv puudus: nad on surnud.

Niisiis tuleb kaasaegseid kirjanikke üles kutsuda sõnumeid edastama, teisisõnu tahtlikult taandama oma kirjutisi hinge tahtmatuks väljenduseks. Ma ütlen „tahtmatuks“, sest surnud kirjanikud Montaigne'ist kuni Rimbaud'ni on andnud iseendast küll tervikliku kirjelduse, aga ilma et nad oleksid seda kavatsenud; vaid see lisand, mis nad meile on jättnud sellele mõtlemata, peab olema elavate kirjanike esmane ja avalikult tunnistanud eesmärk. Neilt ei nõuta, et nad esitaksid meile vahetuid pihtimusi või et nad langeksid romantikute äärmuslikult alasti lürismi. Aga kuna meile pakub lõbu Chateaubriand'i või Rousseau riukaid nurja ajada, üllatada neid eraelus hetkel, kui nemad mängivad avaliku elu tegelast, välja selgitada nende kõige üldisemate väidete erilisi ajendeid, siis nõutakse uustulnukatelt, et nemadki peavad meile ilmingimata seda lõbu valmistama. Las nad arutlevad, väidavad, eitavad, lükkavad ümber ja tõestavad; aga see, mida nad kaitsevad, tohib olla ainult nende jutu näiline eesmärk: sügavam eesmärk peab olema iseenese avalikustamine, laskmata seda välja paista. Nad peavad oma arutlused kõigepealt nüristama, nii nagu aeg on nüristanud klassikute arutlused, nad peavad suunama need teemadele, mis mitte kedagi ei huvita, või tõdedele, mis on nii üldised, et lugeja on nendes juba ette veendunud; nad peavad andma oma ideedele sügavmõttelise välimuse, aga need olgu õõnsad, ja need tuleb esitada nii, et neid oleks enesestmõistetavalt võimalik selgitada õnnetu lapsepõlve, klassivaenu või verepilaustliku armastuse abil. Ärgu nad üritagugi tõsiselt

mõelda: mõtlemine peidab inimest, ja meid huvitab ainult inimene. Avalik nuuksumine ei ole ilus: see solvab. Selge arutlus solvab samuti, nagu Stendhal väga õigesti taipas. Aga arutlus, mis varjab nuuksumist — see on meie mägumaa. Arutlus vabastab pisarad sellest, mis neis on sündsusetut; pisarad toovad esile arutluse aluseks olevad tunded ja vabastavad ta nõnda sellest, mis temas on sõjakat; me ei ela üleliia kaasa ega lase end ka üleliia veenda ja saame täiesti ohutult pühenduda mõõdukale naudingule, mida kunstiteoste üle mõtisklemine teadaolevalt pakub. Niisugune ongi järelikult „tõeline“, „puhas“ kirjandus: subjektiivsus, mis avaldub objektiivsusena, nii huvitavalt ülesehitatud arutlus, et see võrdub vaikusega, mõte, mis eitab iseennast, mõistus, mis pole muud kui hullumeelsuse mask, igavik, millest on aru saada, et see on ainult üks ajaloo hetk, ajalooline hetk, mis pahupoolt paljastades ühtäkki viitab igavesele inimesele, pidev õpetus, mis on ometi suunatud õpetajate selgesti väljendatud tahte vastu.

Ühesõnaga, sõnum on objektiks saanud hing. Hing — ja mida hingega tehakse? Seda vaadeldakse aupaklikust kaugusest. Oma hinge pole kombeks seltskonnas ilma erilise põhjuse näidata. Aga kokkuleppeliselt ja teatud tingimustel on mõningatel inimestel lubatud oma hing turule tuua, ja kõik täiskasvanud võivad selle endale muretseda. Paljude inimeste meelest on vaimutoodet tänapäeval niisiis väikesed ringirändavad hinged, mida võib endale tagasihoidliku hinna eest hankida: on vana hea Montaigne'i hing ja armsa La Fontaine'i oma ja Jean-Jacques'i ja Jean-Pauli oma ja hunnitu Gérardi hing. Kirjanduskunstiks nimetatakse menetluste kogumit, mis muudavad hinge kahjutuks. Pargituna, puhastatuna, keemiliselt töödelduna pakuvad hinged ostjatele võimaluse pühendada paar hetke oma täielikult välja-poolle pööratud elust subjektiivsusega tegelemisele. Hingede kasutamisel on ohutus garanteeritud: kes siis võtaks tõsiselt Montaigne'i skeptitsismi, kui võrd „Esseede“ autor lõi kartma, kui katk rüüstas Bordeaux'd? Ja Rousseau humanismi, kui võrd Jean-Jacques pani oma lapsed varjupaika? Ja „Sylvie“ imelikke ilmutusi, kui võrd Gérard de Nerval oli hull? Tagatipuks korraldab elukutseline kriitik nende vahel põrguvestlusi ja õpetab meile, et prantsuse mõte on lakkamatu kahekõne Pascali ja Montaigne'i vahel. Sellega ei taha ta teha Pascali ja Montaigne'i elavamaks, vaid Malraux'd ja Gide'i surnumaks. Kui siis viimaks elu ja teose sisevastuolud on teinud mõlemad kasutamiskõlbmatuks, kui sõnum on oma seletamatus sügavuses õpetanud meile seesuguseid põhitõdesid nagu „inimene ei ole ei hea ega halb“, „inimese elus on palju kannatust“, „geniaalsus on vaid kestev kannatlikkus“, siis on selle surmaköögi viimne lõppeesmärk saavutatud ja lugeja võib raamatut käest pannes rahuliku südamega hüüda: „See kõik on ainult kirjandus.“

Aga kui võrd meile on kirjutamine tegutsemine, kui võrd kirjanikud on elus, enne kui nad surevad, kui võrd meie meelest tuleb püüda, et meil oleks meie raamatutes õigus, ja isegi kui sajandid tagantjärele näitavad, et me eksisime, siis ei anna see veel põhjust meid juba ette eksimises süüdistada; kui võrd me leiame, et kirjanik peab end oma teostes täielikult kohustusega siduma, ja ilma nurjatu passiivsusega, oma pahesid, õnnetusi ja nõrkusi esiplaanile upitamata, vaid otsustuskindla tahteavaldusena ja valikuna, kogu selle elamistöona, milles me kõik osaleme, siis tuleb meil tagasi tulla probleemi algusse ja küsida endalt omakorda: *miks* kirjutatakse?

¹ Vähemalt üldjuhul. Klee suurus ja eksimus seisneb tema püüdes teha maali, mis oleks ühtaegu nii märk kui ka objekt.

² Ma ütlen „luua“, mitte „jälgendada“, millest piisab, et teha olematuks kogu härra Charles Estinne'i pateetika, kes pole mu jutust ilmselt midagi aru saanud ja kirglikult varjudega võitleb.

³ Selle näite toob Bataille kirjutises *Expérience intérieure*.

⁴ Kui kedagi huvitab, millest lähtub seesugune suhtumine keelesse, võin ma siin paar lühikest vihjet anda.

Luule lähtub sellest, et luua inimese *müüt*, samal ajal kui proosakirjanik visandab tema *portree*. Tegelikkuses on inimlik tegu, milleks vajadused ja kasu taotlemine meid sunnivad, teatud mõttes *vahend*. See toimub märkamatu ja oluline on ainult reegel: kui ma sirutan käe välja, *selleks et* võtta sulge, siis teadvustan ma oma liigutust ainult möödaminnes ja ähmaselt: ma näen sulge; ühesõnaga, eesmärgid võõrandavad inimese. Luule pöörab selle suhte tagurpidi: maailm ja asjad taanduvad ebaoluliseks, neist saab ettekääne toimingule, mis saab iseenda eesmärgiks. Vaas seisab seal selleks, et tütarlaps ta nõtkel liigutusega täidaks, Trooja sõda on selleks, et Hektor ja Achilleus astuksid kangelaslikku võitlusse. Lahutatuna oma ähmastavast sihst muutub toiming vägitükiks või tantsuks. Sellele vaatamata, kui vähe huvi luuletaja tegevuse õnnestumise vastu ka ei tunne, on ta enne XIX sajandit ometigi ühiskonnaga ühel meelel; ta ei kasuta keelt samal eesmärgil, mida peab silmas proosa, aga ta usaldab keelt samamoodi nagu proosakirjanik.

Pärast kodanliku ühiskonna võidulepääsu loob luuletaja proosakirjanikuga ühisrinda, et kuulutada see ühiskond talumatuks. Ta püüab ikka veel luua inimesest müüti, aga läheb valgelt maagialt üle mustale maagiale. Inimest kujutatakse endiselt absoluutse eesmärgina, aga kui tema tegevus õnnestub, siis vajub ta üldise utilitaarsuse rappa. Niisiis pole tema teo taustaks ja müüdi loomise võimaldajaks enam edukus, vaid selleks saab nurjumine. Ainult nurjumine, mis kaitsevööndina peatab inimlike pürgimuste lõputu jada, annab inimese tema puhtuses tagasi iseendale. Maailm jääb endiselt tähtsusetuks, aga ta on nüüd olemas kui lüüasaamise ettekääne. Asjade lõppeesmärk on juhatada inime tagasi iseenda juurde, tõkestades tema tee. Õieti pole siin tegemist sooviga tuua maailma kulgu vägivaldselt sisse lüüasaamine ja häving, vaid pigem püüdega sulgeda silmad kõige muu ees. Inimlikul tegutsemisel on kaks palet: see on ühtaegu õnnestumine ja nurjumine. Sellest mõtlemiseks ei piisa dialektilisest skeemist: ka meie sõnavara ja meie mõttemallid tuleb teha nõtkemaks. Kunagi proovin ma kirjeldada seda kummalist reaalsust — Ajalugu, mis pole ei objektiivne ega eales ka päris subjektiivne ja milles teatud liiki antidialektika, mis on siiski veel dialektiline, eitab, läbib ja söövitab dialektikat. Aga see on filosoofi ülesanne: tavaliselt ei vaadata Januse kahte palet; teoinimene näeb ühte, luuletaja teist. Kui tööriistad on katki ja kasutuskõlbmatud, plaanid nurjunud ja pingutused asjatud, siis näitab maailm end lapselikus ja hirmsas värskuses, ühegi pidepunktita, ühegi teeta. See on maksimaalselt reaalne, sest ta lõmastab inimese, ja kui tegevus nii või teisiti üldistab, siis nurjumine annab asjadele tagasi nende isikupärase reaalsuse. Aga kui nurjumist käsitada viimse eesmärgina, tekib ootuspärane vastuolu ja nurjumine osutub ühtaegu nii maailma eitamiseks kui ka omaksõvõtuks. Eitamiseks selle poolest, et inimene on *rohkem väärt* kui see, mis ta lõmastab; ta ei eita enam asju nende „vähese reaalsuse tõttu“ nagu insener või kapten, vaid, vastupidi, nende liiga täieliku reaalsuse tõttu, just seepärast, et tema olemasolu on võidetu olemasolu; ta on maailma südametunnistuspäin. Omaksõvõtuks selle poolest, et kui maailm lakkab olemast edu saavutamise vahend, muutub ta nurjumise vahendiks. Maailmas valitseb

seega mingi ähmane sihipära, mida teenib maailmas leiduva ebaõnne koefitsient: maailm on seda inimlikum, mida vaenulikum ta on inimese suhtes. Nurjumine ise muutub pääseteeks. Ei saa öelda, et see võimaldaks meile ligipääsu mingile teispoosusele: vaid ta ise on ebakindel ja muudab oma vormi. Näiteks luulekeel tekib proosa varemetele. Kui peab paika, et kõne on reetmine ja suhtlemine ei ole võimalik, saab iga sõna iseenesest tagasi oma isikupära, muutub meie lüüasaamise vahendiks ja suheldamatuse varjajaks. Küsimus pole selles, et edasi anda tuleks *midagi muud*, vaid kui proosasuhtlus on nurjunud, muutub just sõna tähendus ise selleks, mida ei saa edasi anda. Nii kujuneb suhtlemise nurjumisest selle ajend, mida ei saa edasi anda; ja kui püüd sõnu kasutada on läbi löigatud, asendub see kõne puhta ja omakasupüüdmatu kaemusega. Jõuame tagasi kirjelduse juurde, mida üritasime esitada selle teose 16. [tõlkes lk. 101] leheküljel, aga sellele annab suurema üldistusjõu nurjumise tingimatu väärtustamine, mis minu meelest ongi kaasaegse poeetilise suhtumise lähtekohaks. Tuleb ka märkida, et niisugune valik annab luuletajale kollektiivis väga selge funktsiooni: hästi integreerunud või religioosnes ühiskonnas varjab nurjumist riik või korvab religioon; vähem integreerunud ja ilmalikus ühiskonnas, nagu meie demokraatiad, on luule osaks seda korvata.

Luule on see, milles kaotaja võidab. Ja tõeline luuletaja valib kas või surma hinnaga kaotuse, et võita. Ma kordan, et kõne all on kaasaegne luule. Ajalugu pakub teisiigi luule vorme. Minu teemaks ei ole näidata nende seoseid meie luulega. Niisiis, kui tahetakse ilmtingimata rääkida luuletaja kohustatusest, siis öelgem, et luuletaja on inimene, kes võtab endale kohustuse kaotada. Seda tähendabki sügavaimas sisimas too äpardumine, too needus, millele luuletaja kogu aeg toetub ja mille ta kogu aeg ajab välise vahelesegamise süüks, ehkki see on tema enese sügavaim valik, mitte tema luule tulemus, vaid selle allikas. Ta on veendunud inimtegevuse täielikus nurjumises ja valmistub oma elus nurjuma, selleks et anda oma üksiku lüüasaamisega tunnistust üldisest inimlikust lüüasaamisest. Niisiis ta eitab, nagu näeme, samuti nagu proosakirjanik. Aga proosa eitab suurema edu saavutamise nimel ja luule eitab varjatud lüüasaamise nimel, mida iga võit endas peidab.

⁵ Mõistagi on igasuguses luules esindatud teatav proosa vorm, see tähendab edu saavutamise vorm; ja ka kõige kuivem proosa sisaldab, vastupidi, alati veidi luulet, see tähendab teatavat nurjumist; ükski proosakirjanik, isegi kõige selgema mõistusega prosaist ei mõista *täielikult*, mida ta kavatseb öelda; ta ütleb liiga palju või ei ütle küllalt, iga lause on kihlvedu, enesele võetud risk; mida enam ta kõhkleb, seda iseäralikumaks sõna muutub; nagu Valéry on näidanud, ei saa mitte keegi sõnast lõpuni aru. Ja iga sõna tarvitatakse ühtaegu nii tema selge ja ühiskondliku tähenduse pärast kui ka teatava hämara vastukaja, ütleksin peaaegu, tema välimuse pärast. Selle suhtes on tundlik ka lugeja. Ja juba olemegi jõudnud kooskõlastatud suhtlemise pinnalt meeldivusest ning juhusest sõltuva suhtlemise pinnale; proosa vaikushetked on luulelised, sest nad märgivad tema piire, ja ma olen ainult suurema selguse huvides käsitleanud puhta proosa ja puhta luule äärmuslikke juhte. Sellest ei tule kummatigi järeldada, et luulest on võimalik proosale üle minna vahepealsete vormide katkematu jadana. Kui prosaist hakkab sõnu liialt poputama, puruneb „proosa“-*eidos* ja me langeme mõttesse sõnamulinasse. Kui luuletaja jutustab, selgitab või õpetab, muutub luule *proosaliseks*, luuletaja on kaotanud. Siin on tegemist keeruliste struktuuridega, mis on küll häägused, aga selgelt piiritletud.

Prantsuse keelest KRISTIINA ROSS

Raamatust „Mis on kirjandus?“ (*Qu'est-ce que la littérature?* Pariis, 1948)

Jean-Paul Sartre oli nagu Bertrand Russellgi kutseline filosoof, kes samuti soovis jutlustada laiale publikule. Siiski oli nende lähenemisviisil üks oluline erinevus. Russell nägi filosoofias vaimupreestrite teadust, milles massid kaasa rääkida ei saa. Temasugune ilmalik filosoof võib ainult tilgutada väikeste annuste kaupa tarkust ning seda suuresti lahjendatud kujul ajaleheartiklite, rahvaraamatute ja raadiosaadete kaudu levitada. Sartre, kes elas maal, kus filosoofiat õpetatakse keskkoolis ja selle üle vaieldakse kohvikutes, uskus vastupidi Russellile, et näidendite ja romaanide abiga suudab ta massid oma süsteemi kaasata. Vähemalt ajuti paistis, nagu oleks see tal ka õnnestunud. Kindlasti ei ole mitte ükski meie sajandi filosoof nii otseselt mõjutanud nii paljude inimeste ja ennekõike noorte mõtteviisi ja hoiakuid kogu maailmas. Eksistentsialism oli 1940-ndate lõpu ja 1950. aastate populaarne filosoofia. Sartre'i näidendeil oli tohutu menu. Tema raamatuid müüdi hiigeltiraažides, mõnda neist rohkem kui kaks miljonit eksemplari ainuüksi Prantsusmaal. Sartre pakkus välja eluviisi. Temast sai ilmaliku kiriku pea, isegi kui selle õpetus oli laialivalguv. Ja ometi — mis oli selle kõige tegelik tähendus?

Nagu enamik tippintellektuaale oli ka Sartre ülim egoist. See ei olegi eriti üllatav, kui arvestada tema lapsepõlveolusid. Sartre on klassikaline ärahellitatud ainsa lapse juhtum. Tema perekond pärines provintsi ülem-keskklassi hulgast, isa oli mereväeohvitser, ema jõukast Elsassi Schweitzerite suguvõsast. Isa oli kõige järgi otsustades värvitu kuju, keda tema isa oli karmil käel türanniseerinud — kuid ikkagi tark mees, *polytechnicien*, kes kasvatas endale vägevad vuntsid, et kompenseerida oma väheldast kasvu (1 m 58 cm). Igatahes suri ta siis, kui Sartre oli kõigest viisteist kuud vana, ning jäi üksnes „pildiks voodi kohal“. Ema Anne-Marie abiellus uuesti, töösturi Joseph Mancyga, La Rochelle'is asuva Delaunay-Belleville'i tehase direktoriga. Sartre, kes sündis 21. juunil 1905, sai päranduseks isa kasvu (1 m 59 cm), mõistuse ja raamatud, kuid ikkagi pingutas autobiograafias „Sõnad“ (*Les Mots*) kõigest hingest, et isa oma elust maha kriipsutada. „Oleks mu isa elanud,“ kirjutas ta, „oleks ta kogu oma autoriteedi raskusega minu peal lasunud ja mind maadliigi surunud. Õnneks suri ta noorelt.“ — „Aga selle inimese vastu ei osanud keegi perekonnast,“ lisas ta, „minu huvi äratada.“ Mis puutub raamatutesse, siis ta „luges halbu raamatuid nagu kõik tema sajandikaaslased. [...] Müüsin raamatud maha: see lahkunu ei puutunud peaaegu üldse minusse.“

Vanaisa, kes oma poegi oli kohelnud karmi käega, jumaldas Jean-Pauli ning andis talle oma mahukas raamatukogus täieliku vabaduse. Ema oli alla-

heitliku loomuga ja pisipoeg tema kõige kallim vara. Sartre kandis kleidikesi ja pikki juukseid isegi veel kauem kui väike Hemingway, peaaegu kuni kaheksa-aastaseks saamiseni, kui poisi kiharad vanaisa otsusel halastamatult maha niideti. Sartre nimetas oma lapsepõlve „paradiisiks“; ja oma emast kirjutas ta: „...see noor neiu, valjult valvatud ja kõigi käskida, on just selleks loodud, et mind teenida. [...] Minu ema kuulus mulle, keegi ei takistanud mind teda rahulikult omaks pidamast: vägivald ja viha olid mulle tundmatud, mind oli säästetud kiivuse karmist koolist.“ „Mässuks“ polnud põhjust, „iial polnud keegi tahtnud oma suva mulle seaduseks teha“. Ükskord, nelja-aastasena, puistas Sartre moosi sisse soola, muid kuritegusid ega karistusi ette ei tulnud. Ema kutsub teda Poulouks. Poisile räägitakse, et ta on ilus, „ja ma usun seda“. Jean-Paul poetab „täiskasvanu ütlist“, neid „peetakse meeles ja korratakse talle“. Nii „õpin ma sepitsema uusi“. Nagu Sartre ütleb, teadis ta vähimagi pingutuseta, „kuidas ajada „oma vanuse kohta liiga tarka juttu“. Kohati meenutab Sartre'i jutt lausa Rousseaud: „Hea sünnib sügaval mu südamepõhjas, tõde minu tärkava teadvuse hämaruses.“ — „Mul pole õigusi, sest armastus hällitab mind; mul pole kohustusi, sest annan enese anniks armastusest.“ Sartre'i „vanaisa usub progressi ja mina samuti: progress on see pikk ja raske mäkketõus, mis toob minuni“. Sartre pidas end „kultuuriliseks väärtuseks“. „Mind immutatakse kultuuriga läbi ja ma kiirgan seda perekonnale tagasi nagu tiigid õhtul päevasoojust.“ Sartre on meenutanud, kuidas ta küsis luba lugeda Flaubert'i „Madame Bovaryd“ (mida tollal peeti ikka veel ebasüüdsaks). Ema: „Kui mu väike kullake praegu niisuguseid raamatuid loeb, mida ta siis suurest peast tegema hakkab?“ Sartre: „Hakkan neid läbi elama!“ Seda vaimukat vastulööki korrati vaimustusega niihästi perekonnaringis kui ka mujal.

Kuna Sartre tõe vastu suurt austust ei tundnud, on raske hinnata, mil määral saab tema lapsepõlve ja nooruse kirjeldusi usaldada. Tema ema oli „Sõnu“ lugedes jahmunud: „Poulou n'a rien compris à son enfance“ (Poulou pole oma lapsepõlvest üldse aru saanud), väitis ta. Eriti kohutasid teda küünilised märkused perekonnaliikmete kohta. Pole kahtlust, et Sartre rikuti hellitustega ära. Aga kui ta oli nelja-aastane, juhtus traagiline õnnetus: pärast gripihoo kasvas poisi paremale silmale kae ning silm jäi pimedaks. Silmad tegid Sartre'ile edaspidigi palju tüli. Ta kandis alati paksude klaasidega prille ning hakkas pärast kuuekümnendat eluaastat kiiresti pimedaks jääma. Kui Sartre lõpuks kooli läks, avastas ta, et ema on talle valetanud ja ta näeb kole välja. Ta oli lühike, aga tugeva kehaehitusega: laiaõlgne, kummis rinnaga ja jõuline. Kuid tema nägu oli üleliia lame ja vigane silm tegi Sartre'i lausa groteskseks. Ja et ta oli inetu, sai ta poiste käest peksta. Sartre maksis kätte teravmeelsuse, põlguse ja naljadega; temast sai magus-mürgine kuju, kooli narr. Selleks et „vabaneda oma inetuse koormast“, nagu ta ise väljendus, tuli tal hiljem hakata naisi jahtima.

Sartre sai enam-vähem parima oma põlvkonnale kättesaadava hariduse: hea lütseum La Rochelle'is, kaks aastat Lycée Henri Quatre'i internaatkoolis

Pariisis, mis oli tollal arvatavasti Prantsusmaa parim keskkool; sellele järgnes École Normale Supérieure, kus kaitsesid kraadi Prantsusmaa juhtivad akadeemikud. Tal oli ülivõimekaid õpingukaaslasi: Paul Nizan, Raymond Aron, Simone de Beauvoir. Sartre harrastas poksi ja maadlust. Ta mängis klaverit, ja sugugi mitte halvasti, laulis häälekalt ja hästi ning kirjutas École'is teatriarvustuste pähe satiirilisi sketše. Ta kirjutas luuletusi, romaane, näidendeid, laule, novelle ja filosoofilisi esseesid. Nüüdki oli ta narr, kuid tema trikkide varu oli juba hoopis suurem. Sartre omandas ning säilitas paljude aastate kestel harjumuse lugeda umbes kolmsada raamatut aastas. Lugemisvara oli ääretult mitmekesine; Sartre'i suur kirg olid ameerika romaanid. Ta leidis ka oma esimese armukese, Simone Jollivet'; nagu isa, eelistas ka Sartre võimaluse korral pikemaid naisi, ning Simone oli temast tubli peajagu pikem kiitsakas blondiin. Esimesel kraadieksamil kukkus Sartre läbi, kuid järgmisel aastal sooritas ta eksami hiilgavalt, kõige paremini; de Beauvoir, kes oli kolm aastat noorem, tuli teiseks. Käes oli 1929. aasta juuni ning nagu suuremast osast tolle aja tarkadest noormeestest sai ka Sartre'ist kooliõpetaja.

1930-ndad olid Sartre'ile kaunikesti kadunud kümnend. Loodetud ja ihaldatud kirjanikukuulsust ei koitnud kusagilt. Suurema osa ajast oli Sartre õpetaja Le Havre'is, provintssliku labasuse kantsis. Ta käis ka Berliinis, kus uuris Aroni nõuandel Husserli, Heideggeri ja fenomenoloogiat, tolle aja Kesk-Euroopa originaalseimat filosoofiasuunda. Kuid enamasti oli õpetajatöö üsna kurnav. Kodanlust Sartre vihkas. Tõepoolest, ta oli vägagi klassiteadlik. Aga mitte marksist. Tegelikult ei olnud Sartre Marxi üldse lugenud, võib-olla ainult katkendeid. Sartre oli kahtlemata mässaja, kuid mässaja ilma põhjusega. Ta ei astunud ühessegi parteisse. Hitleri tõus ei äratanud temas mingit huvi. Hispaania sündmused jätsid ta ükskõikseks. Hoolimata kõigest, mida ta ise hiljem on öelnud, tõendab ajalugu, et enne sõda puudusid Sartre'il kindla-piirilised poliitilised vaated. Ühel fotol on ta end ehtinud akadeemiliseks esinemiseks, tal on seljas must žabooga talaar ja kollane hermeliininahaga ääristatud keep, mõlemad on talle ülemäära suured. Tavaliselt kandis Sartre spordijakki ja lahtise kaelusega särki ning keeldus kasutamast lipsu; intellektuaali vormirõivastuse — valge polokaelusega pulloveri ja veidra kunstnast või võttis ta omaks alles hilises keskeas. Sartre jõi palju. Kaitsmise teisel päeval sai temast peaosaline groteskses stseenis, mis meenutab Kingsley Amise „Õnneseen Jimi“: purjus ja seosetu jutuga, polnud ta suuteline oma osa täitma ning tuli lavalt minema talutada. Tollal ja ka kogu hilisema elu jooksul samastas Sartre end noortega, eelkõige üliõpilasnoortega. Oma õpilastel laskis ta teha enam-vähem kõike, mida need tahtsid. Tema sõnum oli: üksikisik vastutab enda eest täiel määral ise; tal on õigus kritiseerida kõiki ja kõike. Poisid tohtisid võtta pintsakud seljast ja klassis suitsetada. Neil polnud kohustust teha märkmeid ega esitada kirjalikke töid. Sartre ei kirjutanud iial kohalviibijate nimesid üles, ei karistanud ega pannud hindeid. Ta kirjutas palju, kuid ei leidnud oma varasele loomingule kirjastajat. Oma meeolehärmiks pidi ta nägema, kuidas trükitakse tema sõpru Nizani ja Aroni

ja kuidas nad saavutavad mõõduka kuulsuse. 1936. aastal avaldas ka Sartre lõpuks oma Saksamaal tehtud uuringute põhjal teose „*Récherches philosophiques*“. See ei äratanud suuremat tähelepanu. Kuid Sartre hakkas aimama, mida ta teha tahab.

Sartre'i loomingu põhisisuks on filosoofilise aktivismi olemuse väljendamine proosa ja draama vahendusel. 1930. aastate lõpus oli tema vaim selleks täiesti küps. Sartre väitis, et kõik olemasolevad romaanikirjanikud — ta pidas silmas Dos Passost, Virginia Woolfi, Faulknerit, Joyce'i, Aldous Huxleyt, Gide'i ja Thomas Manni — kajastavad oma teostes igivanu ideid, mis kas otseselt või kaude tulenevad Descartes'ist või Hume'ist. Oleks palju huvitavam, kirjutata Jean Paulhanile, „kirjutada romaan Heideggeri aja ideede vaimus, ja seda ma kavatsengi teha“. Sartre'i probleem oli see, et 1930-ndail oli ta filosoofia ja ilukirjanduse oma töödes lahus hoidnud: publiku silmis muutus ta põnevaks alles siis, kui oli need kaks kindlalt ühendanud ning köitis nendega üldsuse tähelepanu näitelavalt. Ning tasahaaval oli valmimas ka midagi filosoofilise romaani taolist. Sartre tahtis oma teose pealkirjaks panna „Melanhoolia“. Tema kirjastajad muutsid selle „Iivelduseks“ (*La Nausée*), mis kõlab tõesti rabavamalt, ning avaldasid romaani lõpuks 1938. aastal. Selgi korral olid vastukajad esialgu tagasihoidlikud.

Edu tõi Sartre'ile sõda. Prantsusmaale tähendas sõda katastroofi. Sartre'i sõpradele, näiteks Nizanile, tähendas see surma. Teistele tõi sõda ohte ja alandusi. Aga Sartre'il läks sõjas hästi. Ta määrati Armeegrupi peakorterit suurtükiväereservi meteoroloogiarühma, kus ta lennutas kuuma õhuga täidetud palle atmosfääri, et kindlaks teha tuule suunda. Kaaslased viskasid tema üle nalja. Tema kapral, matemaatikaprofessor, kommenteeris: „Me teadsime algusest peale, et sõjalises mõttes on ta meile täiesti kasutu.“ Prantslaste võitlusvaim oli tollal madalseisus. Sartre sai kuulsaks sellega, et ta ei pesnud ennast ja oli eemaletõukavalt räpane. Tema tegeles kirjatööga. Iga päev pani ta paberile viis lehekülge romaani, millest lõpuks sai „Vabaduse teed“ (*Les Chemins de la Liberté*), neli lehekülge „Sõjapäevikut“ ning lõputul hulgal kirju, kõik ikka naistele. Pärast sakslaste pealetungi varises rinne kokku ja Sartre vangistati otse kirjatöö juurest (21. juunil 1940). Tréves'i lähedal asuvas sõjavangide laagris tegid saksa vangivalvurid, kes jälestasid prantslastest vahialuseid, eriti kui nood olid rāpased, Sartre'ist sisuliselt poliitvangi ja kostitasid tema laia tagumikku nii mõnegi jalahoobiga. Nii nagu koolis, päästis Sartre'i siingi narrimäng ja laagrisketšide kirjutamine. Samuti kirjutata usinalt edasi romaane ja näidendeid, kuni ta 1941. aasta märtsis „osaliselt pimedaks“ tunnistati ja vabastati.

Sartre läks otsejoones Pariisi. Ta sai filosoofiaõpetaja koha kuulsas Lycée Condorcet's, mille personal oli suuremalt jaolt maapaos, pōranda all või laagrites. Tema meetoditele vaatamata või just nimelt nende tõttu leidsid kooliinspektorid tema õpetajatöö olevat „suurepärase“. Sartre omakorda leidis, et sõjaaegne Pariis on meeliülendav. Hiljem kirjutata ta: „Kas inimesed mõistavad mind, kui ma ütlen, et see õudus oli väljakannatamatu, kuid sobis

meile suurepäraselt. [---] Me ei ole iial olnud nii vabad kui Saksa okupatsiooni all. Aga see sõltus muudugi sellest, kellega oli tegu. Sartre'il oli õnne. Kuna ta polnud sõjaaegsel ajal poliitikas, isegi mitte 1936. aasta Rahvarindes osalenud, siis ei esinenud tema nime natside arhiivides ega nimekirjades. Nende silmis oli ta „puhas poiss“. Tegelikult vaatasid asjatundjad teda üpriski sooviva pilguga. Pariisis oli palju mundrit kandvaid frankofiilidest saksa haritlasi, nagu Gerhardt Heller, Karl Epting, Karl-Heinz Bremer. Need mehed ei avaldanud mõju mitte üksnes tsensuuri, vaid ka võimude poolt lubatud ajalehtede ja ajakirjade ning sugugi mitte viimases järjekorras ka neis ilmuvate teatri- ja raamatuaruvestuste kaudu. Sartre'i romaanid ja näidendid oma Kesk-Euroopa filosoofilise taustaga ning ennekõike rõhuasetusega Heideggerile, keda natsliku Saksamaa akadeemilised ringkonnad hindasid, olid sellele seltskonnale vägagi vastuvõetavad. Aktiivset koostööd režiimiga Sartre ei teinud. Sellele kõige lähemale jõudis ta ehk siis, kui sidus end kollaboratsioonistliku nädalalehega „Comoedia“ ning vahepeal nõustus koguni korrapäraselt oma veergu kirjutama. Aga loominguga avaldamise või näidendite lavaletoomisega tal raskusi polnud. Või nagu André Malraux on öelnud: „Mina seisin vastamisi Gestapoga, aga Sartre'i näidendeid lavastati Pariisis saksa tsensuuri heakskiidul.“

Ometi tundis Sartre ebamäärasest tungist osaleda vastupanuliikumises. Tema õnneks jooksid ta pingutused tühja. Selles on kummalist saatuse ironiat, niisugust ironiat, millega intellektuaalidest kirjutades hakkad pikapeale harjuma. Sartre'i enese filosoofia, mida varsti hakati nimetama eksistentsialismiks, oli tema vaimus juba kuju võtmas. Oma olemuselt on see tegudefilosoofia, mis väidab, et inimese iseloomu ja tähenduse määrab tema tegevus, mitte vaated, tema teod, mitte sõnad. Natside okupatsioon äratas kõik Sartre'i autoritarismivastased vaistud. Ta tahtis võidelda. Kui ta oleks järginud oma enese filosoofia maksime, siis oleks ta pidanud raudteel sõjaväeeselone õhku laskma või SS-ohvitseride pihta tuld andma. Kuid just seda ta ei teinud. Ta rääkis. Kirjutas. Ta oli vastupanu poolt — teoorias, hinges ja vaimus, aga mitte tegudes. Ta aitas moodustada põrandaalust rühmitust „Sotsialism ja vabadus“, mis pidas koosolekuid ja isekeskis vaidles. Paistab, nagu oleks Sartre uskunud, et tarvitseb vaid kõigil haritlastel kokku tulla, pasunad hüüdma panna ja natside Jeeriku müürid varisevadki põrmu. Kuid Gide ja Malraux, kellele Sartre läheneda üritas, ütlesid talle ära. Mõned rühmituse liikmed, nagu näiteks Sartre'i kolleeg filosoof Maurice Merleau-Ponty, kaldusid tegema panust marksismile. Sartre, niipalju kui temast üldse asja oli, järgis Proudhoni: just tema vaimus kirjutas ta oma esimese sajaleheküljelise poliitilise manifesti, milles käsitles sõjajärgset Prantsusmaad. Niisiis oli sõnu ohtrasti, kuid tegusid napilt. Üks rühmituse liige, Jean Pouillon, on väljendanud seda nõnda: „Me ei olnud vastupanuliikumise organiseeritud rühm, vaid lihtsalt sõpruskond, kes oli üheskoos otsustanud natside vastu olla ja oma meeleoludest teistelegi teada anda.“ Teised, kes rühmitusse ei kuulunud, on olnud kriitilisemad. Kommunistlikku parteid toetanud George Chazelas on

öelnud: „Nad tundusid mulle algusest peale kaunis lapsikud: näiteks ei saanud nad põrmugi aru, kui palju nad oma sõnamulinaga teiste tööle kahju tegid.“ Teine aktiivne vastupanuliikumise tegelane Raoul Lévy on nende tegevust nimetanud „lihtsalt teetassi juures lobisemiseks“ ning Sartre’it ennast „poliitiliselt kirjaoskamatuks“. Lõpuks kuivaski rühmitus kokku.

Niisiis ei teinud Sartre vastupanuliikumise heaks midagi märkimisväärset. Ta ei liigutanud lillegi juutide päästmiseks ega kirjutanud nende kaitseks ainsatki rida. Ta pühendus raugematu energiaga oma karjääri ülesehitamisele. Ta kirjutas metsiku innuga — näidendeid, filosoofiat ja romaane, põhiliselt kohvikutes. Tema seosed St.-Germain-des-Prés’ga, mis said varsti maailma-kuulsaks, olid algul üpris juhuslikud. Tema põhiteos filosoofia alal „Olemine ja eimiski“ (*L’Être et le Néant*), kus kõige ammendamamalt on selgitatud Sartre’i aktivismi põhimõtteid, valmis suuremalt jaolt väga külmal talvel 1942—1943. *Boulevard St. Germainil* asuva „Café Flore’i“ omanik *monsieur* Boubal oli ebatavaliselt osav kütteks sütt ja suitsetamiseks tubakat muretsema. Seal siis Sartre päevast päeva kirjutaski, seljas ei tea kust hangitud inetu, halvasti istuv, kuid soe ereoranž kunstnahast kasukas. Ta jõi klaasi piimaga teed, otsis välja tindipoti ja sullepea ning kirjutas seejärel vahetpidamata neli tundi, pilku paberilt peaaegu tõstmata — see „väike tindine karvaker“ . Simone Beauvoir, kes teda nõnda on iseloomustanud, on märkinud, et oma traktaadi elavdamiseks, millel lõpuks kogunes pikkust 722 lehekülge, kasutas Sartre „krõbedaid passaaže“. Üks neist käsitleb „avausi üldiselt ning teine keskendub aanusele ja armukunstile itaalia stiilis“. Teos avaldati 1943. aasta juunis. Tunnustus oli visa tulema (kõige tähtsamad arvustused ilmusid trükist alles pärast 1945. aastat), kuid oli see-eest kõigutamatu ja kasvav. Maksma pani Sartre ennast aga siiski eelkõige teatri kaudu. Tema näidendi „Kärbsed“ (*Les Mouches*) esietendus toimus selsamal kuul, kui ilmus „Olemine ja eimiski“, ning algul müüdi pileteid võrdlemisi vähe. Kuid näidend köitis publiku tähelepanu ning suurendas Sartre’i kasvavat populaarsust veelgi. Varsti oli Sartre filmistuudios „Pathé“ nõutud stsenaarist; tal valmis kolm stsenaariumi, kaasa arvatud võrratu „Panused on tehtud“ (*Les Jeux sont faits*), ning esimest korda elus teenis ta hea hulga raha. Sartre oli seotud ka uue ning mõjuka kriitikaajakirja „*Les Lettres françaises*“ (1943) loomisega ning ta kutsuti järgmisel kevadel koos André Malraux’ ja Paul Eluard’iga *Prix de la Pléiade*’i žüriisse — kindel märk, et kirjanduslik läbimurre on saanud jõuliselt teoks. Samal ajal, 27. mail 1944, etendus teatris „Vieux Colombier“ tema näidend „Kinnine kohus“ (*Huis clos*). Võrratu teos, kus kolm inimest kohtuvad elutoas, mis aga osutub põrgu eeskojaks, toimib kahel tasandil. Ühel tasandil käsitleb näidend inimloomust ning selle sõnumiks on: „Põrgu on T e i s e d“. Samas on see teisel tasandil „Olemise ja eimiski“ rahvapärane tutvustus, Heideggeri radikaliseeritud versioon, millele lisandub galliapärane sära, särts ja päevakajalisus ning aktivismi ja varjatud vastuhaku sõnum. See on asi, mis prantslastel alati hästi õnnestub — täpselt ajastades võtta saksa idee ja teha sellest mood. Näidendil oli tohutu

menu niihästi kriitikute kui ka publiku hulgas ning seda on täie õigusega nimetatud „sündmuseks, mis juhatas sisse St.-Germain-des-Prés' kuldajastu“.

„Kinnine kohus“ tegi Sartre'i kuulsaks, ning see annab veel kord tunnistust teatri võrratust võimest ideesid kuulutada. Kuid kummalisel kombel sai Sartre maailmakuulsaks, õieti lausa kurikuulsaks, tõeliseks *monstre sacré*'ks siiski vanamoodsal viisil — avaliku loenguga. Aasta pärast näidendi esietendust valitses Prantsusmaal juba rahu. Igaüks, ja ennekõike noorus, püüdis ahnelt tasa teha kultuurile kaduma läinud aastaid ning otsis sõjajärgset tõeliksiiri. Kommunistid ja vastsed katoliiklikud sotsiaaldemokraadid (MRP) pidasid ülemvõimu pärast ülikoolilinnakus ägedat võitlust. Sartre kasutas oma uut filosoofiat, et pakkuda alternatiivi: pole tarvis kirikut ega parteid, vaid kaasakiskuvat individualismiõpetust, mis näeb iga inimolendit oma hinge täieliku peremehena, kui too vaid otsustab valida tegude ja julguse tee. See oli vabadusesõnum pärast totalitarismi õudusunenägu. 1944. aasta sügisel *rue St. Jacques*'il peetud loengusarjaga „Romaani sotsiaalne tehnika“ oli Sartre oma lektoriannet ja külgetõmbejõudu juba tõestanud. Siis oli ta vaid riivamisi viidanud mõnele oma tõekspidamisele. Aasta hiljem, 29. oktoobril 1945, kui Prantsusmaa oli vaba ja ootas ärevalt vaimset stimulatsiooni, kuulutas Sartre Salle des Centraux's, *rue Jean Goujon*il 8 välja avaliku loengu. Sõna „eksistentsialism“ ei pärine temalt. Paistab, et selle pakkus välja ajakirjandus. Augustis 1944, kui Sartre'il paluti seda mõistet määratleda, oli ta vastanud: „Eksistentsialism? Ma ei tea, mis see on. Minu filosoofia on eksistentsi filosoofia.“ Nüüd otsustas ta meedia vermitud mõiste omaks võtta ning pani loengu pealkirjaks „Eksistentsialism on humanism“.

Nagu on kinnitanud Victor Hugo, ei ole miski vägevam ideest, mille aeg on käes. Sartre'i aeg oli käes kahes mõttes. Ta jutlustas vabadust inimestele, kes olid seda janunenud. Aga see ei olnud kergesti saavutatav vabadus. „Eksistentsialism,“ sõnas Sartre, „määratleb inimest tema tegude kaudu. [...] See ütleb talle, et vaid tegudes on lootust ning et tegu on ainus, mis teeb inimese elu võimalikuks.“ Seega: „Inimene pühendab end oma elule ning loob seeläbi enese kuju, millest väljaspool ei eksisteeri midagi.“ Uus, 1945. aasta eurooplane on uus, eksistentsialistlik indiviid, ütles Sartre — „ta on üksi, õigustust pole. Just seda pean ma silmas, öeldes, et me oleme needud vabad olema.“ Nii oli Sartre'i uus, eksistentsialistlik vabadus illusioonid kaotanud põlvkonnale lõpmata ahvatlev: üksildane, rangelt lihtne, üllas, veidi agressiivne, et mitte öelda vägivaldne, aga ka elitismi eitav ja rahvameelne — kedagi ei jäetud kõrvale. Igaüks, ja ennekõike iga noor, võis olla eksistentsialist.

Teiseks oli Sartre ühe niisuguse periooditi puhkeva revolutsiooni juht, mis kujundavad intellektuaalset suurmoodi. Kahe sõja vahel oli Dreyfusi juhtumi ja Flandria veresauna ümber pikka aega möllanud teoreetilistest lahingutest tüdinud prantsuse haritlaskond nautinud erapooletuse voorusi. Eeskuju oli andnud Julien Benda, kelle menuraamat „Vaimuinimeste reetmine“ (*La Trahison des clercs*, 1927) õhutas haritlasi vältima „kohustatust“

ühegi usutunnistuse, partei või ürituse ees, keskendumata abstraktsetele põhimõtetele ning poliitikaareenilt kõrvale hoiduma. Ka Sartre ise oli üks Benda paljudest järgijatest. Kuni 1941. aastani ei oleks keegi saanud olla vähem kohustunud. Aga nüüd, täpselt nagu siis, kui ta kuuma õhu pallidega atmosfääri sondeeris, tundis Sartre, et tuul on pöördunud. Tema ja ta sõbrad olid koostanud uue kirjandusajakirja *Les Temps modernes* („Moodsad Ajad“) ning Sartre oli selle peatoimetaja. Esimene number Sartre'i juhtkirjaga ilmus septembris. Tungivas toonis juhtkiri nõudis kirjanikelt jälle kohustatust: „Kirjanikul on koht oma ajas. Igal sõnal on vastukaja. Ja nii on ka igal vaikimisel. Ma pean Flaubert'i ja [Edmond] Goncourt'i vastutavaks Kommuunile järgnenud repressioonide eest, sest nad ei kirjutanud nende vastu ainsatki rida. Te võite öelda: see ei olnud nende asi. Küsigem siis: kas Calais' protsess oli Voltaire'i asi? Kas Dreyfusi süüdimõistmine oli Zola asi?“

Niisugune oli selle loengu tagapõhi. Tol sügisel oli Pariisi kultuurielu erakordselt pingestatud. Kolm päeva enne Sartre'i loengut oli toimunud vahejuhtum kahe uue balleti „Mustkunstnikud“ (*Les Forains*) ning „Kohtumised“ (*Les Rendez-vous*) esietendusel Théâtre des Champs-Élysées's, kus peenema publikuga täidetud saal Picasso kujunduse välja vilistas. Sartre'i loengule laia reklaami ei tehtud: olid vaid mõned teadaanded „Libérationi“, „Le Figaro“, „Le Monde'i“ ja „Combat“ kuulutusterubriigis. Ometi näib, et sõnum levis suust suhu kulutule kiirusel. Kui Sartre kell 8.30 loengusaali juurde jõudis, oli rahvahulk tänaval nii suur, et ta hakkas pelgama kommunistide organiseeritud demonstratsiooni. Tegelikult olid need vaid inimesed, kes üritasid meelegeitlikult sisse trügida; saal oli juba täis ja sisse lubati veel ainult kuulsusi. Sartre'i sõbrad pidid küünarnukkidega ruumi tegema, et ta üldse siseneda saaks. Saalis vajasid naised minestusse ja toole tallati puruks. Loeng algas tunni võrra ettenähtust hiljem. Põhiolemuselt ei olnud Sartre'i esinemine midagi muud kui formaalne akadeemiline filosoofialoeng. Kuid olude sunnil sai sellest esimene suur meediasündmus pärast sõda. On märkimisväärne kokkusattumus, et samal õhtul pidas avaliku loengu ka Julien Benda — peaaegu tühjale saalile.

Sartre'i loengut kajastas press hämmastava põhjalikkusega. Hulk ajalehti tõi paberipõuast hoolimata ära tuhandeid sõnu Sartre'i teksti. Kirglikult mõisteti hukka nii seda, mis tal oli öelda, kui ka viisi, kuidas ta ütles. Katoliiklik päevaleht „La Croix“ nimetas eksistentsialismi „tõsisemaks ohuks kui kaheksateistkümnenda sajandi ratsionalism või üheksateistkümnenda sajandi positivism“, ning ulatas käe kommunistlikule „L'Humanitéle“, kes nimetas Sartre'it ühiskonna vaenlaseks. Aja jooksul jõudsid kõik Sartre'i teosed Vatikani keelatud raamatute nimekirja ning Stalini kultuurikomissar Aleksandr Fadejev nimetas teda „kirjutusmasinaga šaakaliks ja sulepeaga hüääniks“. Samuti sai Sartre'ist ametivendade ägeda kadeduse objekt. Frankfurti koolkond, kes Brechti vihkas, vihkas Sartre'it veel hullemini. Max Horkheimer nimetas teda „kelmiks ja filosoofiamaailma gangsteriks“. Kõik need rünnakud töid Sartre'ile andunud imetlejaid ainult juurde. Selleks ajaks oli temast,

nii nagu paljudest tippintellektuaalidest enne teda, saanud enesereklaami asjatundja. Ja selle, mis ta ise jättis tegemata, tegid tema eest ära ta pooldajad. „Niisugust reklaamitriumfi pole nähtud Barnumi päevist saadik,“ kommenteeris „Samedi Soir“ hapult. Kuid mida enam Sartre'i fenomeni üle moraali loeti, seda enam löi see lokaalselt. „Les Temps modernes“ novembrinumber väitis, et Prantsusmaa on löödud ja demoraliseeritud riik. Talle ei ole jäänud muud kui kirjandus ja moetööstus, ning eksistentsialismi eesmärgiks on anda prantslastele pisutki väärikust ja säilitada allakäiguajastul nende eripära. Veidral kombel sai Sartre'i pooldamisest patriotismiakt. Tema loengu kiiruga laiendatud raamatuversiooni müüdi kuu aja jooksul pool miljonit eksemplari.

Liitagi ei olnud eksistentsialism lihtsalt filosoofia, mida võis lugeda — see oli hullus, mida pidi nautima. „Eksistentsialismi katekismus“ kinnitab: „Eksistentsialismi, nagu ka usku, ei ole võimalik seletada: selles saab üksnes elada,“ ning selgitas lugejale, kus nimelt selles elada tuleb. Asjaolus, et St.-Germain-des-Prés'st sai moodsa vaimuelu keskus, ei olnud midagi ootamatut. Tegelikult käis Sartre Voltaire'i, Diderot' ja Rousseau sissetallatud teed, kes kõik olid omal ajal pesitsenud „Café Procope'is“, mis asus bulvaril natuke maad edasi. Ka Teise Keisririigi ajal, Gautier', George Sandi, Balzaci ja Zola ajastul, oli seal pulbitsenud elu: siis avas esimest korda ukseid „Café Flore“ ning selle külastajate seas olid Huysmans ja Apollinaire. Kuid sõjaeelse Pariisi vaimseks keskmeks oli olnud hoopis Montparnasse oma poliitiliselt kohustumatu, kergelt homoseksuaalse ja kosmopoliitse hõnguga ning kohvikuid ehtivate siredate biseksuaalsete näitsikutega. Siirdumine St. Germaini, mis oli niihästi intellektuaalse kui ka sotsiaalse ja seksuaalse iseloomuga, oli seetõttu dramaatiline sündmus — Sartre'i St. Germain oli vasakpoolne, poliitiline, tugevalt heteroseksuaalne ja äärmiselt prantsusekeskne.

Sartre oli seltskondliku vaimuga, ta armastas viskit, džassi, tüdrukuid ja kabareed. Kui teda polnud „Café Flore'is“, naaberkvartalis „Deux Magots's“ või „Brasserie Lipp'is“ teisel pool teed söömas, siis oli ta mõnes uues keldri-ööklubis ehk *cave*'is, mis olid üleöö tekkinud Quartier Latin'i südames. „Rose Rouge'is“ laulis Juliette Greco, kellele Sartre kirjutas kauni laulu; kirjanik ja helilooja Boris Vian mängis seal trombooni ning tegi kaastööd „Les Temps modernes'ile“. *Rue Dauphine*'il asus „Tabou“ ja *rue Jacobin* „Bar Verte“. Mitte kaugel, *rue Bonaparte* 42, korteris vaatega otse St. Germaini kirikule ja „Deux Magots'le“, elas Sartre ise. (Seal elas ka tema ema, kes korraldas jätkuvalt poja pesupesemist.) Liikumisel oli ka oma igapäevane häälekandja, ajaleht „Combat“, mida toimetas Albert Camus, kelle suure läbimüügiga romaane laialt ülistati kui eksistentsialistlikke. Simone de Beauvoir on hiljem meenutanud: „„Combat“ kirjutas kiitvalt kõigest, mis tuli meie suust või sulest.“ Sartre töötas päev läbi ja määris usinalt paberit: tollal pani ta kirja miljoneid sõnu, tema sulest tuli loenguid, näidendeid, romaane, esseid, sissejuhatusi, artikleid, raadiosaateid, stsenaariume, reportaaže, filosoofilisi kihutuskõnesid. Jacques Audiberti on teda nimetanud „veoautoks, mis suure kära ja mürinaga igal pool pargib — nii raamatukogus, teatris kui ka kinos.“

Kuid õhtuti käis Sartre meelt lahutamas ning oli õhtu lõpuks enamasti purjus ja tihti ka agressiivne. Kord lõi ta Camus'l silma siniseks. Rahvas käis Sartre'it ammuli sui uudistamas. Ta oli *quartier'*, *enragés'* (raevukate) ja *branchés'* (pühendatute), *rats de caves'* ide (keldrirottide) kuningas; oma suurima kii-dulauliku Jean Paulhani sõnul oli ta „tuhandete noorte vaimne juht“.

Aga kui Sartre oli kuningas, kes oli siis kuninganna? Ja kui ta oli noorte vaimne juht, siis kuhu ta neid juhtis? Need on kaks erinevat, olgugi omavahel seotud küsimust, ning mõlemasse tuleks süveneda omaette. 1945.—1946. aasta talveks, kui Sartre oli üle Euroopa kuulus, oli ta juba kaks aastakümnet seotud Simone de Beauvoiriga. De Beauvoir oli Montparnasse'i tüdruk, ta oli sündinud otse kuulsa „Café de la Rotonde'i“ kohal asuvas korteris. Tal oli raske lapsepõlv, perekonna oli laostanud häbistav pankrot, mille tõttu vanaisa pandi vang; Simone'i ema jäi kaasavarata ja isa lonkis mööda täna-vaid ega leidnud korralikku tööd. De Beauvoir on oma vanematest kibedusega kirjutanud: „Mu isa oli niisama veendunud Dreyfusi süüs nagu mu ema Jumala olemasolus.“ Tüdruk otsis pelgupaika koolitöös ja temast kasvas sinisukk, kuigi säravalt elegantne. Pariisi ülikoolis paistis ta filosoofiatu-dengina silma ning Sartre ja tema ringkond tunnistasid ta omaks: „Nüüdsest peale,“ ütles Sartre talle, „võtan ma su oma tiiva alla.“ Teatud mõttes oli see tõesti nii, ehkki de Beauvoirile pakkus nende suhe üsna kahtlase väärtusega õnne. Ta oli Sartre'ist tolli jagu pikem, kolm aastat noorem ja puhtakadeemi-liselt võimekam. Üks tema kaasagsetest, Maurice de Gandillac, on iseloo-mustanud tema tööd kui „ranget, nõudlikku, ülimalt täpset ja väga for-maalset“; oma nooruse kiuste oleks ta filosoofias kraadi kaitsmisel esikoha äärepealt Sartre'i eest ära napsanud ning eksamineerijad Georges Davy ja Jean Wahl pidasidki just teda filosoofina tugevamaks. Nagu Sartre'it, nii vaevas ka de Beauvoiri kirjutamissundus ning ta kirjutas mitmeski mõttes Sartre'ist paremini. Näidendeid kirjutada ta ei osanud, aga tema autobiograa-filised teosed, kuigi faktide osas niisama ebaisaldatavad, on Sartre'i omadest huvitavamad ning tema suurromaan „Mandariinid“ (*Les Mandarins*), mis kujutab Prantsusmaa sõjajärgset kirjanduselu ning tõi talle Goncourt'i au-hinna, on tunduvalt parem kui mis tahes Sartre'i romaan. De Beauvoir oli vaba ka kõigist Sartre'i isiklikest nõrkustest — peale valetamise.

Ja ometi sai sellest särava ja jõulise vaimuga naisest Sartre'i ori peaaegu nende esimesest kohtumisest peale; ta jäi orjaks kogu oma teadliku elu jooksul kuni Sartre'i surmani. Ta oli Sartre'i armuke, abikaasa aseaine, kokk ja mä-nedžer, naissoost ihukaitsja ja lapsehoidja, saavutamata Sartre'i elus ometi ametlikku või varalist staatust. Sartre ei kohelnud teda mitte millegi poolest paremini kui Rousseau oma Thérèse'i — isegi halvemini, sest tema truudu-setus oli kurikuulus. Kirjanduse annaalides on vähe näiteid selle kohta, et mees oma naist veel rohkem eksploateeriks. Hoopiski tähelepanuväärseks teeb selle kõik aga tõsiasi, et de Beauvoir oli elupõline feminist. 1949. aastal kirjutas ta nüüdisaja feminismi esimese manifesti „Teine sugupool“ (*Le Deuxième sexe*), mida müüdi laialdaselt kõikjal üle maailma. Manifesti

avasõnad „On ne nait pas femme, on la devient“ („Naiseks ei sünnita, vaid saadakse“) kujutavad endast teadlikku vastukaja Rousseau „Ühiskondliku lepingu“ algusele. Tegelikult oli de Beauvoir feministliku liikumise eelkäija ning peaks õigupoolest olema selle kaitsepühak. Kuid oma eluga reetis ta kõik selle tõekspidamised.

Kuidas just Sartre de Beauvoiri üle säärase võimu saavutas ning seda alal hoidis, ei ole teada. De Beauvoir ei suutnud ennast sundida nende suhtest avameelselt kirjutama. Sartre omalt poolt ei võtnud seda vaevaks. Kui nad esimest korda kohtusid, oli Sartre palju rohkem lugenud kui de Beauvoir ning oskas valada oma teadmisi monoloogidesse, mis tundusid de Beauvoirile vastupandamatud. Sartre'i võim tema üle oli puhtintellektuaalne. Seksuaalne ei saanud see olla. De Beauvoir oli Sartre'i armuke suurema osa 1930. aastatest, kuid mingist ajast peale ta seda enam ei olnud; alates 1940-ndaist olid nende seksuaalsuhted suuremalt jaolt peaaegu olematud: de Beauvoir oli Sartre'i jaoks olemas siis, kui kedagi muud parajasti silmapiiril polnud.

Sartre oli arhetüüpne meesšovinist, nagu neid 1960. aastail nimetama hakati. Tema eesmärgiks oli täisealisena taasluua teda varases lapsepõlves ümbritsenud „paradiis“, kus tema võiks elada keset jumaldava naissoo parfüümpilvedes buduaari. Naistest mõtles ta võitmise ja vallutamise kategooriates. „Viimane kui üks minu teooria,“ ütleb ta „Iivelduses“, „oli alistamise ja omamise akt. Ma uskusin, et nende kõikide abiga võin ma ühel päeval vallutada maailma.“ Ta kirjutas, et nõuab endale täielikku vabadust; ja: „Kõige rohkem unistasin ma sellest, kuidas ma selle vabaduse naiste seas maksma panen.“ Vastupidi paljudele kogenud võrgutajatele ei olnud Sartre naistevihkaja. Tegelikult eelistas ta naiti meestele, võib-olla sellepärast, et naised kippusid talle vähem vastu vaidlema. Sartre märkis: „Pigem eelistan ma rääkida mõnele naisele tühjast-tühjast kui Aroniga filosoofiast vestelda.“ Talle meeldis naistele kirju kirjutada, mõnikord kümmekond päevas. Kuid ta ei näinud naistes mitte niivõrd inimesi, kuivõrd skalpe, millega oma kentaaurivööd ehtida, ning tema püüded oma vallutuspoliitikat edumeelsete sõnadega kaitsta ja mõtestada tunduvad pigem silmakirjalikud. Nii on Sartre öelnud, et tahab „alistada naise peaaegu samuti, nagu alistatakse metslooma“, kuid „üksnes selleks, et tõsta ta metslusest mehega võrdsele tasandile“. Või siis, vaadates tagasi oma varasematele võrgutustele, mõtiskleb ta „imperialismi üle, mis selles kõiges peitus“. Ometi puuduvad tõendid, et säärased mõlgutused teda mõnest järjekordsest vallutusest tagasi oleksid hoidnud — need mõlgutused olid ajaloo tarvis.

(Järgneb)

Üks lihast ja verest, teine fantoomlik kujutelmade naine. Üks eestilik ja käega-katsutatavalt olemas, nagu päikesest soojendatud kivi. Teine kosmopoliitlik, paljude okste ja tuhandete õitega õunapuu. Kaari ja Olivia. Kerge ei ole elu kummalgi. Aga kui Olivia saab väljapääsmatust olukorrast pageda ajalüüsi kaudu teise aega ja teise paika, siis Kaaril tuleb eluraskustega samas ajas ja kohas hakkama saada.

Nii erinevad, kui on Aita Kivi romaani „Jumalakäpp“ ja Ervin Õunapuu „Olivia. Meistriklass“ peategelased, on need romaanid ka kirjandusteosena. Tõsi, mõlemad kujutavad naisterahva elu põhiliselt meeste poolt juhitud maailmas ning on selles mõttes feministlikud. Aga kui Kivi raamatus on selline lähtekoht esmane, siis Õunapuul on see sekundaarne. Temal on esma-seks taie.

See tingib jutustuste täiesti vastandliku kirjapanekuviisi. Et saavutada oma eesmärgi ja kunstilist löögijõudu, peab Kivi olema Kaari elu kujutamisel nii tõeluslähedane (tõsielu, tegelikkuse mõttes), kui ilukirjanduse olemus ja autori oskus seda võimaldavad. Õunapuu valitud siht ja stiil kukuvad välja aga seda paremini, mida fantaasiaküllasem ta on. Ka tema võib jahtida tõelust, kuid siis teeb ta seda metatasandil, ületõeluse vallas ja selle kaudu.

Eesti kirjanduses on Olivia nii raamatuna kui ka tegelasena enneolematu. Meenutada võiks ehk Tuglase fantastilisi novelle. Kuid kirjandusilmas on tal vähemalt üks eelkäija, müstiline naine V., Thomas Pynchoni samanimelise kuulsa romaani kangelanna. V. liigub ruumis sama laiahaardeliselt kui Olivia, ühes peatükis ilmutab ta end Kairos, teises Firenzes, siis Edela-Aafrikas, Pariisis, Maltal ja mujal. Ta esineb erinevate nimede all — Victoria Wren, Veronica Manganese, Vera Meroving. Ta võib muuta kuju. Ta võib olla ka sümbol — Venus, *mons veneris*, vulva. Või Malta pealinn Valletta. Teda nähakse partisanina Aasias, varastatud lennukiga alla kukkumas Hispaanias. Nagu Olivia, läviv ta ajaloost tuntud isikutega, näiteks Mussolini ja d'Annunzioga.

Vastandina Oliviale liigub V. ajas ainult ühe inimese piires, XIX sajandi lõpul ja XX sajandi esimesel poolel. Kui Olivia on meeste suhtes allaheitlik, isegi masohhistlik, siis V. muutub elukogemuste toel domineerivaks, omandab sadistlikke, mõnikord ka lesbilisi jooni. V. on *femme fatale*, mida Olivia ei ole. Erinevus on ka selles, et Olivia on lugejale avatud, me näeme asju läbi tema silmade. V. on lugeja ees enamasti suletud, romaani meestegelased näevad teda looritatult (seda mitte ainult ülekantud, vaid mõnel korral ka otseses tähenduses), nad üritavad välja nuputada, kes V. tegelikult on. Nagu Olivia, on V. põhiliselt ulmeline.

On täiesti võimalik, et Õunapuu on „Olivia“ komponeerimisel teksti süsteemselt kodeerinud mingi sõnumi, mingi tähenduse, mingi filosoofilise kontseptsiooni. Kui nii, siis ei ole ma seda tajunud ega sellest aru saanud. On väidetud (näiteks Linnar Priimägi), et „Olivia“ kontseptsiooniks on mäss Jumala vastu, milles ei saa võitjaks tulla, sest lõppkokkuvõttes on see ikkagi Tema, kes suunab kõike. See aga eeldaks, et Õunapuu on sügavalt usklik inimene, kes usub Kõigevägevama olemasollu, teda pealegi personifitseerides („Tema“). Ise Jumalasse uskumata ei saa tema vastu tõemeeli mässata ja võidelda. Tõsi, „Tema“ võimu tunnetab ja selle vastu mässab ju mitte autor, vaid Olivia. Õunapuu kui autor ainult kirjeldab seda. Kirjeldab, kuidas veidi lihtsameelne Olivia tunnetab personifitseeritud Kõigevägevamat. Kuid sel juhul on autori suhtumine irooniline (ma ei mõtle irvitavat, vaid kirjanduslikku irooniat). Liiatigi on Olivia erandlik, ulmeline kuju, raske oleks näha temas mingeid religioosseid üldistusi või pidada teda autori *alter ego*'ks. Mulle tundub, et siin on midagi viltu, kas romaani ideed tõlgendanud kriitikute väites, või — juhul, kui väide on õige — siis autori kontseptsioonis.

Küll aga saab üheks põhiteemaks olla sugudevaheline ürgne ja eksistentiaalne erinevus, mida autor näitab Oliviat ja tema mehi vastandades. Sellest rohkem käesoleva kirjutise lõpuosas.

„Oliviaga“ seoses on korduvalt viidatud (näiteks Raivo Kelomees) Gabriel García Márqueze romaanile „Sada aastat üksildust“. Tõsi, neid teoseid ühendab erakordselt rikas fantaasia ja visuaalsete kujundite erksus. Samuti eriskummaliste, teispool reaalsuse piire asuvate sündmuste muutumine romaani loomulikuks koostisosaks. Kuid erinevused näivad siiski suuremad kui sarnasused. Põhilisem neist on García Márqueze romaani ankurdatud kindlas ja konkreetse keskkonnas. Romaanil „Cien años de soledad“ on kodumaa, Columbia — maa, rahvas, riik, poliitika, ajalugu, müüdid, loodus, traditsioonid, kombed, veidrused, kolklus, ebausk ja katoliiklus.

Õunapuu romaanil puudub kodumaa, seda muidugi tahtlikult. Autor on katsunud haarata kogu euroilma, või kõiki maailmu — *todos los mundos*, ütleksid García Márqueze kaasmaalased. See aga on tinginud sündmustiku ja kogu romaani teatava steriilsuse. *Pars pro toto* põhimõttel oma kodumaa kaudu rahvusvahelisele areenile jõudmine on peaaegu alati osutunud tõhusamaks.

Kuigi näiteks Pynchoni „V“ sündmustik kulgeb vähemalt kolmel mandril, on romaan siiski ankurdatud Ameerikas. Sündmuskohad teistes peatükides, olgu Kairo, Malta või Edela-Aafrika, on esitatud koos värvika ajaloolise taustaga, nagu näiteks hererote ja hotentottide ülestõus sakslaste koloniaalvõimu vastu Edela-Aafrikas (1904—1907, praeguses Namibias), mis XX sajandi esimese suure genotsiidina jõhkra tapatalgu käigus maha suruti.

Kuigi Õunapuu romaanil puudub kodumaa, on tal siiski kodu — maalija Caspar David Friedrichi maja Elbe jõe kaldal Dresdenis, Saksimaa kuningriigi pealinnas XIX sajandi esimesel poolel. Olivia liikumist aegruumis ühest põnevast elust teise võiks võtta ka kui kunstniku noore ja igavleva naise

ulmlevaid, Õunapuu poolt sürrrealiseeritud fantaasiaid. Need sugenevad Olivia kujutlustesse siis, kui ta oma maja aknast välja vaatab, nagu me seda näeme Friedrichi maalil „Naine aknal“.

Ulmelisele Oliviale vastandub olmeline Kaari „Jumalakäpas“. Ometi pole selline vastandamine päris õige. Vastanduvad romaanid kirjandusteosena, aga Kaari ei ole hingelt olmeline inimene. Ta januneb armastuse ja seksuaalse rahuldatus järele ning on valmis selle nimel olmelisi hüvesid ohvriks tooma. Armuelus valitsev rahuldamatuse on viinud südame psühhosomaatiliste rütmi-häireteni, mis kaovad armastuse leidmise järel.

Romaan on ülesehituselt komplitseeritud, kui see esimesel kiirel lugemisel näib. Tegu on jutustajamina vaheldumisega esimesest isikust kolmandasse ja kolme eri ajatasandiga. Põhiline tegevust kandev narratiiv — Kaari armulugu Ilmeriga — on kirjutatud kolmandas isikus ja leiab aset kolme ja poole aasta jooksul (1979—1982?) Karl Vaino aegses ENSV-s. Naiselikku armastus- ja seksuaalpsühholoogiat silmapaistva oskuse ja tunnetusega avava armuintriiigi kõrval pälvib lugeja tähelepanu ajastu igapäevaelu kirjeldus, tegevuse olmeline foon.

Armulooga vaheldumisi esitatakse lõike ühe tüdruku lapsepõlvest kuni neiuks sirgumiseni. Kuigi need katkendid on antud minavormis, selgub, et neiuks kasvav pika ongi Kaari. See põhiliselt olmeline ja perekonnalooline tasand ei lisa romaanile midagi erilist ja lugeja pilk kipub nendest lõikudest üle hüppama. Seos ülalmainitud põhiliiniga jääb hõredaks, kui välja arvata ilma oma pärisisata üleskasvanud tüdruku armumine endast märksa vanemasse mehesse. Mulle tundub, et siin on Aita Kivil jäänud iseseisvalt välja arendamata ja kaduma läinud üks teine romaan.

Kolmandal ajatasandil, ja samuti minavormis, on kirjutatud mõtisklevad lõigud — tagasisivaade põhiniintriigi kandvale armuloole tosinkond aastat hiljem, seega enam-vähem romaani kirjutamise ajal. Need tagasisivaatavad lõigud harmoneeruvad romaani põhikoega, on sellele vajalikuks täienduseks ja lõpetavaks *coda*'ks.

Armastusromaaniks alapealkirjastatud teose võtme annab meile kaane-kujundus, kus jumalakäpavärvilises kleidis pikkade tumedate juustega naine (keda näeme tagantvaates) kõnnib (või vaatab?) mineviku poole, mille ahenevas perspektiivis talle kangastub pilt (kujundusse monteeritud foto) temast endast mõnieteist aastat tagasi koos viie-kuueaastase poisiga. Sama vana poeg on romaanis Kaaril. Kas fotodel olev autor kehastab Kaarit või samastub Kaari autoriga, ei ole kirjandusteose seisukohalt oluline.

Küll aga on seda raamatu pealkirjaks valitud jumalakäpp, orhideeliste ehk käpaliste sugukonda kuuluv *orchis mascula*, mille õisi botaanik Vilbaste kutsus „verevaks“, botaanik Kuusk „purpurvioletseks“ ja Aita Kivi „lillakasroosaks“. Eestis ei ole jumalakäpp siiski nii haruldane, kui autor arvab. Vilbaste järgi esineb seda „tihti“, Kuuse järgi „hajusalt, rohkem lääne pool“. Kui Kaari ühel romantilisel ja heldinud hetkel kutsus Ilmerit jumalakäpaks ja mõistet edasi arendades saatuse sõrmeks, siis ei saa ma jumalavallatult

nentimata jätta, et Saaremaal öeldi jumalakäpa kohta „nallernaat“ ja Vaivaras „kuradikäpp“, Muhus koguni „vanapoisituhlus“.

Vanapoisituhlus Kaari armastatu Ilmer Morvin muidugi ei ole. Kaari armuõnn temaga tillukesel lagendikul „täis lillakasroosasid pikavarrelisi lilli“ aimub juba nende esimesel kohtumisel haiglas: „hommikumantli lilla-roosaroosiline volt on mehe sõrmede alla jäänud. [---] mehe pikasõrmeline käsi on Kaari hommikumantlil juba järgmise voldini, juba ülejärgmise voldini nihkunud, näperdab seda tasakesi.“

Seks ja surm — õigemini armukirg ja surm — seisavad romaanis lähestikku esimestest lehekülgedest peale, ennustades armastatud Ilmeri surma neli aastat hiljem. „Surm ise möödus siit,“ mõtleb Kaari haiglas Ilmeriga esimest korda kohtudes. Surmakõlaline on Ilmeri perekonnanimigi: Morvin (ladina *mors* = surm), pealegi aitab ta haiglas surnuid surnukuuri (morg) kanda. Hiljem vabas looduses seksides satuvad nad mitut puhku pahaendelisse olukorda. Viljapõllul armatsedes jäävad nad peaaegu kombaini alla, kord ajavad Aegviidu polügonil neid vene sõdurid tankiga taga, kord segab nende armuõnne reaktiivlennuki kõrvulukustav möire.

Sugukire rahuldamine on romaanis silmapaistvalt esile tõstetud, kuni „sperma sillerdavate jugadeni“. Veidi vanamoodsalt mõjub Kaari ja Ilmeri korduvalt kirjeldatud üritus suguakti igal juhul „lõpuni“, s. t. mõlemapoolse orgasmini viia.

Olivia ja Kaari ühiseks jooneks on muidugi nende ürgnaiselikkus. Olivia kõrval seisab peaaegu kõikides tema eludes keegi mees, kas abikaasa või armuke, kellest ta on sõltuv, kas tahtlikult või vastu tahtmist, isegi vägisi. Tema suhe meestega on väga naiselik. Mõnelgi korral Olivia protesteerib: „Sa kohtled mind nagu emast looma, aga mina olen naine [---] ja mul on oma uhkus. Ja oma saladused samuti.“ Kuid meeste võimuvallast võib ta alati pääseda teise ellu siirdumisega. Seetõttu ei ole Olivia tõeliselt draamatiline või traagiline kuju. Üheainsa eluga Kaarit võtame aga tõeliseks. Ta veri voolab, ta liha ihkab ja hing väriseb:

„Kui ta järjega Ilmeri sokkideni jõuab, teeb äkiline õnnelaine kõhu keskelt soojaks: kas see on tõesti ilmsi? Millega on küll t e m a selle võimaluse ära teeninud — armastatud mehe sokke pesta! [---] ta surub salamisi Ilmeri sokke huulte vastu [---].“

Kõrge vererõhu all kannatanud Ilmeri tervis halveneb veelgi, ta vahekord Kaariga katkeb juba enne surma. Kaarile jääb kirglikult tunnetatud armuõnne mälestus ja teda ootab ees uus armastus, nii nagu Oliviat ootab ees uus elu. Naiselikkus elab üle mehelikkuse, nagu Oliviasi puhul, kelle jõulised, aga tihti kinnisideede küüsis vaevlevad mehed hukkuvad oma paleust järgides. Meeste poolt juhitud maailmas võidutseb naiselikkus. Olivia kisendab: „Ma olen igas naises, nii noores kui vanas! Ma elan neis kõigis teie kiuste igavesti.“ Ka siin meenub Thomas Pynchoni V., kelle kohta samanimelises romaanis on öeldud:

„Ta nägi ennast otsekui kehastunud naiselikkuse printsipi, täiendust kõikjal ümberringi plahvatavale mehelikule energiale.“

TERVIK MOODUSTUB VASTANDEIST

Need, kes armastavad kõnelda ja kirjutada humanistlikke sügavmõttetusi, tahaksid näha „kõigi rahvaste ja rasside“ ühist ja ühtset kultuuri, ka läbi ajaloo, sest „alati on inimsüda ihanud soojust, armastust ja mõistmist; alati on inimolend kartnud surma ja võidelnud ülekohtu vastu“. Kui nüüd väita, et see, mida inimsüda ihkab või on ihanud, erineb ajaloo ja kultuuride lõikes sügavalt, ja et peaaegu ainus, mis kõikide aegade kõiki kultuure olemuslikult ühendab, on dualism, siis ajab see ehk nii mõnegi ärevusse.

Aga siiski on üsna ilmne, et igasuguse kultuuri kõige üldisemad alused rajanevad inimese bioloogilisel ja füüsilisel määratusel, mis on tõesti sama läbi aja ja kogu maailmas. Inimene sünnib ja sureb; on üleval ja on all; on mees ja on naine; on pimedus ja on valgus. Üsna üksmeelselt on jõutud otsusele, et on ka hea ja paha; selle edasiarenduseks on hea (Jumalast) ja kuri (Kuradist), samuti õige ja vale. Vanad head Lévi-Straussi binaarsed opositsioonid. Pikkade aastatuhandete vältel on inimkonna helgemad pead andnud endale aru, et tõde on üks, et kusagil ja kuidagi on olemas Absoluut ehk Kõikainus, kuid ühtlasi on nad ka tajunud, et selle Kõikainsaga ühinemine pole võimalik selles elus — ja et see elu on antud musta ja valge, ei ja jah'i meeleva, vastandite tallermaaks. Vähemalt sestpeale, kui Aadam ja Eeva Kõikainsast irdusid ning hea ja kurja tundmise puust sõid. Erinevusi on selles, mida on peetud mustaks ja mida valgeks, samuti selles, kui mustaks ja kui valgeks (teisisõnu: dualismi rõhutatuse astmes) ning kui suur ala on loovutatud pooltoonidele. Absoluutne dualism oleks maailmapilt, kus kõik on kas Jumalast või Kuradist. Teist äärmust aga on raske isegi teoreetiliselt ette kujutada. Mingil kujul esineb dualism alati, sest juba tühipaljas eksistents loob dualismi — olemine versus mitteolemine.

Järelikult on aastatuhandeid usutud või pigemini taibatud, et näiteks surm ei ole anomaalia või et sõda ei ole anomaalia. Niisamuti haigused ja ülekohtus. Jah, isegi kurjus ei ole seda. Sõda, ülekohtus või kurjus võivad olla küll valed (vastandina õigele rahule, õiglusele ja headusele), neile tuleb vastu hakata, ent nende olemasolu on paratamatus nagu surmgi. Vähemalt siin ilmas.

Need, kes põlustavad Lääne kultuuri liigse dualismi pärast ja osutavad alternatiivina Ida väidetavalt pluralistlikuma maailmapildi suunas, oleksid nagu unustanud kuulsa yin-yangi sümboli. See on must-valge. Piir nende vahel pole sirge, valge sees on laiguke musta ja musta sees laiguke valget, kuid must on siiski must ja valge on valge.

ÄRGE MÕISTKE KOHUT — UISAPÄISA

Paraku ei taha II aastatuhande lõpu eurooplane musta ja valge olemasolu enam tunnistada. Kui Fourier kunagi fantaseeris õnnelikus tulevikus Maa peale ilmuvatest absurdsetest loomatõugudest, siis peeti teda veidrikuks. Ta rääkis näiteks antikrokodillist, kes on muidu nagu krokodill ikka, aga lahke loomuga ja sööb õunu. Nüüd kirjutatakse lastele muinasjutte huntidest, kes hakkavad taimetoitlaseks. Kui võtta muinasjutult ära tema üks tähtsamaid funktsioone — harjutada last tõsiasjaga, et maailmas leidub kurjust ja ebaõiglust —, siis jääb järele mingi mõttetu seep. Aga poliitiline korrektsus nõuab, et moodne muinasjutt lõpeks ümberkasvamise, mitte patu palgaga. Moodsas muinasjutus pole tõelist kurjust; kurjust, mille puhul ei aita noomimine, vaid millele tuleb lihtsalt vastu hakata. Paraku kipuvad ilma kurja mõisteta logisema ka mõisted õige ja vale, kuni kaotavad üldse tähenduse.

Kuid nad kaotavad oma tähenduse vaid hetkeks, sest nad on erakordselt visad. Ilma nendeta ei saa kohe kuidagi. Jälgigem seda veidrat silmamoondust. Suurvaim ütleb sügavad sõnad: „Tarvis on mõista, mitte hukka mõista.“ Tema vähemvalgustatud jüngrid labastavad selle aga imekähku: „Ei ole õigeid ega valesid, ainult hukkamõistmine ise on vale.“ Selle pähkli andis inimkonnale pureda tegelikult juba Jeesus Kristus, kui ta langenud naise hukkajaile ütles: „Kes teie seast ei ole pattu teinud, visaku teda esimesena kiviga!“ Aga ma ei suuda kuidagi uskuda, et Jeesus tahtis sellega nullida kuriteo mõiste ning igasuguse inimliku kohtu- ja hukkamõistmise ära lõpetada. Pigem soovis ta, et igäüks oleks iseenda esimene ja karm kohtunik. Tema lahkumissõnad tollele naisele olid: „Mine, ja nüüdsest peale ära enam tee pattu.“ Sellega on selgelt öeldud: see naine oli käitunud valesi, ja ükskõik kui väga me teda ka ei mõistaks, väärrib tema tegu ikkagi laitust ehk hukkamõistmist. Niisiis: tarvis on kõigepealt mõista ja alles siis kas heaks kiita või hukka mõista. Ilmselt seda tahtis suurvaim öelda, aga mitte seda, et pole enam õiget ega valet.

MOONDDUALISM KÕLBLUSES JA KUNSTIS

Aga peale elutõe on olemas ka kunstitõde. Kunstis on lood dualismiga märksa segasemad, vähemalt tänapäeval. Keskaegses Euroopas valitsesid kunstis kindlad kaanonid, nii on see ka muhameedlikus kunstis ja vist küll igasuguses rahvakunstis. Nii oli see ka kõigis kadunud tsivilisatsioonides. Uusaegne Euroopa on tegelnud peasjalikult kaanonite purustamisega. Nõnda ka kunstis. Kõigepealt hävitati väljendusviisi ja -vahendeid sätestavad reeglid. Juba ammu pole näiteks figuuri läbilõikamine pildiservaga mingi patt, viga ega eksitus. Tõsi, kompositsiooni õpitakse ja selle nõudeid järgitakse nüüdki, ent piirid on mõõtmatult avardunud. Leidub veel kriitikuid, kes söandavad väita, et kunstnik eksib oma teoses mingi kaanoni vastu, aga sagedamini

taunitakse hoopis seda, et ta ei eksi, et ta on tavakohane, igav, ei mässä ega ole uudne. „Eesrindlikud“ kunstnikud ei ründa enam niivõrd vormikeele reegleid kui just kunsti enda piire. Muidugi ei alustanud nad sellega eile, vaid vähemalt kaheksakümne aasta eest, kui mõelda näiteks dadaismi peale. Niisiis, põletav küsimus: kas purki lastud fekaal on kunstiteos?

Kui selliseid küsimusi arutada hea-paha kontekstis, siis on moonddualism kohe platsis. Tema ütleb: kõik on lubatud (see on õige), välja arvatud millegi keelamine või keelata üritamine (see on vale).

Paraku ei suuda moonddualism ei kõlbluses ega kunstis asendada lihtsat, esimese astme dualismi. Kõlbluses jääb ta üksnes marginaalseks nurihumanistlikuks taotluseks, sellal kui tegelikus elus elavad hea ja paha oma esialgses tähenduses edasi. Homoseksualism võib-olla polegi enam paha (vähemalt avalikult; inimeste hämarate südamesoppidega on teine lugu), aga siis astuvad selle asemele uued pahad, näiteks suitsetamine. Hea ja paha on kahtlemata ühiskonnas kätteõpitud hinnangud. Järelikult on vähemalt üldjuhul tegu n.-ö. ideoloogiliste küsimustega. Ühe ideoloogia asendumine teisega on ajaloos tavapärane nähtus. Teisalt on teada, et uue ideoloogia juurutamine toob kaasa mitmesuguseid keerde (sedagi on ajaloos korduvalt juhtunud). Tekib kaksikmoraal, mis on juba mõistenagi iseenesest absurdne — ühel isikul oleks just nagu kaks kallimat, mõlemad ainsad. Kaksikmoraal lõhub isiksust ja ühiskonna sidusust. Inimesed pole enam „ühel lainel“.

Kõike seda näemegi tänapäeva läänemaailmas. Mõni ausameelne isik, kellele neegrid ei meeldi, aga kes teab, et selline tunne on paha, kannatab südametunnistuse piinu ja silmakirjatseb. (Vahel satub ülekompensatsiooni küüsi ja hakkab endalt ning teistelt raevukalt nõudma neegrite armastamist.) Olukord meenutab ühiselu nõuetele lojaalse homoseksualisti hingepiinu ja sisemist segadust ajastul, mil homoseksualism on/oli paha. Kui uskuda, et mingid kaanonid on ühiskonnas alati vajalikud, siis tuleb mõõnda, et selliseid inimesi jätkub senikaua, kuni püsib ühiskond. Mingeid üldinimlikke, kõigile sobivaid kaanoneid pole olemas; alati on näiteks kurjategijaid. Ometi ei ole mõeldav, et sunnitud silmakirjatsejad moodustaksid ühiskonnas enamuse. Või täpsemalt, on mõeldav küll, aga sel juhul on tegu kas plahvatuselise olukorra või vägivallarežiimiga.

Just sinnapoole üritavad Läänt tüürida nüüdisajastu tolerantsusapostlid, kes kuulutavad, et igasugune sallimatus on paha, välja arvatud sallimatus sallimatuse vastu. Ainult see on õige ja hea sallimatus. Paraku näib, et Lääne inimeste absoluutne enamus kaldub olema sallimatu ühe või teise konkreetse asja suhtes. Sellega on nad määratud hingepiinadele oma ebatäiuslikkuse pärast. (Või siis pöörduvad nad ühiskonnast ära ja hakkavad nahkpeadeks.)

Midagi analoogilist toimub kunstis, ehkki veidi kergemas vormis. Näiteks mõnele ei meeldi installatsioonid. Tal on võimetus nende vaatamist vältida (siiski mitte alati), ja kui ta oma vastumeelsust avalikult väljendab, ei ole tegu kaelakohtuliku kuriteoga (vähemalt esialgu). Ent ta peab taluma kunstipreestrite ja kirjatundjate pilget ning alavääristamist. Sandim on lugu

pornograafia piire „kompivate“ teostega. Siin pole asi enam kunstimaitses, vaid juba ka kõlbluses ja kokkupõrge on märksa vihasem. Näiteid leiab tänapäeva Eestist küllaga. Millegipärast need, kes kuulutavad end piiride „kompijaks“, vihastavad ja võtavad viivitamatult märtripoosi, kui selgub, et piir (publiku arvamuse, vahel ka seaduse näol) ongi olemas ja avaldab vastupanu. Siin pakub selget paralleeli Jaan Kaplinski, kes üheainsa hinge-tõmbega väidab, et avalikku arvamust pole olemas, ja teiseks seda, et tema on alati olnud teisitimõtteleja. Huvitav, mille suhtes siis?

PÄRANI PIIBRID PARNASSOSE MÄE OTSAS

Hoopis imelik on katse kunsti piire „ületada“. Loogika ütleb, et see, mis on teisel pool kunsti piiri, pole enam kunst. Ent usutavasti on siiski tegu keele-vääratusega. Mõeldud on ikka kunsti piiride laiendamist. See on loomulik ja sageli õigustatud taotlus. Beethoven võitles terve elu, enne kui teda moosekandi asemel kunstnikuks pidama hakati. Ja vennad Lumière'id ei osanud uneski näha, et nad on pannud aluse uuele kunstiliigile. Seejuures on mõttetu hakata vaidlema, kas „kunst on see, mis on kunst“ või „kunst on see, mida inimesed kunstiks peavad“. Vastus sõltub inimese filosoofilisest vaatevinklist ja tuletab meelde nii Platonit kui ka keskaja nn. universaalide-vaidlust. Mässajast kunstnik igatabes taotleb avalikkuse tunnustust oma teostele kui kunstile. Küllap pesitseb niisuguse kunstniku hinges veendumus, et puupeat ei oska tõelist kunsti ära tunda. Kunsti, mille Idee on kuskil iseseisvalt olemas. Niisiis lähtutakse Platonist. (Platon ise ei sallinud kunsti ja kunstnikke silmaotsaski, aga see ei puutu siinkohal asjasse.)

Nagu öeldud, põrkavad kunsti piiride laiendamise katsed vastuseisule, mis johtub väga sageli mitte kunsti-, vaid kõlblusnõuetest. Väärib meenutamist, et ka impressionistide töid peeti esialgu mitte lihtsalt inetuks, vaid ka amoraalseks. Impressionistid on nüüd pühakuteks, nende väikekoodanlikud vaenajad tagurlasteks kuulutatud. Aga tagurlastel oli omajagu õigust. Tipp, milleni impressionismi viis vananev Monet, oli ühtlasi ka umbtänav. Nii või teisiti, uudne väljendusviis pidi sündima valu ja vaevaga, tugeva kriitika kiuste. Nii sünnib laps, tõestades kõigepealt oma õigust elule. Nii peab sündima iga uutmoodi kunst. Seepärast on konservatiivset kunstipublikut tõelise kunsti sünniks vaja nagu õhku. Kui pole harjumatu teose peale rusikat raputavat — jah, sellele isegi käsitsi kallale minevat — vaatajat (lugejat, kuulajat), siis võtab kunstielus maad — igavus.

Kultuur on (pinge)väli, millel on oma pingeallikad. Poolused, ei tohi! ja peab!, õige ja vale. Mitte igavesti samad ja sama koha peal, kuid igavesti olemas. Seetõttu ei veena mind professor Leo Lapini väited, et tema paneb pilti vaid selle, mida kõik niikuinii mõtlevad — ja järelikult on tema süüdistamine siivutusel variserlik loba. Ei ole. Minu teada kunst eelkõige just sellepärast kunst ongi, et ta pole iialgi kujutanud otseselt ja üks-üheselt

seda, mida kõik niikuinii mõtlevad (teevad, ütlevad). Viited tantristlike templite seintesse raiutud seksistseenidele on hoopis kohatud. Too ühiskond, mis need bareljeefid lõi, kubises tabudest, millest tänane eurooplane ei oska undki näha. Oli vähemalt sada ja üks asja, mida kunstnik tollal ei tohtinud, aga täna tohib. Millegi lubatavus või keelatus on nähtus, mida ei tohi ajastu kontekstist välja rebida.

Eks vene ajalgi täheldatud salamisi, et poliitiliste tabude paine sünnitas kroonukunsti kõrval ka mitmeid imepäraselt peeni teoseid, kus öeldi seda, millest „kõik niikuinii mõtlesid“. Ainult et arusaamatuks jäi, mis nipiga ometi. Kunsti ime.

Olen kaugel poliitiliste tabude taganutmisest. Teisiti on lood kõlblusnormidega. Teooria, et kõlblusnormid kunstis ei kehti, on küll väga huvitav, aga väga uus. Kui kõige pehmemalt väljenduda.

ARVUSTUSED

ÕUNAPUU MAASTIKU
JA ARVUTUSMASINAGA

Ervin Õunapuu: „Teie mälestuseks, kes iganes te olete ja kus asute“.
„Umara“, Tallinn, 1999. 127 lk.

1

Ilukirjanduse lugemine on muutumas üha suuremaks vaevaks. Ilukirjandus ei rahulda enam. Ja kui rahuldabki, siis ei saa tast suuremat naudingut. Andres Langemets on hiljuti öelnud: „Kui kirjandus tahaks surnust üles tõusta, peaks ta end eemaldama jutukirjutamisest, unustama süžeed ja tegelased. Antiigis oli see näitekirjanike valdkond, mis tänaseks on läinud kinomeeste kätte. Lugu nõuab kaasaelamist ajas ja visuaalsust kohas ning siin jääb kirjaniku sulg tänapäeva tehnikale alla. Pealegi pole midagi malletum kui mitu korda ühe ja sama loo jutustamine — ehk süžeede sarnasus, analoogsed tegelased jne. Modernistide katsetused päästa kirjandust ja filmikunsti banaalsuse käest olid ilusad ja meeldejäävad, aga sellele pole tulnud ligi kolmekümmend aastat järke. Postmodernism oli arhitektuurimõiste ega suutnud teistel elualadel modernismi kunstimisiooni täita.“ („Arkaadia“ 18. XII 1999.)

See tsitaat võiks olla meile baastekstiks Ervin Õunapuu uuele romaanile lähenemisel, kuna me kohatame siin paari niidiotsa, mis oleksid meile kaoses orienteerumiseks ja uue kaose loomiseks, seega jätkamiseks justkui formaalselt vajalikud.

2

/modernistide katsetused ... olid ilusad ja meeldejäävad!

Modernistid ei jutusta tihti mingit lugu, või kui jutustavadki, siis pole mõtet seda otsida. Näiteks Alain Robbe-Grillet, Claude Simon, Nathalie Sarraute.

Kui me üldse aru ei saa, millest jutt, siis võib asi väga huvitavaks minna. Siin võib näiteks tuua Õunapuu romaani viimase peatüki, mis eraldi võttes on üks kõige õnnestunumaid lõike — mis sest, et me ei saa aru, mille või kelle kohta ta käib.

3

/postmodernism... [ei] suutnud teistel elualadel modernismi kunstimisiooni täita!

Ah, eks ikka suutis. Kõige tähtsam on kontekstide ja intertekstuaalsuse jõuline rakendamine. Ka Õunapuu on loonud postmodernistliku oluse ja see on tal õnnestunud. Õunapuu monteerib oma teksti kirjanduslikust kollektiivsest mälust. Meisterlikult ja lobedalt kasutatakse arhetüüpe, stampe ja kinniskujundeid, mis enamasti viitavad kriminaal- ja seltskonnaromaanidele.

„Raske kappkell trepimademel löi neli kumisevat lööki.“ — „Doktor valas tilgakese apelsinilikööri kandilisse pitsi.“ — „Hõbedasel jäänõul mängles kaminatuli ja siinsamas kumas väike kaneelipuust vaagen vaht-rasiirupis immutatud tomatilõikudega.“

Kuid sellesse sekkub sama intensiivselt maskuliinne *horror* ja sürrealism.

„Vesi tõusis üheainsa hetkega keema ja piraajade lõbus pundar keerles vahuses vees.“ — „Keller rapsis elu eest, aga ta kael oli vanaeide kondiste käte raudses haardes.“ — „Palja ülakehaga sanitar hammustas metssea saba veriseks.“

Tegemist on kirjandusest indutseeritud kirjandusega, mis on meie ajal peaaegu ainuke võimalus.

4

/peaks ta end eemaldama jutukirjutamisest, unustama süžeed ja tegelased!

Õunapuu seniste juttude tähelepanuväärseim külg on olnud nende idee, programmiline sõnum. Mõned neist sõnumitest on olnud irriteerivad, meenutame siin kas või surmanuhtluse pooldamist, antikristlust, ja miks mitte ka ohvitseri au.

Õunapuu sõnum on olnud alati selge, mis sest, et tihti anarhistlik või individualistlik või isikupärane või isemõtlejalik.

Temas on mingisugust prohvetit või nägijat.

Kuid selle romaani puhul on ta rohkem kui muidu sattunud „loo“ õnge. Või õngitseb meid.

Minule on viimasel ajal küll meeldinud tekstid, kus pole tegelasi ega süžeed. (Kas või mõned uuemad Handke romaanid.) Teksti on parem nautida, kui ei pea mõistatama, mis toimub ja kellega toimub. Hämmastusega olen märganud, et kunagise lemmiku John Le Carré romaanide lugemine on mulle üha raskemaks läinud. Seal peab paratamatult aru saama, kes on kes ja mis ta teeb või

mis tal plaanis on. See on väsitav.

Ehlvest, kellest ei peagi aru saama, sest keel veab teda oma sabas kurat teab kuhu, on vahel nauditavam. Sa tead ette, et sa ei pea lugu jälgima.

Kuid ma ei saa lahti tundest, et Õunapuugi romaanis on mingi süžee. Ollakse St. Bernhardi mäe otsas ja mäe ümbruses. Kõik on salakuulajad. Seal on ka palju reljeefseid tegelasi: Bernhard Keller, bernhardiin, Kaufmann, Sebastian, Hakiba, Jourgurti-Yaakov ja teised.

Kõik lõhnab postmodernistliku spiooniromaani järele. Kuid *story*'st on võimatu aru saada: kui alguses tekib tunne, et kõik (või vähemalt see, mis kursiivis) toimub ja sünnib kreatiivsest hullusest haaratud või sellisele hullusele sunnitud Kelleri sule all (mitte ilmaasjata ei näe Keller ridade vahel ukerdamas tegelasi, ja kui ta Sebastiani sulega torkab, siis päris Sebastiani komistab), siis ajuti kaob (ilmselt taotluslikult?) üldse käest narratiivi subjekt. Keller „kirjutab“ ka jalgrattaga sõites, ja pikapeale sulandub kursiivtekst ikka rohkem normaaltekstiga, ainult et viimase autorit ei suuda me enam kindlaks teha.

Paraku on meile algusest peale antud lootust, et me võiksime jälgida mingit lugu või struktuuri. Me ei saagi enam lugeda ainult lauseid. Me oleme sunnitud neid ühendama, tunne kohustust neist midagi välja lugeda, tunneme vajadust otsida sõnade alt „toimuvat“, seda ette kujutada.

5

/lugu nõuab kaasaelamist ajas ja visuaalsust kohas/

Kirjanduse lugemine on (näiteks Roman Ingardeni järgi) pingutav ettekujutamine, visualiseerimine, konkretiseerimine. Me ei näe ega kuule midagi. Meie aju transformeerib sõnad kolmemõõtmeliseks.

Ka metafoori kohta võib seda öelda. Metafoor tekitab ikka mingi pildi. Muidugi, võib sihiteadlikult nauvida ka ainult sõnu („esimete mälestuste terasvaier plaksatas pinisedes puruks nagu viiulikeel“), ent kaemuse tööd ei saa seejuures keelata. Raske on lugeda nii, et midagi ei „kerki silme ette“.

Eriti romaaniks nimetatud tekstis. Kui ei kerki, siis ei viitsi hästi lugeda. Võid ka katki jätta.

Selles mõttes on performatiivsed kunstid kirjandusest igal juhul vangistavamad. Sa elad kaasa juba sellepärast, et oled teose aja vang ja tihti suletud teosega ühte ruumi (saali) — sa ei saagi katkestada, kui sa just ei taha teiste vahelt kolinal välja trügida.

6

/näitekirjanike valdkond ... läinud kinomeeste kätte/

Kujutava kunstnikuna alustanud Õunapuu järgmised suurimad saavutused on olnud teatris. Ta äratas kõigepealt suurt tähelepanu Evald Hermaküla lavastuste kunstnikuna, nüüd on ta juba pikemat aega töötanud koos Mikk Mikiveriga. Hiljem on ta (eriti koos Toomas Hussariga)

teinud hämmastavalt kauneid ja siusukaid etendusi Von Krahli teatris ja isegi Eesti Draamateatris, luues ise nii teksti kui ka kogu *performing*'u tervikuna. Meie ees on elavad kujud, kas või näiteks lendur Gastello või temaga kaasas olev poisike.

Ka Õunapuu filmid, nagu näiteks esimeste ettejuhtuvatena „Linnapea“ ja „Kõrbekuu“, samuti mõned seeriad „Armastuse kahurist“, on konkreetsed. Me näeme ka seal huvitavaid füüsilisi isikuid, kes on (näiteks Kukumäena) konkretiseeritud.

7

/jääb kirjaniku sulg tänapäeva tehnikale alla/

Vaatamata loo kui niisuguse kandumisele talle sobivatesse kunstidesse, jätkatakse muidugi kirjanduse tegemist. See võikski jääda jätkuma.

Jätkab ka Õunapuu. Au talle, kas või heroismi ja snobismi eest.

Õunapuu raamatud kaunistavad iga riulit. Ta võiks neid massiliselt juurde toota, sest tegemist pole banaalse massikultuuriga, pigem vastupidi.

Kuid lihtpublikuna loodame siiski, et ta teeb edaspidi rohkem ka teatrit ja kino.

See vastab rohkem aja vaimule ja meil on siis kergem.

Mati Unt

EESTI RAHVA ÜLEMINEK RAHUAEGA

Mats Traat: „Muld lõhnab. Minge üles mägedele. VIII jagu“.
„Virgela“, Tallinn, 1999. 272 lk.

Eesti lugeja on laisk: ta ei armasta kätte võtta novellikogu ega näiden-dit. Novellikogus peab iga loo algu-ses tutvuma uue tegevuskoha ning uute tegelaste ja nende probleemi-dega. Näidendis peab aga dialoogile ise juurde kujutlema tegelaste välja-nagemise ning mängupaiga dekorat-sioonid. Väikeste värsstragöödiat autor Jakov Apuškin on oma eesti keeldegi tõlgitud essees „Dramatur-gia võluriik“ soovitanud näidendi lugemisel loitsida ennast režissööriks ning kujutleda end loetava teatriteksti lavastajaks ja kunstnikuks. Kena soovitus muidugi, aga nõuab palju mõttetööd.

Eesti lugeja iseloomu taipas kõi-gepealt Oskar Luts, kes juba 1918. aastal hakkas menuka „Kevade“ jär-ge avaldama ning sai lõpuks oma Tootsi-lugudest koguni kaheksa raa-matut, kui vaieldava autorsusega „Talve“ kõrvale jätta. Talle järgnesid Albert Kivikas ja Richard Roht: esi-mese 1921—1924 ilmunud asuniku-romaane on kohe triloogiaks arva-tud. R. Rohu „Hümnid Paanile“ (1922) leidis küll tagasihoidlikku tunnustust, kuid sellele lisandunud samade tegelastega kolm romaani ja kaks novelli tekitasid küllaltki popu-laarse Kurgsoo-sarja. Edasi tuli juba Tammsaare viieköitelise „Tõe ja õigusega“ ning August Jakobson oma telliskiviromaanidega, mida sa-muti on mitmel korral ühiste tegelas-

te ja tegevuspaikadega sarjadeks ühendatud. Karl Ristikivi Tallinna-romaanidel on samuti seoseid ning neidki on hakatud triloogiaks pida-ma. Pärast Teist maailmasõda aval-das Aadu Hint tetraloogia „Tuuline rand“ ning hiljem püüdis teda sama-ainelise romaaniga „Tuulte taller-maa“ üle trumbata teine saarlane Al-bert Uustulnd, kes selle üldpealkir-jaga saatis aastail 1985—1998 luge-jate kätte koguni seitse raamatut. Bernard Kangro avaldas Lundis kuueköitelise sarja Tartu-romaane (1958—1969), millel küll ühendav pealkiri puudub. Sellesse ritta tuleks lisada ka Asta Willmanni eesti piki-maks armastusromaaniks nimetatud viieköiteline teos „Peotäis tuhka, tei-ne mulda“ (1961—1968) ja Jaan Krossi (esmatrükis) neljaköiteline ajalooromaan „Kolme katku vahel“ (1970—1980).

Kas teadlikult või juhtumisi on eesti pikima romaani nimetusele sat-tunud võistlema ka Mats Traat oma Palanumäe talu saatust kujutavate teostega. Neist on seni ilmunud viis raamatut: „Puud olid, puud olid hel-lad velled“ (1979), „Minge üles mä-gedele“ (I, mis koosneb kolmest jaost, 1987), II raamat (jällegi kolm jagu, 1994), selle sarja 7. jagu ilmus pealkirjaga „Peremees võtab naise“ (1997) ja 8. jagu pealkirjaga „Muld lõhnab“ (1999). Kuuldavasti on Traadil valmimas sarja 9. jao käsiki-ri. Kui palju Palanumäe-saagat üld-se ilmub, ei tea ehk veel autorgi, tun-dub, et Palanumäe peremeeste saa-tust kujutama asudes autoril sari-ro-maani loomise kavatsust polnud: esi-mese raamatu pealkiri on küll poee-tiline, kuid korduvaks tarvitamiseks

liiga pikk, ka pole selles mingit viidet järgmistele osadele. Vist ei olnud jätkamise kavatsus kindel isegi 1987. aastal, sest romaani „Minge üles mägedele“ tiitellehele pole pandud mingit järjekorranumbrit. Kuid menükus on ahvatlenud M. Traati nagu O. Lutsugi aiva edasi kirjutama. „Minge üles mägedele“ II raamatu trükiarvust ei piisanud, osa lugejaid jäi ilma. Ka „Peremees võtab naise“ eksemplarid raamatukauplustes on lõppemas.

Palanumäe nimi toob kaasa küllaltki põhjendatud assotsiatsioone eestlaste ajaloost. Näiteks, et me vastandina prantslaste kivihoonetele oleme oma talumajad kogu ajaloo vältel ehitanud puust. Et tuletõrje kui organisatsioon tekkis oma kiirest populaarsusest hoolimata Eestis liiga hilja. Esimene tulekustutusprits on leiutatud küll juba umbes 250 aastat enne meie ajaarvamist, kuid Eestisse jõudis esimene tuletõrjekäsiprits 1788. aastal ja auruprits 1882. aastal. Ja nii on võinud takistamatult põleda mitte üksi talumajad, vaid kirikudki (mainigem siin vaid Tartu esindusliku katedraali hävimist tulekahjus 1624. aastal või Oleviste kiriku torni mitmekordset põlemist). Nii et Palanumäe on põhjendatud ja tugevajõuline sümbol, kuid muidugi sünge alatooniga.

Ajakiri „Luup“ (1999, nr. 21) väidab, et Traadi suurromaan algab 1885. aastal, kuid ilmselt tuleks siiski arvesse võtta ka proloogi iseloomuga „Puud olid...“, mille tegevusaeg on täpsemalt määratlemata — igatahes enne Pühajärve rahutusi 1841. aastal. Viimase romaani „Muld lõhnab“ tegevus toimub 1920. aastal. Nii on

siis Traat näidanud Palanumäe talu ja selle ümbrust ligi kolmveerand sajandi jooksul. Mida hilisemaks ajalugu muutub, seda tihedam on pildirida. Romaanis „Muld lõhnab“ on üks aasta leidnud kujutamist 268 leheküljel. Kui sellise tihedusega jätkata, siis meie päevadesse jõudmiseks peaks veel kümneid raamatuid avaldama. Tegelikult võiks Traat silmas pidada ka tüütamise ohtu ning mõned ajajärgud lihtsalt vahele jätta. Tammsaare jättis oma epopöas näitamata koguni 1917. aasta revolutsioonid ning Vabadussõja ning ikkagi on teda peetud kõige paremaks eesti rahva saatuse ja iseloomu kujutajaks.

„Muld lõhnab“ viib lugeja tagasi Palanumäele ning seda ümbritsevasse künklikku Lõuna-Eesti maastikku (mida saaks konkretiseerida Arula ja Puka nimega). Muidugi ka Otepää (1922. aastani Nuustaku) alevisse kui paikkonna ainsasse keskusse. Ootasin, et nüüdsest raamatust kujuneb asunikuromaan, kuid pidin nentima, et Traadi kavatsus on teistsugune. Eesti kirjandusel pole asunikuromaaniga õnne. A. Kivika „Jüripäevaga“ algavat triloogiat on küll nimetatud asunikuromaaniks, kuid seal domineerib siiski vanatalude kujutamine. Ka R. Rohu Kriuka Kustast ei tule tüüpilist asunikku ning temast saab hoopis rentnik. Mart Raua asunikuromaan „Uued inimesed“ (1925) osutus aga nii nigelaks, et ei jõudnudki „Päevalehe“ joone alt raamatukaante vahele.

Romaanis „Muld lõhnab“ on küll kujutatud rüütlimõisate jagamist ning asunikutalude loomist, kuid küllainimeste uue kihistuse tekkimisest ja asunikumajade ehitamisest loeme

ehk Traadi järgmises raamatus.

„Muld lõhnab“ on õigupoolest sõjast kojutuleku romaan ning seegi on oluline etapp eesti rahva elus. Palanumäe peremehe Hendriku kõrval on üksikasjalikult näidatud sõjast naasnud Valteri elamusi, tema puhul on toonitatud eriti sõjaväsimust, mistõttu perepojast ei kujunegi aktiivset kangelast ega töömeest. Kojutuleku teemat on arendatud veel kahe teise tegelase toel — Palanumäe Hendriku poolvenna Jaani ja poja Märdi kaudu. Jaan on teeninud Vabadussõjas Vabadusristi ning hakkab asunikutalu rajama (vahest kujuneb ta järgmise romaani peategelaseks?).

Märti on autor kasutanud venelaste probleemi sissetoomiseks — Palanumäe perepoeg naaseb sõjast, kaasas venelannast naine. Huvitav on mainida, et ka R. Rohu asunik Kriuka Kusta saab taganttorkijaks tulise slaavi temperamendiga naise Sooja. Romaanis „Muld lõhnab“ jõuab Märt oma Varvaraga kohale alles kümmekond lehekülge enne lõppu. Sooja (mugandus Zojast) jätab Kriuka Kusta varsti maha. Äratav huvi, kuidas Traat seda segaabi-elu kujutab. Segapaarismängu on eesti pagulaskirjanikud kujutanud ning osutanud raskustele nii rootsikui ka ingliskeelsete partneritega. Ainult Raimond Kolk on näidanud rootsi naist eesti mehele sobiva kaaslasena.

Romaani „Muld lõhnab“ olustik ning mitmed tegelased on Palanumäe-sarja eelmistest raamatutest tuttavad, suuremaid muutusi pole nendega toimunud. Täpsemalt on välja joonistatud Hendriku uus naine Lilli, kellel pole kerge karjaplikast pere-

naiseks saada. Perekondlikke pingeid oskab Traat nüansirikkalt näidata.

Tsirgusilma valla elu on Traadil üpris vaene ega püri ka muidu kõrgustesse. Naturalismi on Traadil õnnestunud vältida selgejoonelise pildistikuga ning oskuslikult valitud episoodidega. Nähtavasti on Traat mõndagi kasulikku õppinud soome klassikalistelt eepikutelt ning suutnud luua rahuliku, saagalikult mõjuva esituslaadi.

Üks probleem kerkib ometi. Lõuna-Eesti talumehele kirjakeelt suhu panna oleks ebaveenev, see kõlaks kummaliselt. Traat on dialoogides kasutanud kunagise lõunaeesti keele tartu murret, mis teeb tema proosa lugemise põhjateestlastele tülikaks. Olen nurinat selle üle kuulnud korduvalt, kuigi see arvustustesse pole jõudnud. Dialoogide osatähtsust eepilises teoses on muidugi võimalik vähendada: sündmused võivad kaheköne asemel teatavaks saada ka ümberjutustuse kaudu. Romaanis „Muld lõhnab“ on autor nähtavasti teadvustanud endale murdekeele tõrjuva mõju ning seda vähendanud, pannes külaharitlased kõnelema kirjakeelt. Kuid teise vajaliku muudatuse on kirjanik jätnud tegemata. Traadi romaanide tartu murre on väga arhailine ega taha kuidagi muutada tänapäevasemaks. Minu meelest ei peaks ka Palanumäel 1920. aastal kõneldama samasugust keelt kui enne Pühajärve sõda. Traadil on tekkinud kinnisidee, et tartu murdes ei esine *ütleva*-verbi ning selle asemel kasutavad tema tegelased sõna *kitma*, ka viimases romaanis. Minu isakodu asub Mats Traadi kodupaigast vaid tosina kilomeetri kau-

gusel, kuid ma pole oma lapsepõlves kordagi kuulnud tegusõna *kitma* „ütleva“ tähenduses. F. Wiedemanni 1869. a. esmatrükis ilmunud sõnaraamat on igatahes registreerinud *ütleva* selle mitmes tähendusvarjundis, verb *kitma* on esitatud ainult pika i-häälikuga, tõlkevastetes on esikohal „loben“ (kiitma), teisel kohal „etwas lieben“ (midagi armastama) ja alles kolmanda võimalusena antud „sagen“ (ütleva). Wiedemann kogus eesti sõnavara kõikjalt, tema teos pole kitsas mõttes murdesõnaraamat. Tänapäeva dialektoloogia saavutusi kokkuvõttes „Väike murdesõnastik“ II (1989, toim. Valdek Pall) konstateerib, et *ütleva* esineb nii Otepääl, Rõngu kui ka Sangaste kihelkonnas (aga just nende kihelkondade kokkupuutealal võiks asuda mõttekujutuslik Tsirgusilma vald koos Palanumäe taluga).

Romaan „Muld lõhnab“ on mitmes mõttes ülemineku, vahepeatuse kujutamine. Siin siirdub eesti rahvas Vene impeeriumist oma riiki, sõdadest rahuaega, mõisate suurmajandi asemele tuleb väike asunikutalu. Ka mitme keskse tegelase (Valter, Jaan, Märtn, Varvara) kujutamine katkeb algusjärgus ning lugeja ootab teavet nende edaspidisest saatusest. Kuid just 1920. aastatel toimuvad eesti keeles olulised muudatused, eesti kirjakeelt hakkavad õpetama kõik koolid ning juba üksi see asjaolu mõjutab tugevasti murdekeelt. Tahaksin väga loota, et Mats Traat seda arvestab oma järgmises Palanumäe-romaanis. Nii romaani „Muld lõhnab“ esitlusel kui ka ajakirjas „Luup“ avaldatud intervjuus on Traat märku andnud sellest, et ta on kirjutanud

oma romaani pärast kujutatava aja järgu üksikasjalikku uurimist. Kuu- lub ju Palanumäe-sari ajalooliste romaanide hulka, kui võtta eelduseks tees, et ajalooline on see aeg, mida kirjanik pole omal nahal kogunud.

Oskar Kruus

KADUNUD EESTIT AVASTAMAS

Sven Danell: „Kuldrannake“. Rootsi keelest tõlkinud Anu Saluäär. „Ilmamaa“, Tallinn, 1999. 338 lk.

Oli aeg, mil meie valitsejad püüdsid meie mälust kustutada rannarootslaste olemasolu meie saartel ja rannadadel. Ingvar Luhaääre Vormsi-brošüürist (1968) ei leia me ainukestki sõna selle rahvakillu kohta, seletuseta jääb, miks kohanimed on väljakutsuvalt rootsipäraseid. (Usutavasti on süüdi toimetus, mitte autor.) Nõukogulikust vaatevinklist oli tegemist reeturitega, kes põgenesid kodumaalt peamiselt 1944. aasta suvel. Herman Sergogi sai „Näkimadalates“ vaadelda hiiurootslaste elu ainult kuni XVIII sajandini, meile lähema aja vaatlus oleks hakanud õõnestama väljakujundatud ideoloogilisi kontseptsioone. Vahest olen ma kogemata pisut valesti lugenud, kuid mulle tundus, et vähem informeeritud lugejale võis jääda mulje, et hiiurootslaste küüditamisega 1781. aastal Ukrainasse tuligi lõpp rannarootslusele Eestis. Kindlasti vastu autori tahtmist aitas „Näkimadalad“ (1984—1885)

süvendada vaikumise vandenõu rannarootsluse ümber.

Siiski kestis rannarootslus Eestis elujõulisena veel poolteist sajandit pärast süngkurba retke Musta mere äärde ning ega see päriselt kustunud ei ole tänagi. Ikka hingitseb veel tuli, mida seltside ja vastrajatud muuseumi abil püütakse suuremaks puhuda.

Sven Danell vaatleb oma mälestusteraamatus rannarootslaste õitse-aega 1930—1937, teeb põikeid ette- ja tahapoolegi, rohkem küll taha- kui ettepoole. Danell oli sel ajal kaks aastat Noarootsi kihelkonna abiõpetaja, seejärel sai 1933. aastal täieõiguslikuks pastoriks. Danelli võib pidada Eestis maad võtnud rahvusriiklike ülepingutuste üheks esimeseks ohvriks — kolmekümnendate aastate keskpaiku kehtestatud kirikuseaduse järgi võis pastoriks olla ainult Eesti Vabariigi kodanik. Nõnda oli sunnitud lahkuma inimene, kes oli kaua kiitnud Eesti rahvusvähemuste seadust kui parimat Euroopas!

Ometi tuletab Danelli mälestusteraamat meile meelde just seda, et Eesti on mitmekultuuriline ja mitmerahvuseline olnud algusest saadik, sealjuures polegi tähtis, kus ja kuna Eesti algas.

Ka rannarootslaste kui nähtuse alguse üle on palju vaieldud. Danell ühineb asisemate ja materialistlikumate uurijate seisukohaga, mis on ka Eestis omaks võetud, dateerib alguse XIII sajandisse, olgugi et romantilisema meelega mehed kõnelevad algusest viikingiajal, sest rannarootsi kultuuril on selgeid paganluse tunnusmärke. Danellgi oletab, et mõned kohanimed peaksid olema tekkinud varem kui XIII sajandil.

Meie kipume mõnikord arvama, et talupoja- ja kalurikultuur oli vanasti isolatsionalistik, isegi ksenofoobne, Danell aga näitab, et rannarootsi killul oli sidemeid terve maailmaga, muidugi ka Eestiga.

Tegelikult on kõik, mis rannarootslusesse puutub, ime, õilis ime. Ime on ka Danelli kirjeldamisoskus ning mälu, mida eessõnas on suurepärasena iseloomustanud Rootsi saatkonna esimene sekretär Niclas Trouvé. Tõepoolest, Danell on oma teoses taastanud toonase maailma hinguse, milles sulavad ühte vagadus, töökus, neitsilikkus, loomulikkus ja õndsus. Puhtus ja helgus kumavad teose tekstist, kirjeldatud aeg, inimesed ja olud on leidnud adekvaatse stiili — rahuliku, lihtsa, selge ja täpse. Tavaliselt on inimestel, kelle elukutseks on rääkimine (õpetajad, pastoriid, lektorid, raadiomehed jne.), küllaltki suuri raskusi kirjaliku eneseväljendamisega, nende tekstis tõusevad esiplaanile suulise kõne iseärasused. Danelli see ei puuduta. (Julgen seda kõike väita, sest olen veendunud tõlke täpsuses.) Tema kirjeldab ühtviisi meisterlikult loodust, kirikute ja elumajade arhitektuuri, keelelisi nüansse ja inimhingi. Danell toob meieni ajastu lõhnad ja maitsed. Ta edastab isegi kuiva statistikat (vt. lk. 79) elavalt ja kujundlikult. Mõnel peatükil on omaette novelli väärtus (näit. Risti rootslased, eriti Pärtli talu juhtum).

Minu meelest on inimeste tundemaailma kirjeldamine tähtsamgi olude kirjeldamisest.

Me ei tohi kaotada oma minevikku. Mis kasu on meil trollibussist ja internetist, kui need ei vähenda vih-

kamist? Minevik, mille Danell on meile säilitanud, teenib aga headust.

Toonases ühiskonnas puudus silmakirjalikkus, inimesed olid siirad ja avalad. Nõnda pole ka tekstis ühtegi lapsust, mis kutsuks meid valvsusele ning ärataks meie kahtlustusmeele. Kirjutaja sulge on juhtinud armastus, kuid tekst ei ole sugugi muutunud nostalgianõtrusest sentimentaalitsevaks, millele pisut vihjab teose pealkiri. Asjalikult, kui vaja, siis ka kriitiliselt (sanitaarsed olud, suhtumine naistesse, alkohol), on kirjeldatud tigiduseta ja kadeduseta maailma, kus aeg oleks otsekui seisma jäänud — kuniks õndsusele tehti ülekohtune lõpp.

Õeldu on ütleja autoportree.

Ehkki mälestusteraamatu põhirõhk on toonaste olude ja inimeste kirjeldamisel, joonistub välja ka autori isik.

Tegemist on ideaalse pastoriga. Danell on erudeeritud inimene, sügavad teadmised õige mitmes vallast on kõigepealt juhtinud tema fikseerivat pilku neile aastakümned hiljem tema sulge. Danell tunneb põllumajandust, kalandust, etnograafiat, keeleteadust, rääkimata juba teoloogias, liturgiast ja inimhingest. Pastorina on ta heatahlik, tal jätkub mõistlikku suhtumist isegi nendesse leerilastesse, kes on otsustanud õnnistusest loobuda. Peene psühholoogina ja hea antropoloogina võrdleb ta erinevusi Noarootsi, Kurkse, Vormsi, Osmussaare, Haapsalu, Tallinna jt. rannarootslaste käitumises ja olmes. Mulle oli uudiseks, et mandri rannarootslased põlgasid kõike vana, millest saarte rannarootslased kinni hoidsid. Keeletund-

liku inimesena eristab ta erinevusi rannarootsi murrete vahel, õpib kõhku selgeks eesti keele ning on võimeline pidama jumalateenistusi neljas keeles — riigirootsi, rannarootsi, eesti ja saksa keeles. Riigirootslased tavaliselt ei mõistnud rannarootsi keelt, kui nad seda kuulma juhtusid, siis pidasid nad seda eesti keeleks. Tollal üldlevinud suhtumine oli dialektide vastu, seda nii Rootsis, Eestis kui ka mujal. Ainult ajastu helgemad isiksused tõusid tavahinnangutest kõrgemale.

Danell on kirikuõpetaja, kes teeb harjutusi espanndriga (nimetades seda küll toredalt *terasvedrudega lihastreenijaks*) ning kes õhutab oma hoolaluseid sportima. Sport ja armastus ei ole kuidagi vastuolus, ehkki teinekord püütakse niisugust pilti luua.

Leebe inimene Danell ei taha sugugi leppida Rootsi valitsuse prosovetliku poliitikaga pärast sõda.

Oh, oleksin ma saanud seda teost lugeda enne „Haapsalu tragöödia“ I ja III osa kirjutamist! Aga pole viga — II osa kirjutamisel ammutan ma kohe kindlasti materjali sellest suurepärasest teosest.

Ja lõpuks — kes võtab kirjutada Eesti venelastest, sakslastest, juutidest, mustlastest, soomlastest, lätlastest, tatarlastest jt., kes kõik on meie omad nagu rannarootslasedki?

Ajad ja kombes ei tohi olematusesse kaduda; kui see juhtub, siis on see eelkõige meie kaotus. Möödunud aegade unustamine on enese mankurdistamine.

Aga rannarootsi asja uurimine pole lõpukorral. Kunagi tahaks väga teada, mis läbirääkimisi pidas Rootsi Staliniga peamiselt Kollontai vahen-

dusel. Miks Rootsi tunnustas (reeturlikult!) ENSV-d N. Liidu koosseisus juba detsembris 1940? Kas Rootsi kauples endale N. Liidult rannarootslaste asjus samasuguseid õigusi, nagu Hitler oli saanud baltisakslaste puhul? Mis hinda oli Rootsi valmis selle eest maksma?

Ime on ka selle tõlke sünd, nagu kõik, mis rannarootsi asjaga seotud.

Järelsõnast loen, et tõlkija kohtas giidist tudengina „Kuldrannakese“ autorit Tallinnas juba 1970. aastal ja ajas temaga koguni juttu. Ülikooli kohvikus või mujal rääkis ta sellest suure kaasaelamisega minulegi. Nüüd tundub mulle, et just temalt saadud info viis mind järgmise aasta suvel Ruhnu, kus ma kohtusin Erik Norrman juunioriga, kes jutustas mulle oma isast, kellest sai minu „Haapsalu tragöödia“ peategelane.

Kohtumisest 29 aastat hiljem valmis Anu Saluäärel tõlge raamatust, mis kindlasti on üks südamlikumaid meie kalgil ajal.

Olev Remsu

MAGISTER LUDI LOTMAN

Б. Ф. Егоров: „Жизнь и творчество Ю. М. Лотмана“.

Moskva, 1999. 384 lk.

Selle raamatu kujul on meie ees nüüd Lotmani elu ja teadusliku tegevuse esimene täismõõduline käsitus. Elulugu hõlmab raamatu esimesed 242 lehekülge, sellele on lisatud kaks artiklit: B. Jegorovi „Bahtin ja Lotman“ ja T. Kuzovkina „Surma teema J. M. Lotmani viimastes artiklites“ ning veel kaks teksti. Üheks neist on Lotmani enda üpris mahukad mälestused (lk. 272—354, „Не-мемуары“, mis on varem ilmunud väljaandes „Лотмановский сборник 1“, Moskva, 1995), teiseks Jegorovi enda samuti juba varem ilmunud „Mälestused“ (lk. 355—374, raamatust „Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа“, Moskva, 1994). Raamatu autor Boriss Jegorov oli Lotmani põline sõber ja ametivend (ta oli aastani 1960 Tartu ülikooli vene kirjanduse kateedri juhataja) ja praegune raamat on suuresti üles ehitatud mälestustest ja ainstikust, mida ei kajasta ükski eksisteeriv tekst. Kuigi Jegorov arvab, et tulevikus ilmub palju põhjalikumaid Lotmani biograafiaid, ei saa ükski tulevane Lotmani biograaf ilmselt mööda vaadata tema raamatus sisalduvast algupärasest materjalist. Jegorov kinnitab: „Olin ainus inime, kellele Lotman usaldas alati *kõik* oma ideed, mõtted, hingsaladused, üks väheseid, kes suhtles temaga lähedaselt nii intellektuaalses kui ka hingeelu valdkonnas paljude aastakümnete vältel... Arvan, vahest küll

enesekindlalt, et keegi teine ei ühenda enam niisuguse hoolikusega tema loomingulise evolutsiooni analüüsi ja reaalselt inimlikku biograafiat, konkreetseid, jäädvustamata jäänud arvamusalaldusi ja iseloomujooni. Kui elust lahkub minu põlvkond, kaob alatiseks ka enamik selliseid konkreetseid jooni ja fakte, kuid järgmistele põlvkondadele pole oluline mitte üksnes teaduslike, kunstiliste ja olmeliste teksidena jäädvustatud toodang, vaid ka selle nähtamatud põhjused, keerulised inimlikud kaasnähtused ja tagajärjed — seda enam, et tegu on nimeka teadlase tekstidega.“ (Lk. 5—6.)

Juba praegu võib nentida, et XX sajandi teise poole humanitaarteaduse kõige silmatorkavamaid jooni on semiootika ja sellega seotud uurimisvaldkondade plahvatuslik levimine. Ma ei ole kindel, kas semiootiliste publikatsioonide hulga plahvatuslik kasv viimastel aastakümnetel toob endaga olulisi sisulisi tulemusi kaasa — või on ta hoopiski põgenemine sisuliste probleemide eest (selles seoses peaksime üle lugema Wladimir Weidlé semiootikavastase raamatu), kuid üks olulisi meie aja märke on see kindlasti. Pärast sellist ülemaailmset semiootilist veeputust ei ole maailm enam niisugune, nagu ta oli varem, kogu eelnenud ajastute kultuuri loetakse ja käsitatakse nüüd tahes-tahtmata semiootiliselt. Ning seni, kuni kestab semiootika, ei jäeta unarusse ka Lotmani ja Tartu—Moskva koolkonna loomingut. Paraku küll muutub vene keel ja kultuur, mille sees Lotman tegutses, praeguses maailmas üha marginaalsemaks nähtuseks, mingi osa tema sõnumist säilib

küll tõlgetes, kuid kas tõlked suudavad võistelda algupäraste ingliskeelsete tekstidega? Lotmani semiootika lähtus suuresti just vene kultuuri tekstidest, või teisisõnu, ta jäi vene kirjanduse uurijaks ka oma semiootilistes töödes: „Lotmanile oli alati võõras maailm, milles žongleeriti terminite ja meetoditega väljaspool kirjanduslikku, ajaloolist ja üldse konkreetset kulturooloogilist ainekku — kuid paraku hakkab abstraktsioonide maailm üha rohkem iseloomustama mõningaid Lääne ja Venemaa strukturalismi- ja semiootikalähedasi teoreetikuid.“ (Lk. 105.)

Teadlase panust mõõdetakse teatavasti tema tööde tsiteeritavuse järgi. Niisugust käsitust mõneti edasi arendades ja humanitaarvaldkonnale laiendades võib öelda, et ühe autori loominguga kaalukust saab peaaegu ilmeksimatult määrata selle järgi, kui palju kaasaegsed ja järeltulevad põlvkonnad teda vajavad, kui palju teda kasutatakse ja kui palju teiseseid tekste temast kirjutatakse. Semiootilises keelepruugis öeldes: teksti olulisuse määrab tema võime genereerida uusi tekste. Lotmani tekstidel on niisugune võime olemas lausa silmanähtaval ja tajutataval kujul ning need jäävad oluliseks ka XXI sajandil. Tulevikust vaadates on ta vahest kõige olulisem Tartu ülikooli õppejõud XX sajandi teisel poolel — kuigi see fakt ei pruugi tublile eestiaegsele inimesele meeldida. Tõsi on ju paraku, et Lotman tuli Tartusse okupatsiooniar mee voo riga kaasatunud kraami hulgas. Selleks kraamiks oli hariduse kõiki astmeid läbiv kohustuslik õppeaine „vene kirjandus“. Kuid mõõngem, selles aines käsitleti 1950. aastatel üksikuid

tunduvalt püsivama väärtusega tekstete kui toleaeelses „eesti kirjanduses“.

Elulugudest võib vahel leida fakte, mis viitavad ettehoolduse erilisele tähelepanule mõne inimese vastu. Ka Lotmani eluloost võib niisugusid seiku leida. Leningradi haritlasperekonnast pärit Lotman lõpetas keskkooli aasta varem kui tema eakaaslased. Tänu sellele jõudis ta enne sõjaväeteenistusse minekut õppida aasta ülikoolis ja teenida sõjaväes aasta, enne kui algas sõda. Jegorov märgib, et vahest see kogemus aitas tal eesliinil paremini toime tulla kui neil, kes sattusid rindele otse koolipingist. Tema aastakäigu meestest elas sõja üle vähem kui viis protsenti. Sõja tegi Lotman läbi esimesest päevast viimaseni, läänepiirilt Kaukaasiasse ja sealt Berliini, kus ta oli kõrgema ülemjuhataja suurtükiväereservis (Jegorov rõhutab, et seda kasutati alati kõige ohtlikumas olukorras), ent ei saanud koguni kordagi haavata. Kõige eluohtlikuma hetkena mäletas ta hiljem juhtumit, kui hirmust ja meeleheitest segiläinud ülemus lahingu ajal teda oma püstolist maha tahtis lasta. Kuid paraku tekkis relvas tõrge. Teist korda ülemus enam õnneks ei üritanud (seda seika Jegorovi raamatus ei ole, nende ridade kirjutaja kuulis seda Lotmanilt endalt). Oma mälestused sõjast ja vene sõjapidamisviisidest on Lotman kirja pannud selles raamatus sisalduvates „Mitte-memuaarides“.

Kummaline oli samuti marksistliku ja hegeliianliku koolituse saanud vene kirjanduse professori pöördumine „sekundaarsete modelleerivate süsteemide“ uurimise juurde 1960. aastate alguses, kui kõik elu-

targad professorid isegi Tartus püüdlilikult ühest ja ainuõigest ideoloogist kõvasti kinni hoidsid. Lotmani loomuses oli eriskummaline sõltumatus ja kaldumus mängida: alguses ühete reeglite järgi ja siis täiesti vastupidi. See oli mõnes mõttes kogu tema eksistentsi läbinud kirm: vahetada vaatepunkte ja avastada uusi mänguvõimalusi, tajuda reaalsust kui võimaluste paljust. Niisuguse lähenemisviisi piiritlemiseks kasutab Jegorov termineid „перевортывание“ ja „перевортыши“. Lotmanile meeldis kirjandusteostes niisuguseid „võtteid“ avastada (Gogol oli selle poolest tema lemmikautoreid) ja mõnikord ka tegelikult elus läbi mängida. Ennast korrata ei armastanud ta mingil moel ja vahest on just tema viimase perioodi tööd kõige värskemad, üldistavamad ja uuenduslikumad.

Samavõrra tajus ta lugemisviiside ja tõlgendusvõimaluste paljust igas tekstis. Kuid selles valdkonnas jäi ta ometigi üksnes objektiivsust ja tõde otsivaks teadlaseks: „kunstiteksti mõistmine kujuneb alati kuulaja ja autori vaheliseks võitluseks... kuid niisuguses võitluses asus ta ühetähenduslikult autori poolele — ajalooline tõde oli talle armsam loominguilisest eneseteostusest“ (М. Л. Г а с п а - р о в, Лотман и марксизм. Rmt.: Ю. М. Л о т м а н. Внутри мыслящих миров. Москва, 1996, lk. 415—426).

Kui otsisin valemit Lotmani määratlemiseks, jäi mulle juhuslikult silma üks meenutustekst, mille autor kirjeldab oma elamusi 1974. aasta talvel toimunud „suvekoolis“: „Mida niisugust polnud ma varem kogunud. Nende päevade muljet, nagu

minu tookordset teaduslikku ebaküpsustki, ei saa ülehinnata. Kogetu kõige lähem analoogia oleks Klaaspärlimäng, nagu seda on käsitanud Hesse. See oli oskuslikult korraldatud ja samas ka ettearvamatult, täis intellektuaalset sära ja ehtsat tunnetuskirge. Juri Mihhailovitš ise oli mõistagi *Magister Ludi*. Hämmastas tema suutmine süveneda erisuguste teadmisvaldkondade probleemidesse, kaotamata silmist tervikut, olla ühteaegu dirigent ja virtuooslik mängija, oskus ühendada laitmatu korrektsus oma reageeringute poleemilise teravusega“ (С. М. Д а н и е л ь, Из мемуаров студента-заочника. Лотмановский сборник 1, lk. 153). Seda võrdlust võiks pidada juhuslikuks, kui see oleks ainult ühe mehe mulje. Kuid täpselt samal moel on Tartu semiootikat võrrelnud Hesse Klaaspärlimänguga soome semiootik Henri Broms, kes on teinud *Joculator Tartuensis*'e ehk Lotmani oma romaani „Paiga hing“ (Helsingi, 1993) tegelaseks. Ilmselt kajastab niisugune võrdlus midagi täiesti objektiivselt eksisteerivat.

Käsitlus kunstiteose ja üldisemalt loomingu kui sellise teaduslikust uurimisest näib sisaldavat endas ilmselt loogilist vasturääkivust. Kuidas saab teadusliku uurimise objektiks olla nähtus, mis on teaduse vastand ja pelga kujutlusvõime sünnitus, millel on üpris vähe kokkupuutepunkte reaalsusega? Kui me mööname, et loomingu on teatud moel suhestatud inimese eksistentsiga, siis saame käsitleda loomingu uurimist kui eksistentsiaalset hermeneutikat; kui me aga vaatleme seda, kuidas kujutlusvõime toimib ja milliste võtete ja

vahendite varal ta teose loob, siis annab see meile tõepoolest võimaliku tasandi, millel toimuvat saab käsitleda täiesti objektiivselt. Semiootika hakkaski tähendama suutlikkust püsida uurimistöös niisugusel käsitluse täpsust ja objektiivsust võimaldaval tasandil, kaldumata ideologiseeritud ühiskonnaõpetusse ja subjektiivsesse meeolotsemisse. Jegorov kinnitab, et saatusliku tõuke niisuguse vaatepunkti kujunemiseks andis Norbert Wieneri raamat „Küberneetika“, mille venekeelne tõlge ilmus 1958. aastal. „Juba varem oli sugenenud kahtlus hegeliaanlikmarksistliku käsituse „vabadus on tunnetatud paratamatus“, nagu ka üldse paratamatuse primaarsuse ja kõikehõlmava jäiga determineerituse suhtes. Wiener ei seostanud vabadust mitte paratamatuse, vaid korra olemasoluga ja tagasisidega, ja lahendas seeläbi kõik senised kahtlused. Tegin meie kateedri filosoofiaseminaril selle kohta kohe ettekande, märkides ära, kuidas on võimalik rakendada ameerika teadlase ideid meie valdkonnas. Kuid Lotmanile jättis kõige suurema mulje tagasiside idee, nagu ka informatsiooniteooria ideestik tervikuna, millel rajaneb küberneetika.“ (Lk. 92.)

Oma raamatu järgmistes osades vaatleb Jegorov semiootika idee arenemiskäiku, mille käivitavaks jõuks oli Lotmani taotlus, et humanitaarvaldkonnas toimuks seesama mis täppisteadusteski. Ta tsiteerib ühte Lotmani erakirja: „Meie suuna põhiline paatos, nagu mina seda käsitan, on jõuda *põhimõtteliselt kontrollitava tulemusteni*. Asi on selles, et inimkond keeldub valdkondades,

mis on talle kõige vähem olulised, näiteks matemaatikaülesannete lahendamisel, pidama tõeks seda, mida ei saa kontrollida ega meetodist lähtudes seletada. Kuid kõige olulisemates valdkondades, milleks on humanitaaralad, tahame me teada tõde, kuid ei taha (või ei pea oluliseks) seda, kuidas selleni jõutakse. Seega on meile kõige lähedasem Descartes — meie ei nõua, et meile antaks tõde, vaid ütleme: „Andke meile tõe leidmise meetod, tee tema juurde.“ (Lk. 103—104.) Selles väites on näha ka Lotmani dissidentluse juured: ühiskond peab inimesele andma tõe otsimise meetodi, mitte pelga valmis kujul sõnastatud tõe, eksisteerimise meetodi ja mitte dogmaatilise ettekirjutuse, mida ei saa suhestada vahetu eksisteerimisega.

Lotmani tulek Tartusse oli pelk juhuste kokkulangemine, kuid ka selles ilmutas end kummaline ettehooldus. Kogu toleaeelses NSV Liidus oli Tartu ainus koht, kus Lotmanist võis kujuneda see, kelleks ta sai. Paraku kajastab Jegorov Lotmani ja Tartu suhteid üpris skemaatiliselt: vene kirjanduse kateeder oli mõnes mõttes omaette suletud maailm, mis Eesti eluga kuigivõrd ei kontakteenud. Kuid sellegipoolest oli Eesti NSV möönev ükskõiksus Lotmani suhtes parim võimalik suhtumine. Jegorov kiidab rektor Klementit, kelle heatahtlikul osavõtul vene kirjanduse kateeder muutus olulise rahvusvahelise kaaluga teadustöö keskuseks. Ainsa tökatitilgana selles vaikelus mäletab Jegorov „TRÜ Toimetiste“ kureerija Eduard Laugaste norimist ja kiusu. Klementi lahkumisega ja Koobi rektoriks tulekuga sattus löögi

alla ka Tartu ülikooli „vene kirjanud“, mis oli küll omandanud püsiva rahvusvahelise maine, kuid oli juba ammu lahkunud parteilistelt positsioonidelt. „Uus rektor Koop, sugugi mitte rumal inimene, kes lisaks tundis parteitöö masinavärki, mõistis, et kateedri kogu maailmas tunnustust leidnud teaduslik tegevus ei ole päris tavaline nähtus ja toob ülikoolile kuulsust, ja koguni aitas kateedrit, kui sellest ohtu ei sügenenud, kuid teda tegi tigidaks poliitilise alandlikkuse puudumine kateedri tegevuses ja sagedane vastutegutsemine, mis järjest sagedamini äratas KGB tähelepanu. Seetõttu ärritus ta üha rohkem, pahandas Lotmaniga ja ütles jämedusi.“ Jegorov tsiteerib Lotmani kirja: „Uued ülemused on võimatud, olen väsinud talumast otsest jõhk-rust... minu kõrvaldamine on neil niikuinii juba otsustatud...“ (Lk. 166.) Vene kirjanduse kateedri juhataja kohalt viidi Lotman üle väliskirjanduse kateedri õppejõuks. KGB korraldas läbiotsimise, põhjuse selleks andsid tuntud dissidentliku poeessi N. Gorbanevskaja käigud Lotmanite juurde, kuid — jälle ettehoolduse märk — kõige ohtlikumaid samizdati pabereid ei märgatud. Nii-suguses ebakindlas olukorras tuli sageli kasutada õige kummalisi võtteid. Jegorov kirjutab, et „parteikomitee sekretär kutsus välja Lotmani, akadeemik Bronšteini, minu ja Blumi ja nõudis, et me kirjutaksime kollektiivse kirja sionistliku kongressi vastu. Öelda: „Ei, meie ei kirjuta!“ oli ohtlik. Lotman ei tahtnud ühegi poliitilise sammuga teadustööd ohtu seada. Kiri kirjutati, kuid säärane, mida ei kõlvanud ära saata. Ülemused

raevutsesid, kuid midagi muud ei saanud nad teha.“ (Lk. 164.) Ükskord oli vaja päästa paberihundist teaduslike tööde kogumik, mille toimetaja oli äsja välismaale lahkunud. Tema asemele leiti Venemaalt teine samanimeline teadlane, initsiaalid parandati käsitsi ära kui trükiviga. Lotman oskas tulemuslikult töötada igasugustes oludes. Tunnustus ja tiitlid jõudsid temani alles pärast NSV Liidu lõppemist. Kuid siis oli tema enda aeg juba otsa saamas. Kokkuvõtvaks tagasivaateks sobib minu meelest Jefim Etkindi vemmälvärss (lk. 165):

Sa täna saatust selle õnne eest,
et tulid elama sa Tartu kanti —
Näed äkki Lotmanit ja mõistad
meest,
kes kohtas muiste Königsbergis
Kanti.

Paraku on Jegorovi raamat kõikidele voorustele vaatamata kohati katkendlik ja fragmentaarne, süvendatud käsitlused vahelduvad kroonika-laadsete lõikudega, milles on ära toodud siin-seal peetud loengute teemad või erikursuste nimetused, samuti käsikirja jäänud materjalid. Viimaste hulgas leidub õige ootamatuid tekste selle kohta, kuidas Lotman kosmost ja Kuud on hõlvanud. Jegorov meenutab, kuidas ta ühel oma loengul tutvus Leningradi aerokosmiliste seadmete instituudi kateedrijuhatajaga, kes „oli juba ammu intuiitiivselt taibanud, et humanitaarvaldkond, iseäranis kunstilooming, võib pakkuda uut ja rikkalikku materjali küberneetilise tehnika jaoks“. Konkreetselt olid kõne all kuukulguri juhtimisega

seotud küsimused ja kosmosetehnika arendamisele kulutatavast ohtrast rahast hakkasid piskut saama ka semiootikud, kes uurisid teemat „Robot ja semiootiline modelleerimine (käitumise semiootika ja kultuuri tüpologia)“. Võimud tuvastasid üsna ruttu riigi kalli raha humanitaarvaldkonnale raiskamise fakti ja semiootikud sürjutati kosmosest. Kuid osa selle töö käigus sündinud materjale leidis kasutamist XVIII ja XIX sajandi olmekäitumist käsitlevas uurimuses, osa oli lähteks mitmele kultuuri semiootilisi mehhanisme uurivale üldistavale artiklile, „bioonika“ eeskujul loodud terminit „artoonika“ („teadus, mis uurib kunstiliste konstruktsioonide seaduspärasusi eesmärgiga „pookida“ mõningaid nende omadusi informatsiooni edastavatele ja salvestavatele süsteemidele“, lk. 210) edaspidi aga ei kasutatud.

Jegorov on oma raamatu kirjutanud, nagu eespool märgitud, tõsise missioonitundega. Võime olla ainult rõõmsad, et meie käsutuses on nüüd usaldusväärne ja andekalt koostatud, ehkki veel mitte ammendav sissejuhatus Lotmani tundmisesse.

Haljand Udam

KROONIKAT

23. novembril anti Tartu Kirjanduse Majas Kalju Kruusale üle Betti Alveri auhind luulekogu „Meeleolu eest“.

1. detsembril esitles Hellar Grabbi Kirjanike Liidu saalis ajakirja „Mana“ viimast numbrit.

1. detsembri õhtul toimunud kirjanduslikul kolmapäeval esines rühmitus TNT ehk Tallinna Noored Tegijad.

2. detsembril esitlesid kirjastus „Tuum“ ja Hiram romaani „Mõru maik“.

2. detsembril väisas Kirjanike Liitu Peterburi kirjanike delegatsioon, mis oli siia saabunud Peterburi kultuuripäevade raames.

8. detsembri kirjanduslik kolmapäev kandis pealkirja „Eduka kirjaniku seitse harjumust“. Saalitäie huviliste ees vestlesid Kaur Kender ja Tõnu Õnnepalu.

9. detsembril pidas Kirjanike Liidu juhatus väljasõiduistungit Tartus. Peamiselt arutati KL-i ja Eesti Kirjanduse Seltsi ühisomanduses oleva maja haldamisega seonduvat.

14. detsembril anti Toompea lossi Valges saalis Jaan Krossile üle Balti Assamblee preemia romaani „Paigalend“ eest.

17. detsembril pakkus Kirjanike Liit oma pensionäridest liikmeile jõulukohvi ja jagas jõulutoetusi. Osavõtt oli arvukas.

17. detsembril esitles Olev Remsu koos kirjastusega „Virgela“ Eesti Teaduste Akadeemia saalis, endises Ungern-Sternbergide linnamajas, oma uut romaani „Ungern-Sternberg — sõjajumal“.

21. detsembril toimus Kirjanike Liidu saalis Toomas Vindi romaani „Nädalavahetusel. Mängides“ esitlus. Väljaandjaks kirjastus „Varrak“.

ÕNNITLEME!

25. jaanuar — Oleksandr
Zavgorodni 60
29. jaanuar — Valda Raud 80

UUS SOOME KIRJANDUSE
AJALUGU

Kui võtta arvesse ka koolidele mõeldud õpperaamatuid, on soome kirjanduslugusid ilmunud juba sadakond. Viimase aja ühemehe-kirjanduslugudest on küllap tuntuim ka eesti keelde jõudnud Kai Laitise „Soome kirjanduse ajalugu“ (1981, kolmas, uuendatud trükk 1991) ning mitme autori ühistöödest aastatel 1963—1970 avaldatud põhjalik 8-köiteline „Soome kirjandus“. Aga nagu selgub, on juba ka selle ilmumise järel soome ilukirjandus täienenud tervelt kolmandiku võrra. See on üks, ehkki mitte ainus põhjus, miks Soomes taas uut kirjanduslugu vajati.

Otsus kolmeosalise „Soome kirjandusajaloo“ („Suomen kirjallisuus-historia“) kirjutamiseks tehti 1994 ja möödunud aasta 28. oktoobriks jõuti niikaugele, et oli võimalik seda Soome Kirjanduse Seltsi ajaloolises saalis

rohkearvulistele huvilistele juba valmina esitleda.

Soome Kirjanduse Seltsi poolt välja antud suureformaadilise, rohkem kui tuhandeleheküljelise rikkalikult mitmekülgse fotomaterjaliga illustreeritud teose on kokku pannud 68 autorit kaheksast ülikoolist ning seda esitlesid vastse kirjandusloo peatoimetaja, Tampere ülikooli kirjandusprofessor Yrjö Varpio ning kolme osa toimetajad professor Liisi Huhatala Oulust, Turu ülikooli professor Lea Rojola ja Helsingi ülikooli dotsent Pertti Lassila.

Teose esimene osa võtab vaatluse alla soome kirjanduse ja kirjanduselu keskajast 1880. aastateni, teine osa järgnevalt Talvesõjani ning viimane osa käesoleva sajandi lõpuni välja.

Ilmunud „Soome kirjandusajalugu“ erineb oma eelkäijatest — lisaks sellele, et siin leiavad käsitlemist paljud kirjanikud ja kirjandusteosed, mis varasematesse kirjanduslugudesse pole jõudnud — ka oma uudsete vaatenurkade poolest.

Suurimaks erinevuseks eelmistest soome kirjanduslugudest peab teose peatoimetaja Yrjö Varpio seda, et nüüd ilmunud kirjanduslooline ülevaade pole bio-bibliograafiline soome kirjanduse vaatlus, kus ühe kirjaniku loomingu käsitus järgneb teisele. Selle asemel on püütud keskenduda soome kirjanduse põhisuundadele ja tendentsidele, asetleidnud debattidele ja dialoogidele ning kirjanduselule üldisemas mõttes. Uuema kirjanduse valguses on uue pilguga nähtud vanematki, kuna uus kirjandus muudab paratamatult meie seniseid seisukohti sellegi suhtes. Kui varasemad soome kirjanduslood rõhutasid ennekõike rahvusliku identiteedi, soomluse jätkuvust, siis nüüd on

Yrjö Varpio kinnitusel üritatud näha soome kirjandust ka rahvusvahelises, eriti euroopa kirjanduse kontekstis. Ühtaegu püütakse pidevalt jälgida, kuidas ja kuivõrd on kirjandus tänapäevastunud, kuidas see on reageerinud ühiskonna muutustele, linnastumisele, industrialiseerimisele, uute massiteabevahendite tulekule. Käesolev kirjanduslugu ei tõsta esile mitte üksnes neid tekste, mis on püsivama kunstilise väärtusega ja jätkuvalt edasi elavad, vaid ka neid, mille väärtus on selles, et need olid olulised ja tähelepanuväärsed just oma ajas, iseloomulikud oma ajajärgule. Varasemast rohkem tähelepanu on pühendatud ajaviitekirjandusele.

Uus soome kirjanduse ajalugu ei ole järelikult enam niivõrd andmepank kui pigem vestlusring, ka poleemiliste seisukohtade foorum. Loomulikult nõuab see omakorda teose lugejatelt ja kasutajatelt mõningaid eelteadmisi, osalt ka teiste vastavate teatmeteoste tundmist.

Nüüdseks on avaldatud juba ka uue kirjandusloo koostamise põhimõtetes kriitiliselt suhtuvaid seisukohti. Näiteks Paavo Haavikko pikem sõnavõtt „Ajalugu ilma kirjaniketa“ („Suomen Kuvalehti“ 1999, nr. 48).

Küsisin esitlusel Yrjö Varpiolt, millal Soomes tema arvates taas seesugust kirjanduslugu vajatakse. Tema vastas, et ilmselt umbes järgmise 30—35 aasta pärast. Põhimõtteliselt peaks iga uus sugupõlv selle kirjutamise ja uuendamise oma kohustuseks võtma, leidis ta. Samasugusel arvamusel olid kirjandusprofessorid Kai Laitinen ja Pirjo Lyytikäinen.

Lõpuks nimetatagu, et uue „Soome kirjandusajaloo“ ilmumisega tegi selle peatoimetaja Yrjö Varpio ka

endale ilusa juubelikingituse. Nimelt tähistas ta mullu 7. novembril oma 60. sünnipäeva.

Endel Mallene

NIKE 1999

Poola kirjandusauhind „Nike“ leidis tänava omaniku kolmandat korda (vt. ka „Looming“ 1998, nr. 1 ja nr. 12). Preemiasumma tõusis jällegi kümne tuhande zloti võrra, nüüd on see 70 000 zlotti. Aga et poola kuldse väärtus on samavõrra langenud, siis meie kõvas rahas on Poola 1998. aasta parima kirjandusteose autorile pihku potsatava preemia väärtus ikka sama — ehk siis umbes kümme tuhat Tammsaare pildiga rahatähte. Niipalju siis rahast, mis meie ellu uksest ja aknast sisse tahab tungida. Muidugi mitte otseses mõttes, küpüüradena, vaid ikka ostmisena ja müümisenena, reklaamina ja poliitika.

Traditsiooniliselt valiti lõppvooru seitse teost, nende hulgas oli nii proosat, poeesiat kui esseistikat. Viimast žanri esindab kõige stiilipuhtamalt Ryszard Przybylski (s. 1928) „Talvemüinasjutt. Esse vanadusest“ (*Baśni zimowa. Esej o starości*). Raamatus on neli esseed, kolm käsitlevad Michelangelo, Jarosław Iwaszkiewicz ja Tadeusz Różewiczi n.-ö. vanaduspõlve loomingut, neljas interpreetib T. S. Elioti vastavasisulist luulet (peamiselt poemi *Gerontion*). Hingelähedaste loojate näitel väljendab aastates esseist Przybylski iseenast. Vanadus Przybylski käsitluses on kaugel kuldse sügise müü-

dist, mille järgi viimased eluaastad kujutavad tasast rahuaega, distantseerunud tarkuse etappi. „Talvemüinasjutu“ peaesmärk on nimetatud müüdi vaidlustamine, vanaduse näitamine degradeerumisena, kehaliste ja hingeliste kannatuste ajana, illusioonide ja lootuste lõpliku kaotamisena.

Ryszard Przybylski on Poolas hinnatud esseist ja kirjanduseuurija, ta on saanud näiteks nii Kościelski-nimelise kirjanduspreemia (1969) kui ka Jurzykowski-nimelise preemia (1991). Tunnustust on väärinud ka tema vene kirjanduse tõlked ja tõlgendused (eriti Ossip Mandelštami ja Fjodor Dostojevski looming).

Siinkohal võiks mainida ka Przybylski tähtsamaid raamatuid: „*Et in Arkadia ego*. Esse poetide igatsusest“ (*Et in Arkadia ego. Esej o tęsknotach poetów*, 1966), „Eros ja Thanatos. Jarosław Iwaszkiewicz proosa 1916—1938“ (*Eros i Tanatos. Proza Jarosława Iwaszkiewicza 1916—1938*, 1970), „See on klassitsism“ (*To jest klasycyzm*, 1978), „Klassitsism ehk Poola kuningriigi tõeline lõpp“ (*Klasycyzm czyli prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*, 1983).

Isiklikumalt pinnalt on võrsunud Adam Zagajewski (s. 1945) poeetiline, autobiograafiline ja esseistlik „Keset võõrast ilu“ (*W cudzym pięknie*), kus kirjanik meenutab oma tudengiaastaid Krakówis ja kujunemist luuletajana, samas on see kuuekümnendate ja seitsmekümnendate Krakówi vaimuilma portree. Czesław Miłosz on kirjutanud Zagajewski raamatust: „Nagu selgub, võis ka hallis ja häguses Poola RV-s vastu pidada — tänu võõrale ilule: arhitektuurile, luulele, muusikale, mõnin-

gatele erakordsetele isiksustele. Zagajewski raamat on kui vaimse elus-püsिमise käsiraamat...“ „Keset võõrast ilu“ on samas traktaat luuletamise mõttest, mis lähtub küsimusest, kas pärast koonduslaagrite etappi on poesia enam võimalik. Zagajewski polemiseerib oma raamatus ka Gombrowiczi esseega „Poetide vastu“, kuid möönab lõpuks: „Kõige ähvardavamad poetidele pole puritaanlike propagandistide teravad rünnakud ega vendade-romaanikirjanike kallaletungid; suurt kahju ei tekita jansenistide vastumeelsus ega nende filosoofide raev, kelle silmis luule on liialt kerge muusa kätetöö. Kõige ohtlikum on ükskõiksus, linnalähedastes rongides sõitjate ja telefanaatikute piiritu ükskõiksus. Kõige hullem on siis, kui keegi ei kirjuta enam pamflette poesia vastu.“

Adam Zagajewski on üks nn. 1968. aasta generatsiooni ehk Uue Laine (*Nowa Fala*) juhtluuletajaid, temast on räägitud ka kui Nobeli kirjanduspreemia kandidaadist. Aastakümneid Prantsusmaal ja Ameerika Ühendriikides elanud poeet on nüüd tagasi Krakówisse kolimas.

Mõneti esseistlik on ka kolmas „Nike“ kandidaat, Jerzy Pilchi (s. 1952) vestetsükkel „Pöördumatult kaotatud vasakukäelisus“ (*Bezpowrotnie utracona leworęczność*). Algselt ilmusid need katoliiklikus nädalalehes „Tygodnik Powszechny“. Nüüdseks on luterlane Pilch lõpetanud koostöö katoliikliku väljaandega ning kirjutab följetone ilmalikule „Politykale“. „Pöördumatult kaotatud vasakukäelisus“ pole täisvereline vesteraamat, pigem — nagu Pilchi puhul ikka — veste, essee ja följetoni segu. Meenutused lapsepõlvest ja noorukeast kasvavad paberil mitme-

mõõtmeliseks tegelikkuseks, vestelisele päevakajalisusele lisanduvad arutlused kirjutamisest ja kirjanikuroolist, oma elust ja selle mõttest. Jerzy Pilch oli „Nike“ kandidaat teist aastat järjest.

Puhast proosat esindavad „Nike“ kandidaatide nimistus kahe naiskirjaniku romaanid. Olga Tokarczuki (s. 1962) „Päevane maja, öine maja“ (*Dom dzienny, dom nocny*) on kirjaniku neljas romaan, tema eelmine pikema proosa üllitis „Prawiek ja teised ajad“ kandideeris „Nikele“ kaks aastat tagasi ning sellest on „Loomingus“ (1997, nr. 6) avaldatud katkendeid. „Päevase maja, öise maja“ tegevus toimub keskajast tänapäevani, nii unes kui ilmsi. Tegevuskohaks on Sudeedid ehk siis kirjaniku praeguse kodukoha ümbrus. Tokarczuki romaan on kergesti loetav, aga raskesti tõlgendatav. Seda iseloomustavad müütiline maailmanägemus, sügavama mõtte otsimine argikaosest, unenägude rolli määratlemine meie elus.

Muuseas, kui Olga Tokarczuk pani romaani jaoks materjali kogudes lehte kuulutuse, et on huvitatud unenägudest, siis proovisid inimesed neid talle müüa (keskeltläbi 70 krooni tükk). Seepeale otsis Tokarczuk neid internetist ning leidis päris mitu kohta, kus inimesed kirjeldavad oma unenägusid. Tokarczuk on üks vähesid noorema põlve proosakirjanikke Poolas, kes suudab end romaani kirjutamisega ära elatada.

Magdalena Tulli (s. 1955) romaani „Punases“ (*W czerwieni*) tegevus toimub müütilises sadamalinnas, mille nime me kaardilt ei leia. Aeg on küll piiritletum kui Tokarczuki raamatus — sajandi algusest 1939. aastani. Tegelased kannavad poola ja

saksa nimesid, linnas on kuldnööpidega rootsi garnison. Teatud mõttes on romaan rahast ja selle võimust ehk siis kapitalismist. Aga kordagi ei kasuta Tulli sõnu nagu *inflatsioon*, *must turg* jne. Romaan on ka tekki-vast fašismist, ent sedagi sõna ei kohta raamatu lehekülgedel. Kui Tokarczuki romaanides on keel ja sõnad vahendiks kirjaniku müütilise maailma loomisel, siis Tulli maailm koosnebki sõnadest. Tulli proosat on võrreldud poola avangardisti Bruno Schulzi sõnataidurlusega.

„Punases“ on Magdalena Tulli teine romaan, 1995. aastal ilmunud „Unenäod ja kivid“ (*Sny i kamienie*) tõi talle kohe maineka Kościelski-nimelise preemia. Algajaks ei või Tullit ometi pidada, ta on aastakümneid vahendanud poola lugejale prantsuse ja itaalia väärtkirjandust.

Lõpuks ka luulekogudest. Kolmandat korda järjest oli „Nike“ kandidaadiks poola kirjanduse suurkuju Tadeusz Różewicz (s. 1921), seekord raamatuga „Alati fragment. Recycling“ (*Zawsze fragment. Recycling*), mis — nagu pealkirigi viitab — on 1996. aastal ilmunud luulekogu „Alati fragment“ uuendatud variant. Vanast raamatust on pärit 19 luuletust, uusi on 15. Võib muidugi vaielda, kas tegemist ikka on uudisteosega, aga Różewiczi luule väärtust ei tohiks see kahandada. Lakoonilises ja iroonilises laadis jäädvustab Różewicz ümbritsevat klantsikiimas maailma. Ent järjekordselt jäi Różewicz ilma uhke auhinnata. Oleks „Nike“ elutöö preemia, siis vaevalt Różewiczile vastast leiduks.

Seekordse „Nike“ sai teine luulekogu — Stanisław Barańczaki (s. 1946) „Kirurgiline täpsus“ (*Chirurgiczna precyzja*). Neljast tsüklist

koosnev raamat alapealkirjaga „Eleegiad ja laulud aastatest 1995—1997“ on komponeeritud kirurgilise täpsusega. Esimene osa püüab mõtestada justkui ühetähenduslikke sõnu, lihtsate argisündmuste kummalisust, tavaliste tegude ootamatuid tagajärgi. Teine osa kirjeldab kehalist ja vaimset nõrkust, kolmas vaeb mälu jõudu ja nõrkust. Kolmele tumedates toonides luuletsüklile vastandub neljas, autori naisele pühendatud armastuslaulude tsükkel. Auhinda oligi vastu võtmas poeedi abikaasa, 1981. aastast Ameerika Ühendriikides elav Stanisław Barańczak ei saanud pikaajalise ja raske haiguse tõttu ise preemiale järele tulla.

Stanisław Barańczak on koos Zagajewskiga Uue Laine juhtfigure, tema luule on vormitundlik, riimis ja rütmiline. Barańczak on ka hinnatud kriitik ja tõlkija (autorite hulgas Shakespeare, Dante, Emily Dickinson, John Donne ja Philip Larkin). Seitsmekümnendate keskel alustas Barańczak opositsioonilist tegevust, 1977. aastal sai ta avaldamiskeelu, 1981 anti kirjanikule luba sõita USA-sse ning sellest ajast on ta Harvardi ülikooli õppejõud.

Hendrik Lindepuu

Raamatututvustus

HANIF KUREISHI „INTIIMSUS“

Kui Hanif Kureishi uue romaani „Intiimsus“ („Intimacy“, 1999) arvustamiseks emplarid briti kriitikuteni jõudsid, hakkasid need valjuhäälselt verd nõudma. Kavalpea Kureishi ta-

hab ilukirjanduse sildi all rääkida sellest, kuidas ta oma naise noorema vastu välja vahetas! Kureishi vastas, et tema romaani ei vaadelda romaanina, ja tal oli õigus. „Intimacy“ on hea raamat, üks Kureishi parimaid, tema kohta tavatult tõsine ja sügav. Selle on kirjutanud mees, kes ei ole rahul teda vangistava kooseluga, milles puuduvad armastus, seksuaalsus, lähedus — ja selle mehe ilmavaade ning elulugu kuuluvad vaieldamatult Kureishile.

Seejuures on raamatul siiski esteetilisi kvaliteete, mis vaatepunkti ja tõlgendust muudavad ja peaksid mõjutama ka kriitilist retseptiooni. Naine ei ole selline, nagu jutustaja väidab. Tal on küll terav keel, aga mees ise ignoreerib tema läheduse-, hoolitsuse- ja intiimsusesoove. Ja see, mida mees endast räägib, pole samuti kuigi meeldiv. Ta on pidevalt truudust murdnud, ta ei lase naisel magada, sest kratsib öö läbi oma tagumiku, talle meeldib mugavus ja kord, ent ta keeldub kodus nende nimel lillegi liigutamast. Samuti mõjub irooniliselt see, et mehe tegeliku iha objekti ainsad positiivsed omadused on noorus ja seksuaalne atraktiivsus. Seda harimatut, äärelinnast pärit ja kodust põgenenud tüdrukut huvitab ainult mingis bändis mängimine, ta magab kõigiga, libiseb läbi elu, ei püsi paigal ega soovi jutustajat enam õieti näha.

Raske uskuda, et need iroonilised seigad on raamatusse sattunud juhuslikult. „Intiimsus“ on ilusasti kirjutatud raamat. Selle stiil on napolisõnaline, kohati peaaegu aforistlik või epigrammiline, siin-seal kutsuvad jutustaja tuju- või fookusenihked esile

lühikesi lüürilisi pürseid. Registrid ja helistikud ulatuvad intellektuaalsest ja moraliseerivast erootilisest ja lausa rõvedani, ent kunagi ei kao kaaine kontroll, täpsus, ökonoomsus ja rütm. Sääraseid raamatuid, mis peegeldavad isikliku kriisi nüansse, toimetemehhanisme ja eetilist külge, ei ilmu inglise keeles just tihti — näiteks prantslastel tuleb see enamasti paremini välja. Jah, isegi Sagan on sellistes asjades osavam, aga inglane Kureishi on palju konkreetsem, näiteks kirjeldab ta realistlikult püksikanud laste pepu pesemist.

Seega on „Intiimsus“ uus, peenem versioon Kureishi autobiograafilisest täiskasvanuks saamise ja soovidekohustuste konflikti loost. See on raamat keskea kriisist. Jutustaja narkomaanikalduvused ning soov naasta varajaste seitsmekümnendate hulluse ja orgiate maailma mõjuvad haledalt. Ta ei ole abiellunud oma laste emaga ega tunne selle naise vastu mingeid kohustusi, lahkuminekuga kaotab ta ainult koha, kus hoida oma moekaid riideid. Nagu Kureishi teisedki raamatud, räägib „Intiimsus“ põlvkondade vahetumisest. Isegi *gay*-kultuuri tunnustamine jätab mõnest „liberaalsest“ positsioonist veidra mulje. Jutustaja seksuaalsuhted noore naisega kuuluvad *post-sixty-nine* maailma. Raamat ei räägi, vähemalt mitte otseselt, etniliste identiteetide konfliktist; kui jutustaja vanemad loosse sisenevad, kõnelevad nad pigem kohustuste hülgamisest. Peale nende nime ei viita mitte miski teisele kultuuritaustale. Tegelikult räägib see raamat intiimsuste vahetumisest.

B. K.

Postkast 66„LOOMINGU“
TOIMETAJASKONNALE

Kõige haisvam kirjanduslik roppus on ülbitsev sihilikkus, mida soliidusele pretendeerivas väljaandes kõrge esteetilise kohtuotsusena kuulutatakse, ilma et ilmselt mingite kambakõlakate järgi jäägitult taunitavat raamatut oleks suvatsetud kas või diagonaaliski üle lugeda.

Endel Nirk

RECONTRA

Nagu „Loomingu“ hoolikas lugeja kindlasti juba mõistab, on Endel Nirgi pahameele esile kutsunud Märt Väljataga mõttevahetuse-artiklis hulpiv üksildane ülemeelik lauseke „Üks 90-ndate aastate ropemaid romaane „Siin, maa peal“ III pärineb uskumatul kombel aga auväärse Endel Nirgi sulest“ (Lmg. 1999, nr. 11, lk. 1712).

„Loomingu“ toimetajaskonnale, kes oma autorilt tema käitumise suhtes tõsiselt aru päris, esitas Märt Väljataga tõendusmaterjalina eespool mainitud romaani lk. 276—278, mis kujutavad endast vanapoolse purjutava tõlkijanaise sisemonoloog, kusjuures eriti juhtis Märt Väljataga toimetajaskonna tähelepanu aforistlikkusele pretendeerivale lausele „Ennem laguneb vilets vitt kui hea eurovibraator“ (lk. 278).

Sellest teeb toimetajaskond järelduse, et Märt Väljataga on Endel Nirgi romaani „Siin, maa peal“ III osa vähemasti lk. 276—278 ulatuses

suvatsetud lugeda rohkemgi kui diagonaalilis. Ja seda võib-olla isegi lausa nautinud?

U. U.

IKO MARAN
11. III 1915 — 12. XI 1999

Hea kolleeg on lahkunud. Avar ja leebe inimene on ära läinud. Pikk päev on olnud. „Pikk päev“ (1975) lõpeb väikese tüdruku avastusega: „Ma hoian kõik meeles! — Seal ei pea vana kaduma, et uutele maad anda, sinna mahuvad kõik! — Peaasi on mitte lasta ilusatel asjadel meelest minna. Hoia neid!“

Iko Maran oli viljakas, rohkelt tõlgitud lastekirjanik ja dramaturg. Hariduselt jurist (Tartu ülikooli õigusteaduskond 1936—1940), on ta töötanud raadios kirjandussaadete toimetuses (1940—1941 ja 1945—1951) ning Draamateatris (1953—1959) ja Noorsooteatris (1965—1971) kirjandusala juhatajana.

Süngetel aegadel tõi ta eesti lastekirjandusse heledust, soojust, huumorit. Ja pärast sõda tõi ta üldse tagasi inimliku dimensiooni: koos Bernhard Lüllega Lall Kahase varjunime all ilmunud „Sõbrad“ (1949), „Pisilugusid Jalukselt“ (1956), „Tere jälle!“ (1958).

1964. aastal tuli trükist juba Iko Marani nimega aimelis-ulmeline „Lauri ja Kaie kummaline matk“. Olud läksid lahendamaks ja Iko Maran tõi eesti lastekirjandusse taas uusi nägemusi. 1972 ilmus „Londiste,

õige nimega Vant“ (J. Smuuli nim. preemia 1973), kus on väga õnnestunud kokku pandud tavaline realistlik lasteromaan ja absurdilugu. Nonsenssoloogikal põhineva lastekirjanduse enim imetletud autor maailmakirjanduses on teatavasti Lewis Carroll oma Alice'i-lugudega. Esimene puhtalt mõtlemisloogikast lähtuv eesti nonsenssraamat lastele on Iko Marani „Tuline jäätis“ (1978), Londiste-raamatu järg, mis peagi ilmus mitmes keeles. Need raamatud jäid nii mõnelegi arusaamatuks. Arusaamatu sünnitab vaenulikkust. Moskvas puhustati Iko Maran sootumaks.

Põhiprobleemiks „Tulises jäätises“ on võimatu võimalikkus, näiteks: kas punane kuu võib olla ühtlasi ka roheline kuu? Võimatu võimalikkuse üle võib juurelda ühelt poolt mõtlemist alustav laps ja teiselt poolt suure abstraktsioonivõimega täiskasvanu. Ja nad võivad kohtuda verbalsel pinnal, näiteks lasteraamatus, kus nii mõnigi asi saab olla võimalik ka siis, kui seda puust ette nikerdada on võimatu. Ja ühest meelest võib siis teise meelde üle minna avarust ja mõtlemisilule. Nii sünnib meelte järjepidevus.

Iko Marani avar ja rikas meelelaotus on sulgunud. Pika tuulise päeva jooksul on sealt heldelt jagatud.

Eesti Kirjanike Liit

ARVI SIIG

8. XI 1938 — 23. XI 1999

Pärast pikka kurnavat haigust lahkus igavikuteele Arvi Siig. Novembrist novembrisse, kui lähtuda poeedi elu ja surma põhidaatumitest.

Siig on nn. kuuekümnendate põlvkonna suurte nimede seast esimene manalateeline. Samas on ta sellest plejaadist ehk rohkem kui keegi teine põlvkonnakeskne laulik. Ta tuli 1958. aastal kirjandusse kui nooruk õhtuselt tänavalt, vihmast ja neoon-tulede peegeldustest.

Mõnedki tema esimestesse luulekogudesse („Trompetisoolo“, 1962, „Reporter värsikaameraga“, 1966 jt.) koondatud värsid said kultuslikeks. Nende selge sõnastus ja meeltesööviv värsivorm olid mõistetavad väga laiale lugejaskonnale. Hilisem Siig jääb kirjanduslukku ennekõike oma rõhutatult sotsiaalse ja maailma asjade pärast muretseva hoiakuga. Viimaseks jäänud kogu „Valguse nimi“ (1993) on aga täidetud juba eksistentsiaalselt puhasnukratest toonidest.

Siig eestindas mitmeid tähelepanuväärseid vene jt. rahvaste poete Majakovskist Jevtušenkoni. Viimasega näis teda siduvat tõsine hingesugulus.

Ajakirjas „Noorus“ töötades tegi Siig palju uute annete avastamiseks ja toetamiseks. Ilmselt on see panus suuremgi, kui praeguses pealiskaudses ajas välja võib paista. Hea kolleeg oli Siig Kirjanike Liidu aseesimehena.

Arvi Siig oli oma aja laulik. Kindlasti märgistavad tulevikus selle taanduva aja värve ja lõhnu ka mõned tema kirkamad luuleread.

Eesti Kirjanike Liit

- 3 *Arvo Valton* • Leidik
- 52 *Mats Traat* • Eksistentsiaalne müüt / Enne Teist maailmasõda jt. luuletusi
- 59 *Viivi Luik* • Pilli hääl. *Ooperi libreto*
- 72 *Elo Vüding* • Feministlik luuletus / *Otsin mõisa mil on nüüd kultuuriväärtus jt. luuletusi
- 76 *Mehis Heinsaar* • U.
- 82 *Jürgen Rooste* • *14. 10.99
- 85 *Aapo Ilves* • Tallinnast ära / Tal'nast äräg
- 88 *Epp Annus* • Kiigelaua mineviku ja tuleviku vahel: rahvuslikust mütoloogiast
- 96 *Maie Kalda* • Milleks ja kellele
- 100 *Jean-Paul Sartre* • Mis on kirjutamine?
- 116 *Paul Johnson* • Jean-Paul Sartre, väike tindine karvaker
- 127 *Hellar Grabbi* • Tõeline ja ulmeline naine
- 131 *Lauri Vahtra* • Kultuur kui pingeväli
- 136 *Mati Unt* • Õunapuu maastiku ja arvutusmasinaga
- 139 *Oskar Kruus* • Eesti rahva üleminek rahuaega
- 142 *Olev Remsu* • Kadunud Eestit avastamas
- 145 *Haljand Udam* • *Magister Ludi* Lotman
- 151 Kroonikat
- 151 *Endel Mallene* • Uus soome kirjanduse ajalugu
- 153 *Hendrik Lindepuu* • Nike 1999
- 155 *B. K.* • Hanif Kureishi „Intiimsus“
- 157 *Endel Nirk* • „Loomingu“ toimetajaskonnale
- 157 *U. U.* • Recontra
- 157 Iko Maran 11. III 1915—12. XI 1999
- 158 Arvi Siig 8. XI 1938—23. XI 1999

Peatoimetaja
UDO UIBO
tel. 6443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 6441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 6440 780

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 6440 781

Kriitika ja ringvaade
MIHKEL NUMMERT
tel. 6440 781

Keeletoimetaja
MAIGA VARIK
tel. 6440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 6441 365

Sekretär
BRITT PERENS
tel. 6441 365

Toimetus:
Tallinn, Harju t. 1
Postiaadress:
pk. 66, 10502 Tallinn
Perioodika AS, Tallinn,
Voorimehe 9
Trükikoda „Akadeemia Trükk“,
Tallinn, Niine 11

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda
trükikotta „Akadeemia Trükk“,
tel. 6413 696.

„Looming“ on müügil järgmistes
kohtades:

Tallinnas

1. Eesti Keele Sihtasutuse raamatu-
poes „Ateena“, Roosikrantsi 6.
2. AS RINDERI kioskis, Suur-Karja
t. 18.
3. Perioodika müügiosakond, Voori-
mehe 9.
4. LEHTI-MAJA EESTI AS
R-kioskites.
5. PLUSSPUNKT AS.
6. AS KUPAR kaupluses,
Harju t. 1.
7. Kaupluses „Rahva Raamat“,
Pärnu mnt. 10.
8. AS LUGEMISVARA Rahvus-
raamatukogus, Tõnismägi 2.
9. Teaduste Akadeemia müügi-
punktis, Rävalla pst. 10.
10. Kaupluses „Akadeemiline Raa-
mat“, Narva mnt. 27.
11. OÜ Hüperborea, Kopli 62—10.

Tartus

1. Ülikooli raamatuäris,
Ülikooli t. 11.
2. „Postimehe“ äris,
Raekoja plats 16.
3. OÜ Greif kaupluses,
Vallikraavi 4.

Üksikud numbrid on müügil
toimetuses
Tallinn, Harju t. 1.

Honorari makstakse Perioodika
AS-i kassast, Tallinn,
Voorimehe 9, tel. 6440 381.

„Looming“ pool sajandit tagasi

Sartre on kirjutanud mõned näidendid, romaanid ja kogumiku jutte. Mis on Sartre'i kirjandustooteile eelkõige omane?

Inimese põlgamine, ohjeldamatu antihumanism, tendents igasuguste moonutuste poole ja hirm. Nagu tunnistab Mounier, kes toimetab Sartre'i üpris pooldavate prantsuse „isiksuslaste“ ajakirja „Esprit“, „on Sartre'i universum — paranoiahaige universum“.

„Sartre'i inimene vaatab teda ümbritsevat maailma nii, nagu oleks kõik suunatud tema vastu, nagu ähvardaksid teda kõik ja oleksid valmis teda neelama.“

Sartre tavatseb inimesi alandada, langetada neid kõige madalamale tasemele. Oma positsiooni nimetab Sartre tihti „konstruktiivseks pessimismiks“. Mis see on, seda võib järeldada kas või tema näidendist „Surm hauata“, kus näidatakse, kuidas saksa fašist piinab prantsuse partisani, kusjuures meile tahetakse selgeks teha, et fašist ei kannata vähem kui tema ohver. Sartre'i näidendis „Võitjad“ näidatakse, et piinamist ootavad prantsuse partisanid kaotavad oma viimisel tunnil julguse, mis autorile meeldibki. Näidendis „Lugupidamist pälviv kurtisaan“ kujutab Sartre jällegi inimlikku tühisust, irvitades inimeste mittesuutelisuse üle sangariteoks.

Sartre võitleb visalt inimliku sangarluse vastu, inimliku suuruse vastu, mida ta vihkab kogu raevuga, milleks võib olla suuteline ainult renegaat.

Sartre'i viimane kirjandusteos — triloogia „Vabaduse teed“ — esitab „vabaduse“ eksistentsialistliku mõiste, millega tutvudes veendume, et vabaduseks nimetatakse siin kõige alandavamat kiratsemist. Kui Sartre tahabki millestki „vabastada“, siis inimlikust väarikusest.

(I. Anissimov, *Tänapäeva kirjanduse langus*.
„Looming“ 1948, nr. 2, lk. 188—189.)

EELMISES NUMBRIS:

1. Nikolai Baturin, „Apokalüpsis anno Domini...“
2. Maimu Berg, „Ma armastasin venelast“
3. Madis Kõiv, „Aken“

järgmises numbris in spe:

- [**Novelle** (Mati Unt)
- [**Mõttevahetus** (Tiit Hennoste)
- [**Jaan Kross 80** (Juhani Salokannel)
- [**Vaino Vahing 60** (Madis Kõiv)
- [**vennad Tuulikud 60** (vennad Tuulikud)

Loomingu Raamatukogus ilmumas:

- [**Helga Suits-Kangro** Kaarel, kas mäletad?

[22 krooni]